

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN SINIRINDA KÜRT AŞİRETLERİ VE SINIR
MESELESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Orhan AŞIK

ŞUBAT 2018

VAN

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN SINIRINDA KÜRT AŞİRETLERİ VE SINIR
MESELESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ercüment TOPUZ

HAZIRLAYAN

Orhan AŞIK

ŞUBAT 2018

VAN

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından TARİH ANABİLİM DALI YAKINÇAĞ BİLİM DALI'nda TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Bekir KOÇLAR	İmza: B. Koçlar
ÜYE (Danışman)	: Yrd. Doç. Dr. Ercan TOPUZ	İmza: E. Topuz
ÜYE	: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER	İmza: M. Özalper
ÜYE	:	İmza:
ÜYE	:	İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğun verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Orhan AŞIK

XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN SINIRINDA KÜRT AŞİRETLERİ VE SINIR MESELESİ

Orhan AŞIK

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, 2018

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ercüment TOPUZ

ÖZET

Safevi Devleti'nin kuruluşuyla başlayan Osmanlı-İran ilişkileri (1571-1736) Afşar (1736-1747), Zend (1749-1779), ve Kaçar (1749-1925) hanedanlıklarının devirlerinde de devam etmiştir. Bu süreç içerisinde sınırlar her iki devletin siyasi ve askeri performanslarına göre sürekli değişmiş ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı-İran sınırları kısa vadeli kırılmalara rağmen belli oranlarda belirlenmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci ve son çeyreğinde İran'da meydana gelen hanedan değişiklikleri sınır meselelerindeki kısa vadeli kırılmaların nedeni olmuştur. Ancak bu kırılmalar askeri faaliyetlerle sınırlı olmuş diplomatik sürecin devreye girmesiyle sınırlar 1639 antlaşmasına göre yeniden güncellenmiştir. 1745, 1823 ve 1847 antlaşmaları bu bağlamda zikredilebilir. Ancak bu güncellemeler sınır sakinleri olan aşiretlerin sosyo-ekonomik yapılarını tehdit ve siyasi tercihlerini tahdit etmiştir. Sınır ihlalleri neticesinde meydana gelen gasp yağma ve karşı devlete iltica gibi konular bu tehdit ve tercihlerin tezahürleridir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Safevi, İran, Kürt, Aşiret, Sınır.

XIX. CENTURY OTTOMAN- IRAN İN BORDER KURDISH CLANS AND BORDERS TROUBLES

Orhan AŞIK

Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Science

Master's Thesis, 2018

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Ercüment TOPUZ

ABSTRACT

Ottoman-Iranian official relationship began with the establishment of the Safavid State (1501-1736) and Afshar (1736-1747), Zend (1749-1779) continued with Qajar (1794-1925) Dynasty. In this period Kasr-ı Shrin agreement and some minor changes agreements that drawn Ottoman-Iran border, were signed. Qajar dynasty agreements were signed in 1823 and 1847. Although the clan used to live in the same region for ages, they did not comply with the boundary line which was attempt to be determined through the wars and treaties. Thus, these clans caused troubles between the two empires.

Key words: Ottoman, Safavid, Persian, Kurdish, Clan, Boundary.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın nihayete ermesinde gerek yapıcı tutumları gerekse bilgileri ile her zaman desteklerini hissettiğim ve en sıkıntılı süreçlerde yolumu aydınlatan konunun belirlenmesinde ve arşiv kaynaklarının tespitinde yönlendirmelerinden dolayı başta Prof. Dr. Tuncay Öğün (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi) hocama ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden kıymetli hocalarım, Doç. Dr.Bekir Koçlar'a, Doç.Dr. Mehmet Pınar'a, Araş. Gör. Sebahattin Vanlı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimizin hazırlanmasında çeşitli tavsiye ve düzeltmelerde bulunarak yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Ercüment Topuz'a teşekkürü borç bilirim.

Orhan AŞIK

VAN-2018

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti ile İran Devleti, iki Türk devleti tarihin her aşamasında ne yazık ki hep karşı karşıya gelmiş daha doğrusu getirilmişlerdir. Safevi Devletinin tarih sahnesine çıkışından sonra Osmanlı Devleti ile ilişkileri de başlamıştı. Daha sonra Şah İsmail'in yönetimi ele geçirmesi ile beraber bu coğrafya da artık daha ciddi siyasi etkileşimler meydana geldi. Özellikle mezhepsel bir siyaset üzerine devlet yönetimi baş gösterdi.

1514 senesine gelindiğinde artık Osmanlı Devleti'nin bu tür bir siyasi faaliyete izin vermeyeceği açık bir şekilde gözüküyordu. Tarihin bize kanıt olarak sunduğu acı gerçeklerden birine daha şahit oluyorduk.

Çaldıran Ovası'nda, savaş meydanında iki Türk ordusu karşı karşıya gelmişti. 19. yüzyıla kadar bu coğrafya üzerindeki gelişmeler Sünni'lik ve Şii'lik üzerine teşekkül etmekteydi. Kaçar Hanedanlığı'nın yönetime ele almasıyla birlikte artık mezhepsel siyasetten uzaklaşarak daha ziyade, siyasal, sosyal, ekonomik ve jeopolitik unsurlar üzerine yoğunluk kazanmıştır. Çalışmamızı bu konulardan soyutlamadan üç bölüm halinde değerlendirmeye çalıştık.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti ile Safevi devleti arasında meydana gelen gelişmelere değinmeye çalıştık. Ana noktamız 19. yüzyıldaki gelişmeler olmasına rağmen tarihin her zaman sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir gelişme seyretmesinden dolayı daha sonra olaylara neden olacak olan sebepleri irdelemeye çalıştık.

İkinci bölüm başlığı altında ele almaya çalıştığımız kısımda ise, özellikle üçüncü bölüm ile ilişkili değerlendirmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi esnasında hâkimiyeti bildiren bölgedeki Kürt Aşiretlerinin sosyo-ekonomik yaşam tarzları ve siyasi teşekkül şekillerini ifade etmeye çalıştık.

Özellikle Osmanlı-İran çekişmelerinin yaşanmasında temel noktalardan birisi olmuştur Kürt Aşiretleri.

Üçüncü bölümde; Kaçar Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Feth Ali Şah döneminde Osmanlı-İran ilişkilerine, 1821-1823 Osmanlı-İran savaşları neticesinde yaşanan hudut ve aşiret problemlerinden dolayı 1823 ve 1847'de Erzurum antlaşmaları ile nihayete erdirmek için yapılan girişimleri ortaya koymaya çalıştık.

Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde Osmanlı-İran sınır hattında bulunan göçebe Kürt aşiretlerinin yapmış olduğu faaliyetleri ve bu faaliyetler neticesinde olayların nasıl sonuçlandığını belirtmeye çalıştık.

Bu çalışmamızı ele alırken, kaynak olarak temel dayanaklarımızı bilimsel eserler üzerinden desteklemeye çalıştık. Konun siyasi olarak da ele alınan hassas bir konu olması hasebiyle eser seçiminde daha titiz davranmaya çalıştık. Bundan dolayı her zaman ilk başvuru kaynağımız olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve arşivden yararlanılarak hazırlanmış olan eserler üzerinden konu tetkik edilmiştir.

GİRİŞ

“19. Yüzyılda Osmanlı-İran Sınırında Kürt Aşiretleri ve Sınır Meselesi” isimli bu çalışmanın amacı tarihin en çalkantılı, isyanlar ve karışıklıkların hemen hemen en yoğunlukta olduğu süreçte Osmanlı Devleti ve İran’ın siyasi olarak nasıl bir tavır sergilediklerini, devlet yönetiminde iki taraf içinde ortaya konulan temel düşünceyi ifade etmeye çalıştık.

Her iki devletin de sınırlarının birbirlerine yakın olduğu Doğu Anadolu coğrafyasında bulunan göçebe Kürt Aşiretlerinin Osmanlı-İran ilişkilerinde nasıl bir rol oynadığını, burada yaşayan aşiretlerin devletler üzerindeki, siyasi, askeri ve ekonomik olarak nasıl bir öneme haiz oldukları irdelenmiştir. Osmanlı Devleti bu coğrafyayı ilk zamanlar, doğrudan yönetmekten ziyade aşiretler içerisinde belirlediği ağalar ya da beyler vasıtasıyla idare etmiştir. Bölge üzerinde sadece İran etkili bir siyaset gütmüyordu, aynı zamanda Rusya da aktif bir haldeydi. Her üç devletin ortak bir amacı söz konuydu. Aşiretleri kendi taraflarına çekerek diğer devletler üzerinde siyasi bir güç oluşturmaktı. Bu bakımdan devletlerin aşiretler üzerinde ki etkilerini ve aşiretleri elde ettikleri vakit ne gibi kazançlara sahip olacakları belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel konusu on dokuzuncu yüzyıl da Osmanlı İran ilişkileri ve bu ilişkiler etrafında aşiretler ve sınır meseleleri olmasına rağmen özellikle Kaçar Hanedanlığı’nın yönetimi ele alış sürecine kadar Osmanlı-İran sınır bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin sosyo-ekonomik yaşamları ele alınarak aşiretler hakkında da bilgi verilmiştir. Çalışma bu başlıklar altında daha anlaşılır kılınmış ve tarihi bağlamda olaylarda bir bütünlük kurulmuştur.

Osmanlı-İran ilişkileri (1502 -1876) bölümünde, Safevi dönemiyle başlayan Osmanlı - İran ilişkileri ele alınmıştır. Şah İsmail ile birlikte Safevi Hanedanında ve İran tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Şah İsmail Hemedan civarında kalan son Akkoyunlu kuvvetlerini yenerek, İran topraklarını zapt etmiş ve İran’da kurduğu devletin topraklarına 1507 yılında Diyarbakır bölgesini de katmıştır. Anadolu topraklarına gözünü diken İran tehlikesini sezen Yavuz Sultan Selim, İdris-i

Bitlisi'nin yardımıyla Şah'tan memnun olmayan Kürt emirlerini yanına çekmeyi başarmış ve Çaldıran zaferi ile doğu topraklarına hâkim olmuştur. Şah İsmail döneminden sonra da İran ile savaşlar devam etmiştir.

1639'da Şah Safi'nin IV. Murad'a yenilmesi sonucu imzalanan “Kasr-ı Şirin Antlaşması” Osmanlı-İran sınırını belirleyen ve uzun süre barış getiren bir antlaşma olmuştur.

Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın beraberinde getirdiği sorun ise belirlenen sınırlarda yaşayan Kürt aşiretlerinin bu sınır anlayışına riayet etmemesiydi. Çünkü konar-göçer bir yaşam süren göçebe Kürt aşiretleri sürekli belirli mevsimlerde yer değiştirmekteydi ve bundan dolayı tabiiyet sorunu da yaşanmıştır. Ayrıca belirlenen sınırlar yüzünden aynı aşiretin bir kısmı Osmanlı toprağında Osmanlı tabasıyken bir kısmı da İran topraklarında İran Devleti'nin tebaası olmuştur. İki devletin toprağında yaşayan Kürt aşiretleri arasındaki akrabalık ilişkileri, husumetler, göçebe yaşamdan kaynaklanan yer değiştirme ve tâbî olduğu devlette suça karışıp karşı devlete firar ve sığınma gibi durumları beraberinde sınır ihlali getirmiş ve iki devlet arasında gerginlikler yaratmıştır.

Nadir Şah'la birlikte İran'da Afşar Hanedanlığı dönemi başlamıştır. Bu dönemde Rusya, İran ve Osmanlı devletleri arasında Kafkas bölgesine hâkim olma mücadelesi yaşanmıştır. Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasındaki savaşlar Osmanlı'nın yenildiği Revan savaşıyla son bulmuş ve savaş on dört yıl sürmüştür. Osmanlı Devleti İran sınırına yakın yerlerdeki topraklarını Nadir Şah'a karşı koruyabilmişti. Nihayetinde 1746 senesinde iki devlet arasında 1639'daki sınır çizgisini koruyan “II. Kasr-ı Şirin Antlaşması” (Kerden) imzalanmıştır.

Afşar döneminden sonra, İran tahtını ele geçiren Kerim Han Zend ile birlikte İran'da Zend Hanedanlığı dönemi başlamıştır. Zend Hanedanlığı döneminde başlarda hem Osmanlı hem de İran Devleti, aralarındaki ilişkileri bozacak durumlardan kaçınmıştı. Fakat bu uzun sürmedi, Kerim Han Zend Rusya karşısında zor anlar yaşayan Osmanlı'nın zayıf döneminden yararlanarak Basra'ya saldırmıştı. Bununla da

yetinmeyen Kerim Han Zend, Baban Ocağının mutasarrıflığı için kardeşler arasında çıkan ve Osmanlı'nın bir iç meselesi olan husumete müdahale ederek iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Bağdat toprakları İran Devleti için her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Kerim Han Zend Bağdat'ı kendi topraklarına katmak istemiş bundan dolayı o bölgede çıkan karışıklıkları desteklemiş ve saldırmak için bahaneler yaratmıştır.

İran'da Kaçar Hanedanı döneminin başlamasıyla birlikte Osmanlı-İran ilişkilerini üç noktada ele almak mümkündür. Birincisi, her iki tarafın uzun süre uğrunda mücadele ettiği Kafkas Ülkeleri; ikincisi, Irak-ı Acem dediğimiz bugünkü İran-Irak sınır bölgesini teşkil eden bilhassa Şiilik nokta-i nazarından önemli addedilen Kerbela dâhil olmak üzere arazidir. Üçüncüsü ise, Doğu Anadolu'da Osmanlı-İran hudut bölgesinde yaşayan bazı konar-göçer aşiretlerin yarattığı problemlerdir.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan Vehhabilik meselesi, Baban Sancağı, sınır boylarındaki Kürt aşiretleri ve Valiler meselesi iki devleti savaş eşiğine getirmiştir. İngiltere ve Rusya devletlerinin aracılığı ile iki devlet arasında imzalanan I. ve II. Erzurum Antlaşması da maalesef sorunları çözememiştir.

II. Erzurum Antlaşması'ndan sonra iki devlet arasında sınırların belirlenmesi için kurulan komisyonlardan, ihtilafli bölgeler yüzünden herhangi bir netice alınamamıştır. İki devlet arasında 1913 yılında “İstanbul Protokol Antlaşması” imzalanmıştır. Patlak veren I. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.

19. Yüzyılda Osmanlı-İran Sınırında Kürt Aşiretleri ve Sınır Meselesi sbaşlığı altında, hudut bölgesinde yaşayan ve iki devlet arasındaki ilişkileri sürekli çıkardıkları sorunlar yüzünden bozan bazı Kürt aşiretlerinin yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. Aşiret sistemi, aile yapısı, gelenek-görenekler ve Kürtlerde din ve dil gibi hususları sosyal yaşamları başlığı altında kronik ve tetkik eserlerden yararlanılarak incelenmiştir. Kürtlerin göçebelik, yarı göçebelik ve yerleşik yaşama dayanan ekonomileri ve temel geçim kaynaklarını, ekonomik yaşam başlığı altında verilmiştir.

Çalışmamızın temel konusu olan, iki devlet arasındaki ilişkileri etkileyen hudut meseleleri ve Kürt aşiretlerinin çıkardığı başlıca sorunlar üçüncü bölüm başlığı altında ele alınmıştır. Sorunlar, Kürt aşiretlerinin hudut ihlalleri, göçebe Kürt aşiretlerinin yaylak-kışlak meselesi (Caf ve Sencabi Aşiretlerinin göç zamanlarında çıkardıkları sorunlar), suçluların firar sığınma ve iade sorunları, Kürt aşiretlerinin karşı devlete ilticaları, Osmanlı-İran hudut bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin aralarındaki husumetler, hudut bölgesinde meydana gelen gasp ve katl olayları değerlendirilmiştir.

19. Yüzyılda Osmanlı- İran ilişkilerinde Kürt aşiretleri ve Sınır Meselesi adı altında ele aldığımız bu çalışmamızda, öncelikli kaynağımız Osmanlı Arşiv belgeleridir, ayrıca kronik ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız kaynaklar şunlardır:

Arşiv kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi içinde bulunan tasnifler ve bunlar içinde konumuzla ilişkin olarak yer alan belgeler temel kaynaklarımız olmakla birlikte bu tasnifler de kendi içinde belirli isimleri vardır. En çok kullandığımız Osmanlı arşiv belgelerinden olan Babıali Evrak Odası belgeleri ve Hatt-ı Hümayun'lar, Osmanlının son dönemine ait orijinal olarak tasnifli arşiv malzemesinden oluşmaktadırlar.

Çalışmamızda kullandığımız diğer kaynaklar olan tetkik ve kronik kaynaklar; Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet adlı eseri, Derviş Paşa ve Mehmed Hurşid Paşa'ya ait Seyahatnameler'dir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TEŞEKKÜR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	X
KISALTMALAR	XVII

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SINIR ve MEZHEP MESELELERİ KAVŞAĞINDA SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ.....	1
1.1.Safevî İsmi ve Kuruluş Sürecine Kadar Yaşanan Gelişmeler	1
1.2. Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Şah İsmail Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri	3
1.2.1. 23 Ağustos 1514 Çaldıran Savaşı	6
1.2.2. Çaldıran Savaşı Sonucundaki Gelişmeler	7
1.2.3. 29 Mayıs 1555 Amasya Antlaşması	10
1.2.4. Ferhat Paşa Antlaşması	11
1.2.5. 17 Mayıs 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması.....	13
1.3. Nadir Şah Dönemi ve Osmanlı İle İlişkileri.....	14
1.3.1. 14 Haziran 1735 Arpaçayı Muharebesi ve İstanbul Antlaşması.....	15
1.4. Zend Hanedanlığı Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2.AŞİRETLER VE ALIŞKANLIKLARI BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU ANADOLU'DAKİ İDARESİ	19
2.1. Aşireti Oluşturan Bölümler.....	19
2.1.1. Mal	19

2.1.2. Malbat.....	20
2.1.3. Kabile/ Ocak/ Sülale	21
2.1.4. Aşiret.....	21
2.2. KÜRT AŞİRETLERİNDE SOSYAL VE EKONOMİK YAPI	22
2.2.1. Aile Kavramı.....	22
2.2.2.Kürtlerde Dil	23
2.2.3. Kürtlerde Din	23
2.2.4. Şeyhler ve Halk Üzerindeki Tesiri.....	25
2.2.5. Göçebe Kürt Aşiretleri Yaşam Biçimi.....	25
2.2.5.1. Yarı Göçebe Yaşam Biçimi	26
2.2.5.2. Yerleşik Yaşam Biçimi	26
2.2.6. Hayvancılık	27
2.2.7. Tarım.....	28
2.3. OSMANLI DEVLETİ’NİN DOĞU ANADOLU’DAKİ İDARESİ	28
2.3.1. Klasik Osmanlı Sancakları	29
2.3.2. Yurtluk-Ocaklık Sancakları.....	29
2.3.3. Hükümet Sancakları	30
2.3.4. Emir (Mir) ve Emirlik.....	32
2.3.5. Osmanlı Devleti’ni Bölgede Sistem Değişikliğine İten Nedenler	33
2.4. OSMANLI-İRAN SINIR HATTINDA BULUNAN KÜRT AŞİRETLERİ	36
2.4.1. Sınır Hattında Karışıklıklara Sebep Olan Kürt Aşiretleri’nden Bazıları	36
2.4.2. Caf Aşireti	36
2.4.3. Celalî Aşireti	39
2.4.4. Haydaranlı Aşireti.....	41
2.4.5. Zılanlı Aşireti	42
2.4.6. Şikak Aşireti.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ (1749- 1876)	44
--	-----------

3.1.Ağa Muhammed Han Devri ve Osmanlı-İran İlişkileri.....	44
3.2.Feth Ali Şah Zamanı ve Osmanlı İran İlişkileri	47
3.3.VEHHABİLİK HAREKETİ.....	48
3.3.1.Osmanlı-İran İlişkilerine Etkisi	48
3.4.BABAN SANCAĞI MESELESİ.....	49
3.5.VALİLER VE AŞİRETLER SORUNU BAĞLAMINDA SINIR HATTINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER.....	50
3.5.1.Bayezid Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın İran'a Sığınması.....	50
3.5.2.Van Muhafızı Derviş Paşa'nın İsyanı	51
3.6.OSMANLI-İRAN ARASINDA MEYDANA GELEN MÜCADELELER ...	54
3.6.1.1821-1823 Osmanlı İran Savaşı Sebepleri.....	54
3.6.2.Behlül Paşa İsyanı ve Bölge Üzerinde ki Etkisi	56
3.6.3.1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı	56
3.6.4.28 Temmuz 1823 Erzurum Antlaşması	58
3.6.5.1.Erzurum Antlaşması Sonrası Gelişmeler	60
3.7.MUHAMMED ŞAH DÖNEMİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1834-1848)	61
3.7.1.Şehzadeler Meselesi	61
3.7.2.Muhammere (Hürremşehir) Meselesi	62
3.7.3.İbrahim Sarım Efendi'nin İran Elçiliği.....	62
3.7.4.Mahmud Paşa Meselesi Osmanlı-İran Gerginliği	63
3.7.5.II. Erzurum Antlaşması Öncesi Avrupalı Devletlerin Arabuluculuk Amaçları	65
3.7.6. 2 Haziran 1847 Erzurum Antlaşması	65
3.8.SINIR KOMİSYONLARI VE HUDUD MESELESİ	68
3.8.1.Muhammere Komisyonu ve Sınır Tespiti Çalışmaları (1850).....	69
3.8.2.Zuhâb/Zehab Komisyonu	70
3.8.3.İstanbul Komisyonu 1874	72
3.9.DEVLETLERİN KÜRT AŞİRETLERİNİ KONTROL ALTINDA TUTMA GİRİŞİMLERİ	73
3.10.KÜRT AŞİRELERİNİN SINIR İHLALLERİ	74

3.10.1.Sultan Ali Meselesi	74
3.10.2.1892 Senesi Piran Aşiretinin İran Sınırına Saldırısı	75
3.11. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAYLAK-KIŞLAK SORUNU	77
3.11.1. Caf Aşiretinin Yaylak Kışlak Meselesi	78
3.11.2.Sencabi Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi	80
3.12. KÜRT AŞİRETLERİNE AİT GRUPLARIN FİRAR, SİĞİNMA VE İADE MESELELERİ	80
3.12.1.Haydaranlı Aşiretine Ait Sorunlar	80
3.13. KÜRT AŞİRETLERİNİN İLTİCA MESELESİ	81
3.13.1.Caf Aşiretinin İltica Meselesi	81
3.13.2. Haydaranlı Aşiretinin İltica Meselesi	82
3.13.3 Hemvend Aşiretinden İltica İsteği	83
3.13.4.Milan Aşiretinin İltica İsteği	83
3.13.5. Şikak Aşireti Reisi Mehmet Ağa'nın İltica İsteği	83
3.14. KÜRT AŞİRETLERİ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN GASP VE YAĞMA OLAYLARI.....	84
3.14.1.İran Aşiretleri Tarafından Yapılan Gasp ve Yağma Olayları	84
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR

BOA. BEO.	:Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA. A. }MKT. MHM.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-1 Ali Sadaret Dairesi Kalemli, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemli
BOA. A.) MKT.UM.	:Umum Vilayet Evrakı
BOA. DH. MKT.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemli
BOA. DH. TKIK. M.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti
BOA. HAT.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun
BOA. HR. SYS.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
BOA. HR.TO.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası
BOA. İ.DH.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye
BOA. MV.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları
BOA. Y.A.HUS.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
BOA. Y.EE.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esası Evrakı
BOA. Y.MTV.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı
BOA. Y.PRK. ASK.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
BOA. Y.PRK. DH.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Bkz.	:Bakınız

Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
ED.	:Editör
Haz.	:Hazırlayan
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi
P.	:Page
TDVİA.	:Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
Vol.	:Volume

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SINIR ve MEZHEP MESELELERİ KAVŞAĞINDA SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

1.1.Safevî İsmi ve Kuruluş Sürecine Kadar Yaşanan Gelişmeler

Safevî ismi, İsnâ-âşeriyye (Caferi mezhebinin oniki imam telakkisi) mezhebini devletin resmî mezhebi ilân eden Şah İsmail'in büyük dedesi Şeyh Safiyyüddin Erdebili'nin adından alınmıştır. Türk olan bu ailenin siyasetlerine alet olmak üzere yayımladıkları silsilenamelerine göre kendilerini İmam Hüseyin b. Ali evladlarından (Sâat-ı Hüseyiniyye'den) göstermişlerdir. Devlete adı verilen Şeyh Safiyyüddin 1253'de İran Azerbaycan'ının Erdebil kasabasında doğmuştur. Şeyh Safiyyüddin, Halvetiyye tarikatı kurucusu İbrahim Zahid Ceylânî'ye bağlı olarak yetmiş¹ şeyhin vefatından sonra kızı ile evlenerek yerine geçmiştir².

1334'te vefat etmesiyle³ oğlu Sadrettin, torunu Hoca (Hâce) Ali ve torununun oğlu Şeyh İbrahim halef olarak tarikatın başına geçmişlerdir⁴. Hâce Ali 1392-1429 yılları arasında dergâhın şeyhliğini yapmıştır. Anadolu'da bilhassa Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi Türk beyliklerinden birçok mürid toplamıştır. Bu derece müride sahip olmasının önemli sebeplerinden biri, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un Erdebil Tekkesi'ni ziyaret ederek saygısını gösterip, köyleriyle birlikte Erdebil'i Safevîlere vakıf olarak bağışlayıp Anadolu'dan getirdiği otuz bin esiri Erdebil'e yerleştirmesidir. Serbest kalan esirler şükran borcu olarak bu tarikata bağlanarak birçoğu daha sonra Anadolu'ya dönmüşlerdir. Başta Sünni olan esirler Hâce Ali'nin tesiriyle Şiiliği benimseyerek Erdebil Tekkesi'nin gelişimine katkı sağlamışlardır. Şeyhlikten şahlığa geçmek isteyen Hâce Ali'nin vefatıyla yerine oğlu Şeyh İbrahim geçmiştir⁵.

¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, 225.

²İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1995, 1.

³Uzunçarşılı, II, 225.

⁴Aykun, 1.

⁵Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 2010, 74.

Erdebil'deki tekkede 'Şeyh Şah'' diye bilinen İbrahim, Safevîyye tarikatını, İran'ın kuzeybatısı Anadolu'nun doğusu ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Türkmen kabileler başta olmak üzere geniş bir topluluk arasında yaydı. Şeyh İbrahim'den sonra tarikatın başına oğlu Şeyh Cüneyd geçti. Bu dönemde tarikatın daha çok siyasî bir gelişim sürecine girmesi, amcası Şeyh Cafer ile arasının açılmasına sebep oldu. Bir taraftan amcasının baskısı diğer yandan Karakoyunlu hükümdarın Cihanşah'ın baskılarına dayanamayan Cüneyd'in Erdebil'den ayrılmasıyla Posta, Şeyh Cafer oturdu. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızkardeşi ile yaptığı evlilik ile çocuklarına Akkoyunlu hanedanı üyelerinden biri olarak iktidarda meşruluk elde etme olanağı sağladı⁶.

Karakoyunlu casuslarının hazırladığı raporlarda Cüneyd'in etrafına yarı göçebe gruptan oluşan 20 bin silahlı adamı alarak isyana kalkışacağını haber alması ile Safevî tarikat şeyhi Cüneyd'in giderek güçlendiğini gören Cihanşah otoritesini ve hanedanını korumak amacıyla Şeyh Cüneyd'i bölgeden uzaklaştırdı. Karaman ve Konya'ya gelerek Osmanlı Sultanı II. Murad'tan kendisine yer verilmesi için bir seccade Kur'an ve tespihten oluşan hediye gönderip Kurtbeli'nde kalmasına mücadele istedi. Fakat II. Murad Şeyh Cüneyd'in gerçek niyetini bildiği için "bir tahtta iki padişah oturmaz" diyerek reddetti. Bölgede, Osmanlı Devleti, Karaman ve Memlûklülerden destek bulamayan Şeyh Cüneyd tekrar Erdebil'e dönerek müridlerini civar köylere yerleştirmesi ve Uzun Hasan ile ilişkilerinden dolayı Şeyh Cafer ve Cihanşah'ın nefretinin artmasına sebep oldu⁷.

Şeyh Cüneyd Şirvan Şahı Halilullah ile yaptığı mücadelede ölmesi üzerine⁸ müridleri oğlu Haydar'ın etrafında toplandı. Şeyh Haydar, babasından Safevî tarikatının manevi liderliğinin yanı sıra düşmanlarına karşı savaşmaya gayretli geniş bir sûfî-gazi topluluğu ile Akkoyunlular içinde güçlü bir pozisyona sahip oldu. Daha sonra dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evlenerek Akkoyunlu yönetimi ile bağlarını daha da güçlendirdi. 1448 yılında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub ile Şirvanşah Ferruh Yesar'ın birleşik kuvvetlerine karşı giriştiği savaşta

⁶Reşat Öngören, "Safeviyye" *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul 2001, 461.

⁷Arayancan, 76.

⁸Aykun, 2.

öldürülmesinin ardından liderliğe ilk olarak büyük oğlu Ali, onun ölümü sonucunda ise diğer oğlu İsmail (Şah İsmail) geçti⁹.

1.2. Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Şah İsmail Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri

Şah İsmail ile birlikte Safevî hanedanında ve İran tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Safevî Devleti'nin kurucusu olarak addedilen Şah İsmail, dedesi Uzun Hasan'ın bıraktığı devletin başına geçmek için 1499'da harekete geçtiğinde, Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Karamanlu, Tekeli, Dulkadirli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Varsak ve Afşar gibi birçok Türk oymağının desteğini almıştır.

Türkmen oymaklarının da desteğiyle oluşturduğu askerlerle, Akkoyunlulara karşı elde ettiği başarılı bir hareketle¹⁰ 1501 yılında İran'ın kuzeybatısında Erdebil ve Tebriz çevresinde kurulan Safevî Devleti, kısa sürede tüm İran'ı ve batı Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu ile Mezopotamya'yı doğuda ise Afganistan'ın bir kısmını içine alan geniş bir imparatorluk haline gelmiştir¹¹.

Azim, irade ve büyük bir cesaretle hareket eden Şah İsmail 1503'de Hemedan yakınlarında Akkoyunlu kuvvetlerini yenerek Bağdad'ı ele geçirip Irak topraklarını tamamen istila ettikten sonra, 1504 senesinde II. Bayezid'e elçi ve hediyeler gönderip hâkimiyetini bildirmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Şah İsmail'e elçi gönderilerek karşılık verilmesiyle¹² 16.yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti ile İran Safevî Devleti arasındaki ilk gelişme bu şekilde meydana gelmiştir¹³.

Osmanlı Devleti açısından bu ilk ilişkiler hiç de iyi sonuçlar doğurmamıştır. Akkoyunluları yenmesiyle birlikte güçlü bir organizasyona dönüşme süreci de bu şekilde tamamlanmış oluyordu. Bu ilerleme ise aynı zamanda Türk-İslâm Tarihini derinden etkileyen gelişme oldu. İslâm âleminin ortasında, İran'da kurulan Şîî Safevî Devleti, bu bölgede istikrarı sağlamakla beraber aynı coğrafyanın İslâm

⁹ Öngören, " Safevîyye", 461.

¹⁰ Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774 -1848)*, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 11.

¹¹ Hatice Doğan, "İran Siyasî Tarihi", *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran Siyasi İlişkileri*, Ed: Soyalp Tamçelik, Gazi Kitabevi, 2014, 513.

¹² Uzunçarşılı, II, 228.

¹³ M.Münir Aktepe, *Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Ağa'nın Revan Fetih-Nâmesi (1720-1724)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1585, İstanbul 1970, 1.

dünyasındaki siyasî, iktisadî ve kültürel rolünü en aza indirdiği gibi Anadolu ile Türkistan arasındaki irtibatın kesilmesine yol açacak, zaman zaman Anadolu'dan bir kısım konar-göçerlerin İran tarafına geçmelerine sebebiyet verecektir¹⁴.

Nitekim İran'da hakîmiyetini kesinleştiren ve kurduğu devlete dedesi Şeyh Safiyüddin'in ismini vererek " Safevî Devleti" diyen Şah İsmail Şiiliği Anadolu ve Türkistan cephesinde yaymak için propagandistler göndermeye başlamıştır¹⁵.

Orta ve güney İran'ı ele geçirdikten sonra 1505-1507'de Diyarbakır'ı kurmuş olduğu devletin sınırlarına dâhil etti¹⁶.

Şah İsmail'in Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusundaki başarısı Kürt beylerinin Safevî Devleti'ne yakınlaşmasına olanak sağladı. Safevilere yakınlık duyan Hasankeyf Emiri Melik Halil Eyubi, Bitlis Emiri Emir Şeref, Hizan Emiri Emir Davud, Sason Beyi Ali Bey, Namran Beyi Abdal Bey'in içinde bulunduğu bir kurul bağlılıklarını bildirmek ve Şah İsmail ile görüşmelerde bulunmak maksadıyla Şah'ın Tebriz'deki sarayına gitmişlerdir.

Ancak bu beyler, Diyarbakır Valisi Muhammed Ustaclu'nun Şah'a gönderdiği mektuptan dolayı tutuklanarak zindana atılmışlardır. Kürt emir ve beylerin Diyarbakır Valisine gerekli yakınlığı göstermemeleri ve yardım etmemeleri zindana atılma sebepleri olarak ileri sürülmüştür. Bununla da yetinmeyen Şah, zindana attığı Kürt emir ve beylerin bölgelerine kendi valilerini de atamıştır. Bir gün sonra doğu sınırındaki Özbek saldırıları duyulunca Şah, Bitlis Emiri Şeref Ve Hasankeyf Emiri Melik Halil hariç diğer bey ve emirleri kendisine destek olmaları için serbest bırakmıştır. İki emiri elinde rehin olarak tutmuştur.

Zindana atılma olayı Kürt, bey ve emirlerini Şah İsmail'den soğutarak dayanışma ve ittifak politikası izleyen Osmanlı Devleti tarafına itmiştir¹⁷.

¹⁴ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, 32.

¹⁵ Mehmet Saray, *Türk-İran ilişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, 22.

¹⁶ Uluerler, 2009: 11.

¹⁷ Fehminaz Çabuk, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 8-9.

Şah İsmail'in bir taraftan bu şekilde ilerlemesi diğer yandan Sünniliğe karşı takip ettiği sert politikalar yetmiyormuşçasına Sünni bölgelerde Şîî propagandası yaptırtması Türkistan Türklerinin lideri Muhammed Şeybâni Han ve Osmanlı Hükümdarı II. Bayezid'ı oldukça tedirgin etmişti. Her iki tarafta gerçekleştirdiği faaliyetler dolayısıyla Şah İsmail'e ikazda bulundu. Fakat herhangi bir karşılık alınamamasından dolayı Muhammed Şeybâni Han, Şah İsmail'i bu tutumundan vazgeçirmek amacıyla 1508'de Horasan'a kadar gelmiş ise de ülkesinin kuzeyinde vuku' u bulan Kazak isyanı münasebetiyle geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır¹⁸.

Osmanlı Devleti Şah İsmail'e ikazda bulunmasına rağmen, gayet temkinli ve hoşgörölü davranıyordu. Şah İsmail 1507'de Dulkadiroğulları üzerine olan seferinde Osmanlı sınırını ihlal etmesine rağmen ses çıkarmadı. Çünkü bu tarihlerde Macar ve Mora meseleleri gibi batı sınırındaki gelişmeler Osmanlı için daha öncelikli ve endişe vericiydi. Ayrıca II. Bayezid'in şehzadeleri arasında varolan taht mücadelesi aleni bir hal almıştı. Bu sebeplerden dolayı II. Bayezid, Şah İsmail'e karşı korunmacı ve temkinli bir siyaset izliyordu¹⁹. Yayılmak ihtirasıyla yanan Şah İsmail Muhammed Şeybâni Han'ın Kazaklarla mücadele etmesinden istifade ile Horasan'a yürüyüp burayı işgal etmekle kalmayarak Sünni Müslümanlara da bir hayli kötü muamelede bulunmuştur. Şeybâni Han'ın bunu haber almasıyla birlikte bir kısım kuvvetini kuzeyde bırakıp Horasan'a geldi. Ordunun eksik ve yorgun olmasını fırsat bilen Şah İsmail 1510'da Şeybâni Han'ın üzerine yürüyerek çetin geçen muharebe sonunda zaferle ayrılmıştır. Muharebe esnasında ölen Han'ın başını vücudundan ayırarak, derisini yüzdürtüp içerisine ot doldurtacak derece kin ve nefretle hareket etmekteydi. Yaptıklarını da bir mektup ile Osmanlı Padişahına bildirmiştir. Buhara, Semerkand ve Hive'yi işgal ederek Müslüman halka zulümde bulunmuştur²⁰. Şah İsmail'in bunları gerçekleştirdiği sıralarda Trabzon valisi bulunan şehzade Selim, Şah'ın maksadını tamamen anlamıştı. Bir taraftan etrafındaki Şah İsmail taraftarlarını

¹⁸ Saray, 22; Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, 234-235.

¹⁹ Küpeli, 35.

²⁰ Saray, 23.

uzaklaştırarak diğer yandan, Erzincan'ı geçici olarak işgal etmiştir. Şehzade Selim'in bunları yapmasından dolayı II. Bayezid'a şikâyetle bulunmuştur²¹.

1.2.1. 23 Ağustos 1514 Çaldıran Savaşı

Şah İsmail, yürütmüş olduğu mücadelede Şiiliği Anadolu içerisinde yaymak maksadı ile Şahkulu, Babatekeli ve Nur Ali Halife ismiyle Osmanlı Devleti içerisinde isyanlar çıkarmak için daî ve halifeler göndererek, hem çıkarılan karışıklıklardan kendisine kuvvet sağlamak hem de ilerleyişini devam ettirmeyi amaçlıyordu²². Anadolu'nun içinde bulunduğu kaos ortamıyla, Tokat, Amasya Sivas bölgesinde ayaklanmalar baş gösterdi. Bununla da kalmayarak bu bölgelerde Şah İsmail adına hutbe okutularak üzerlerine gönderilen Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı birliği ağır yenilgiye uğratıldı. Özellikle Şah Kulu hadisesi Osmanlı Tarihi içinde bir dönüm noktası teşkil etti. Safevî taraftarlarının Anadolu'yu kan gölü haline getirmeleri, Anadolu'daki Sünnî kamuoyunun, Osmanlı devlet adamları ile ulema ve askerlerin çoğunun, Şii hareketine karşı baştan beri iyi gözle bakmayan Şehzade Selim'in yanında yer almalarını sağladı²³.

Babası II. Bayezid, kardeşleri Ahmet ve Korkut ile dramatik bir mücadele neticesinde Osmanlı Devleti'nin başına geçen Sultan Selim (1512) ilk olarak Şii propagandistleri saf dışı bırakarak, İran ile her türlü irtibatı kesip savaş hazırlıklarına başladı. Dönemin müftüsü Hamza Efendi ile yine dönemin ulemalarından İbn Kemal ve Kemalpaşazâde'den de sefer için fetva alarak Şah İsmail üzerine hareket etti²⁴. İki ordu Azerbaycan'ın kuzeybatısında ve Doğu-Beyazıd kasabasının seksen kilometre güney-doğusuyla Van Gölü'nün kuzey-doğusunda bulunan Çaldıran Ovasında karşılaşan²⁵ kanı bir dili bir iki Türk ordusu ²⁶ kuşluk vaktinden akşama kadar süren bir mücadeleye başladılar²⁷. İdrisi Bitlis'in dediği gibi Çaldıran Ovasında meleşin

²¹ Uzunçarşılı, II, 258.

²² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (1453-1559), II, Barış Yayınları, Ankara 1999, 93.

²³ Mustafa Eravcı, "Safevî Türk Devleti", *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 882-892.

²⁴ Saray, 24; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, çev: Ahmet Emin Akdağ, Anka yayınları, İstanbul 2001, 188-189.

²⁵ Uzunçarşılı, II, 265; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, 131.

²⁶ Eravcı, "Sefevi Türk Devleti", 882-892.

²⁷ Münecimbaşlı Ahmet Dede, *Münecim Başlı Tarihi, Sahaif'-ül Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr*, II, çev: İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık, İstanbul, 465.

kulağının hiç duymadığı, feleğin gözünün görmediği bir mücadeleydi²⁸. Sultan Selim, ordu içerisinde saf değişiklikleri olabilir kaygısı ile orduya dinlenme fırsatı vermeden muharebeye soktu²⁹.

Aynı gün içinde meydana gelen muharebede, bu seferin tek ama aynı zamanda en belirleyici muharebesi oldu. Şah İsmail Çaldıran Ovası'nda yeniçerilerin yiğitliği ve İranlıların fazla aşına olmadıkları hafif sahra topraklarının becerikli bir biçimde kullanılmaları karşısında mağlup oldu³⁰.

1.2.2. Çaldıran Savaşı Sonucundaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti, Hoy, Merendi ve Tebriz'i ele geçirmesiyle³¹ birlikte Şah İsmail sulh için padişaha elçi göndermiştir. Yavuz Sultan Selim, elçiye cevap dahi vermedi. Sultanın gayesi savaş meydanından yaralı olarak kaçan Şah üzerine bir sefer daha yaparak Safevi Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmaktı. Fakat ordunun vaziyetinin bir sefere daha uygun olmamasından dolayı doğu ve güneye yönelerek³² Safevi Devleti'nin batı sınırını teşkil eden Diyarbakır ve Mardin alındı. Daha sonra bölgedeki diğer doğu illeri olan Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizran, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyefarikin, ve Cezire-i İbn-i Ömer Kürt aşiretlerin ikna edilmesi sonucu Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirmişlerdi. Yavuz, Mısır seferinde de Halep, Malatya, Urfa, Besni, Ergani, Harput, Divriği, Siverek'i Osmanlı topraklarına katmıştı³³. Doğu Anadolu'yu tamamıyla ele geçirerek Türkmen ve Kürt aşiretlerini uygun koşullarla Osmanlı Devleti'ne bağladı. Bitlis hakimi Şeref Bey, İstanbul'a gelerek bizzat gelip padişahın elini öperek bağlılığını sundu. Doğu Anadolu yüksek yaylasının ilhakı ilkin stratejik bakımdan önemliydi. Doğudan gelecek istilalara karşı Anadolu güvence altına alınmakta diğer yandan 16. yüzyılda İran, Irak ve Kafkasya'daki fütuhât için bölgedeki Erzurum, Van, Diyarbakır başlıca

²⁸ Zeynel Coşar, *Höbek Kurultayından Safevi Devletine Şah İsmail*, Sergi Yayınevi, İzmir 2013, 229.

²⁹ Baron Josep Von Hammer Purqstoll, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II. Yay.Haz. Mümin Çevik, Sabah Kitapları, 427.

³⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, 411.

³¹ Nesib Nesibli, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 893-898; Gündüz, 141.

³² Uzunçarşılı, 271.

³³ Melike Sarıkcıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2009, 12.

üsler halinde kullanılacaktır. Yine bölgenin elde tutulması demek, Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirmek demektir³⁴. Bu durumun öneminin farkında olan Yavuz Sultan Selim bölgenin idaresini İdris namında Bitlisli bir Kürde verdi³⁵.

Yavuz Sultan Selim, İdris'e bir ferman ile birlikte on yedi tane bayrak, Kürt eyalet ve hükümet reislerine gönderilmek üzere beş yüz tane hükümet nişânı, kendisine özel olarak 25.000 duka altın ile değerli hediyeler göndermiştir. İdris-i Bitlisi yönetimi kolay olsun diye Diyarbakır bölgesini on dokuz sancağa ayırmış aynı sistemi Musul ve Urfa'ya da uygulamıştır. Aşiretler arasındaki çekişmeler yüzünden o bölgede bir merkezi sistem kurulamamıştır.

İdris-i Bitlisi'nin gayretleri neticesinde Kürtler Osmanlı Devleti'nin himayesi altında toplanabilmiştir. Diyarbakır Vilayeti'nin on dokuz sancağında on bir tanesi doğrudan Osmanlı idaresi altında Anadolu'da idari birlikler şeklinde olmuş ve geri kalan sekiz tanesi ise Kürt emirlerin hâkimiyeti altında özerk bir yönetime sahip olmuşlardır. Bu beylikler Sameğan, Kulp, Mehraniye, Tercil, Atak, Pertek, Çalpakçur ve Çermik bölgeleriydi. Bu sekiz sancaktaki beyliklerin idaresi veraset yoluyla babadan oğula geçmekteydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne doğrudan bağlı Eğil, Palo, Ceziret İbn Ömer, Hazro ve Genç olmak üzere beş tane hükümet sancağı bulunmaktaydı. Van Vilayeti de otuz yedi sancağa ve Osmanlı Devleti'ne bağlı dört ayrı hükümet sancağına ayrılmıştır. Hükümet sancakları; Hakkâri, Bitlis, Mahmudi ve Pinyanişi idi³⁶.

Yavuz Sultan Selim'in genç yaşta beklenmedik bir şekilde vefat etmesi (21 Eylül 1520) üzerine Osmanlı Devleti'nin başına 30 Eylül 1520'de oğlu Sultan Süleyman geçti. Yavuz Sultan Selim'in vefatından yaklaşık dört yıl sonra da Şah İsmail'in ölümüyle yerine oğlu I. Tahmasb geçti³⁷. Şah Tahmasb babasının düşmancıl siyasetini takip ederek, Avrupa'da kendisine müttefik arayışı içine girdi.

³⁴ Halil İnalcık, *Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 139.

³⁵ P.Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, çev: Mustafa Efendi, Hakîmiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, 4.

³⁶ Uzunçarşılı, II 263.;Çabuk,10-11.

³⁷ Saray, 29.

Osmanlı ile Safeviler arasında muharebe yoktu fakat İran beylerinde Olama (Ulama) Han'ın Osmanlı'ya, Osmanlı'ya tabî Bitlis hakimi Şeref Han'ın İran'a iltica etmelerinin yanı sıra Bağdad Han'ı Zülfikar da Osmanlı'ya bağlılığını bildirmesi ve bu olayların da Şah Tahmasb tarafından duyulması üzerine harekete geçerek içerideki adamları vasıtasıyla Bağdad Han'ı Zülfikar'ı öldürterek tekrar Bağdad'a sahip oldu.

Osmanlı Devleti bu esnada Avrupa seferleriyle meşgul olduğu için İran tarafıyla ilgilenememiştir³⁸. Şah I.Tahmasb'ın faaliyetleri neticesinde İran seferine karar verilmiş fakat Avrupa'daki gelişmeler dolayısıyla uygulanmıyordu. Nitekim Kral Ferdinand ile barış yapıldıktan sonra İran seferi uygulamaya konuldu. İki yıl sürecek ve iki büyük zaferle kendini gösterecektir³⁹. Aslen Teke Sancağı tımarlı sipahilerinden bir Alevi olan Olama Han Şahkulu İsyanı esnasında saf değiştirmişti fakat daha sonra Osmanlıya katılıp Alman seferinde bulunmuş ve Bitlis Han'ının kaçmasıyla o bölgeye gönderilmişti. Daha sonra İran kuvvetleri ile dönen Şeref Hanla mücadelesi esnasında 1553 Eylülünde vezir-i âzam İbrahim Paşa sefere gönderildi. 21 Ekim 1553'de yapılan muharebede Osmanlı ordusu galip geldi. Şeref Han'ın oğlu Şemseddin bir takım kuvvetle karşı koymaya çalıştı ise de muvaffak olamayacağını anlayınca İbrahim Paşa'ya başvurarak Bitlis Hanlığı kendisine verildi. Bu isabetli bir karar idi. Eğer burası Ulama Paşa'ya verilmiş olsaydı yurtluk ve ocaklık olan Bitlis Hanlığı ellerinde beratları hilâfına silsile halinde gelen bu aileden başkasına verilecek olursa burası gibi diğer yurtluk ve ocaklık yerlere sahip Kürt beyleri bu halden şüphelenerek devlete karşı itimatsızlık gösterecekler ve ilk fırsatta İran'a tâbi olacaktı⁴⁰.

Kanûni Sultan Süleyman'ın doğuya yönelik hedefleri, İran üzerine yapılacak seferi zorunlu hale getirmiş ve Padişah 1534 yılında İran'a yönelik iki yıl sürecek bir sefere çıkmıştır. İlk Irakeyn Seferi'nde önce Sadrazam İbrahim Paşa gönderilmiş, arkasından da 10 Haziran 1534 tarihinde Padişah, İstanbul'dan hareket etmiştir. 27 Eylül'de Tebriz'e giren Kanuni Sultan Süleyman'ın karşısına çıkmayı göze alamayan Şah I. Tahmasb geri çekilmiştir.

³⁸ Uzunçarşılı, II, 349.

³⁹ Zinkeven, II, 536.

⁴⁰ Uzunçarşılı, II, 350.

İran'a karşı Sünnî dünyanın hamiliğini üstlenen Kanunî Sultan Süleyman İran'ın doğusunda bulunan Özbek Türklerinin, Safevilerin Şîlik faaliyetlerinden bunalmasıyla yardım istemeleri üzerine o yöne hareket etti⁴¹.

İrakyn seferi sırasında Tahmasb iki kez İbrahim Paşa'nın ve Sultan Süleyman'ın yanına elçiler göndermiş, fakat barış teklifleri reddedilmiştir. 1535'ten 1548'e kadar Safevi-Osmanlı münasebetlerinde savaş olmamış, ancak barış da olmamıştır⁴². Uzun bir süre Avrupa ve Akdeniz hakimiyeti ile meşgul olan Osmanlı Devleti 1547'de İran üzerine yürüyerek Tortum, Akçakale ve çevresini aldı⁴³.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, İran'a 1548 senesinde ikinci kez sefer yapılmış, bu sefer neticesinde Hakkâri'yi de içine alan Van Eyaleti kurulmuştur⁴⁴. Ordunun İstanbul'a dönmesinden istifade eden Şah I. Tahmasb'ın Erciş, Ahlat, Adilcevaz ve Bargiri'yi alması üzerine Kanunî Sultan Süleyman 1553 yılında bizzat kendisi İran üzerine sefere çıktı. Ancak iki ordu karşı karşıya gelemedi. Osmanlı Ordusu Erzurum, Kars yoluyla İran'a girerek Nahcivan, Erivan ve Karabağ'ı aldı. Bunun üzerine Şah I. Tahmasb barış istedi⁴⁵.

1.2.3. 29 Mayıs 1555 Amasya Antlaşması

Barış isteğinin gelmesiyle ordu 1554 eylülünde geri döndü. Amasya'da kışlanmak üzere kalındığı sırada İran elçileri gelerek sulh işi görüşüldü. Osmanlılar ile Safeviler arasında otuz yedi seneden beri devam eden harbe son verilerek 29 Mayıs 1555 tarihinde Amasya Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile⁴⁶ Azerbaycan ile Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arab Osmanlı Devleti'ne⁴⁷ Güney Kafkasya'nın orta ve doğu kısımları Safevilere bırakıldı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'ni meşru saymıştır. Çünkü Safeviler, kurulduğu günden Amasya Antlaşmasını imzaladığı güne kadar Osmanlılar tarafından resmen tanınmamıştı. Bu

⁴¹ Uluerler, 14.

⁴² Aktay Efendiye, "Şah Tahmasb'ın Şahsiyetine Dair", *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 920-924.

⁴³ Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, 2.

⁴⁴ Uluerler, 13. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, 195.

⁴⁵ Sarıkçıoğlu, 2015: 2.

⁴⁶ Uzunçarşılı, II, 361.

⁴⁷ Aykun, 5.

yönüyle de Şah I. Tahmasb büyük bir başarı sağlamıştır. Şah'ın ölümüne kadar antlaşma yürürlükte kalmış ve I. Tahmasb'ın 1576 senesinde ölümünden sonra ülke içinde karışıklıklar çıkarak taht kavgaları yaşanmıştır. Mücadeleler sonucunda İsmail Mirza (II. İsmail), 22 Ağustos 1576'da devletin başına geçmiştir. Fakat hem Şiilik karşıtı tavır takınması hem de ümeraya karşı zalim oluşunun yanı sıra iç sorunlarını şiddetle çözmeye kalkmasının sonucu olarak 1577'de zehirletirilerek öldürüldü⁴⁸.

1.2.4. Ferhat Paşa Antlaşması

II. İsmail'in bu şekilde ölümünden sonra, tahta Muhammed Mirza geçti. Fakat gözlerinin görmemesi sebebiyle hükümet işlerini oğlu Hamza Mirza yürüttü. Bu dönemde Osmanlı'ya karşı bir takım başarılar elde ettiler ise de, Tebriz, Güney Kafkaslar, Azerbaycan ve Lûristan gibi batı toprakları Osmanlı'nın eline geçti. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi sonucunda Tebriz Kalesi'ni uzun bir süre kuşatma altında tuttular. 1586'da Kazvin'de ordugâhta iken suikast sonucu öldürülmesiyle tahta I. Abbas geçti. Devleti toparlamaya çalışan Şah I. Abbas, bu dönemde hem Özbekler hem de Osmanlılara karşı mücadele edemeyeceğini bildiği için, batı sınırını güvence altına almak amacıyla Osmanlı Devleti ile 1598'de Ferhat Paşa Antlaşması'nı imzaladı⁴⁹. Osmanlılar başta Tebriz olmak üzere Azerbaycan, Şirvan, Gürcistan, Lûristan, Şehrizar taraflarını elde etti. Bundan başka İran Şah'ı dört İslâm halifesinden ilk üçü, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe hakkında fena söz söylememesi de kabul etmekte idi⁵⁰. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Doğuda en geniş sınırlarına ulaşmış olmasına rağmen⁵¹ Şah nazarında geçici bir özelliğe sahipti. Çünkü Şah'ın amacı düşmanı teke düşürmektir. Nitekim Osmanlı Devleti ile imzaladığı antlaşmanın şartları her ne kadar kendisi için ağır olsa da bu şekilde batı sınırını güvence altına alarak Özbekler üzerine hareket etti. Bu mücadelesi sonucunda başarılı olduktan sonra⁵² Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan mücadelesini ve Anadolu'da Celalî ayaklanmasıyla uğraşmasını fırsat bilerek Osmanlı'ya savaş açtı. 1603'te Nihavent, Azerbaycan ve Revan'ı tekrar

⁴⁸ Uluerler, 14-15.

⁴⁹ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, 86.

⁵⁰ Uzunçarşılı, IV, 245.

⁵¹ Uluerler, 2009: 17.

⁵² Gündüz, 86.

geri aldı. 1604 yılının haziran ayı sonunda Kars'ı zabt ederek Osmanlı'nın doğu vilayetlerini yağmalayıp Şirvan, Şamahı, Gence taraflarını ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu 1610 yılında Şah Abbas üzerine yürüdü. Zor durumda kalan Şah, Amasya Antlaşması'nın şartlarını kabul edeceğini ama ele geçirdiği yerleri geri vermeyeceğini açıkladı. Osmanlı'nın da zor durumda olduğunu biliyordu ki nitekim Osmanlı da bunu kabul etti⁵³ ve 20 Kasım 1612'de imzalanan Nasuh Paşa Antlaşması ile İran, Ferhat Paşa Antlaşması sonucunda kaybettiği yerlere tekrar sahip oluyordu. Sınır belirlemek için Bağdad Valisi Mahmud Paşa ile Van Valisi Mehmed Paşa tayin edildi. Antlaşmanın bir hükmünde ise ehl-i sünnet mezhebinden olanlara kötü muamele edilmeyecek, İran'dan Hacca gidenler Halep ve Şam yolundan gidecekler, İran Osmanlı Devleti'ne senede 200 deve yükü ipek vermeyi kabul etti⁵⁴.

Yapılan bu antlaşma üç yıl sürdü, İran'ın her yıl göndereceğim dediği ipeği göndermemesi üzerine, ilişkiler tekrar bozuldu. Yapılan görüşmeler sonucunda 26 Eylül 1618'de Nasuh Paşa Antlaşmasına benzeyen Serav Antlaşması imzalandı. Ahıska'nın Osmanlı Devletinde kalması, İran'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Dağıstan beylerine saldırmaması, Osmanlı'ya yüz yük kumaş göndermesi kabul edildi. Şah Abbas, Osmanlı Devleti'nin 1621'de Lehlilerle savaşta olması, taht değişikliği ve Celalî İsyanları gibi sorunlarla uğraşıyor olmasını fırsat bilerek 1623'te Bağdad'ı kuşattı. Üç ay sonra 11 Aralık 1624'de ele geçirerek, Musul ve Kerkük'ü de aldı⁵⁵. Şah 1629'da vefat ettiğinde tahta geçecek oğlu ya da kardeşi yoktu. O da ağabeyi II. İsmail gibi tahtını koruma kaygısıyla şehzadeleri ya öldürttü ya da gözlerine mil çekirtmişti. Bu yüzden torunu Sam Mirza, Şah Safi adıyla tahta oturdu⁵⁶. Osmanlı bu dönemde, yedi yıl boyunca İran'ın elinde kalan Bağdat'ı geri almak için 1631'de harekât düzenledi ama muvaffak olamadı⁵⁷. IV. Murad, devleti ve kendisini uzun zamandır uğraştıran İran ile hesaplaşmak ve Bağdad'ı mutlaka kurtarmak amacıyla sefere karar verdi. Şark seferini Revan ile başlattı. Çünkü Doğu Anadolu'nun hudud şehirleri olan Van, Erzurum ve Kars vilayetlerinin emniyeti için Revan önem teşkil etmekteydi. 1635 baharında hareket edilerek aynı senenin

⁵³ Sarıkçıoğlu, 2015: 4.

⁵⁴Uzunçarşılı, IV, 247; Saray, 5.

⁵⁵ Sarıkçıoğlu, 2015: 4-5.

⁵⁶ Gündüz, 89; Saray, 54.

⁵⁷ Sarıkçıoğlu, 2015, 5.

Temmuz sonlarında Revan önlerine ulaşıldı. Önce Revan sonra da Tebriz alındı. Kışın yaklaşması ve erzak sıkıntısından dolayı dönülmek zorunda kalınmasını fırsat bilen Şah vakit geçirmeden Önce Tebriz'i sonra da 10 Nisan 1636'da Revan'ı geri almıştır⁵⁸. Bağdad'ın alınamaması ve Revan'ın tekrar elden çıkması üzerine, IV. Murad Bağdad Seferine 24 Aralık 1638'de Bağdad'ı tekrar fethetti. 17 Mayıs 1639'da Safevi elçisi Muhammet Kulî Han ve Osmanlı elçisi Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından iki devlet arasında antlaşma imzalandı⁵⁹.

1.2.5. 17 Mayıs 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması

Yapılan antlaşma ile Bağdad geri alındı. Irak'ın doğu hududunda elden çıkmış olan Hassan, Bedra, Mendeli, Hanikin, Dertenk, Caf Aşireti'nin bazı kabileleri ve yerleşim merkezleri Osmanlı hududunda kalacak, İran Devleti; Kars, Ahıska, Van, Şehrizar ile Bağdad ve Basra hududuna tecavüz etmeyecek. Van ve Kars'ın doğu hududlarına yakın kaleler yıkılıp orası tampon bölge kalacak, İran Sünniliği ve Sünnileri kötüleyici siyaset ve propaganda yapmayacak⁶⁰. 17. Yüzyıl boyunca ve 18. Yüzyılın ilk yirmi yılı Osmanlılarla İran arasında dikkate değer bir sorun olmadı.

1718 Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşması sonucu terk edilen toprakları bazı devlet adamları doğudan karşılama gayesine düşmüşlerdi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'da bu düşünceye sahipti. İran'da hali hazırda taht kavgalarının en uygun zaman olduğu görüldü. Önceden Osmanlıya ait olup sonra İran'a geçen Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis'i alarak doğu sınırının güçlenmesi amacıyla İran'a savaş ilân edildi⁶¹.

İran'da süren taht kavgalarında İran'ın doğu tarafını Afgan Mir Üveys'in oğlu Mahmut Han ele geçirdi. Kuzeybatısının büyük bir kısmı Rusya'nın hâkimiyetine girdi. Safevî Hanedanlığı'ndan olan II. Tahmasb'ın elinde Osmanlı'nın doğu sınırındaki İran şehirleri kaldı. Batıdan Osmanlı hücumu ile 1723'te Kirmanşah,

⁵⁸ Saray, 55; Gündüz, 89; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ateş Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, 30.

⁵⁹ Sarıkçıoğlu, 2015: 5.

⁶⁰ Uzunçarşılı, IV, 248-249; Saray, 56; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 9, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, 158-159.

⁶¹ Sarıkçıoğlu, 2015: 6.

Erdelan, Selmas, Hoy, Çors, Tasuç şehirleri alınarak 1724'te Tebriz önüne gelindi. İran üzerine yapılan bu sefer sonucunda Rusya ile Osmanlı karşı karşıya geldiler ve İstanbul'da masaya oturarak anlaşmaya vardılar. 14 Haziran 1724'te İran'ın kuzeybatısı iki devlet arasında paylaşıldı. Osmanlı Gürcistan'ı tamamen işgal edecek, Rusya, Şirvan eyaletindeki Derbent ile Bakü kalelerine ve Hazar Denizi'nin batı sahiline yerleşecek. II. Tahmasb kendisinden habersiz böyle bir anlaşmayı tanımadığını ilân etti ise de Osmanlı, Tebriz, Hemedan, Nihavend ve Erivan'ı ele geçirdi. İran'ın doğu kısmını ele geçiren Afganlı Eşref Han 1727'de Osmanlı Devleti ile anlaşarak 12 Ağustos 1728'de İran'ın batısının Osmanlı'nın olduğunu kabul etti⁶².

II. Tahmasb memleketini kurtarmak için Horasan ve Harezm taraflarına giderek Kaçar Türkmen Aşireti beylerinden Fetih Ali Han'dan yardım istedi. Fetih Ali Han kendi aşiret kuvvetlerinden başka Afşar, Bayat ve Çemişkezek aşiretlerinden de yardımcı kuvvet temin etti. Bunlar içerisinde Afşar Aşireti Reisi İmamkulu oğlu Nadir Ali ismindeki Türkmen beyinin fikirlerinden istifade sonucunda kendisinin Eşik Ağası yani Kapıcılar Kethüdası yaparak Tahmasb Kuluhan adını verdi. İsfahan üzerine yürüyüp Eşref Şah'ı mağlup ettikten sonra 1730'da sadrazam oldu⁶³. Eşref Han'ın safdışı kalmasıyla Osmanlı ile arasındaki anlaşma geçerliliğini yitirdi. 27 Şubat 1732'de II. Tahmasb ile İstanbul'da İncili Köşk Antlaşması yapıldı. Tebriz, Hemedan İran'a bırakılarak Şirvan sınır kabul edildi. Fakat Nadir Şah bu antlaşmayı devletin zararına görüp tanımadığını açıklayarak devlet içerisindeki taht kavgalarından istifade ile Şah'ı tahttan indirdi ve böylece İran'da iki yüz seneden fazla hüküm süren Safevi Hanedanlığı sona ererek Afşarlar devri başladı⁶⁴.

1.3. Nadir Şah Dönemi ve Osmanlı İle İlişkileri

İran'daki Türkmen aşiretlerinden Afşarlı kabilesinden olan Nadir Şah, Sünnî olup Şia'nın hakîm olduğu bir ülkenin tahtına oturdu. Dengeleri korumak için millî mezhep olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan gelen İmam-ı Cafer'in Mezhebi'nin beşinci mezhep olarak kabul etmiştir. Mezhep değişimi İranlılar'ın

⁶² Sarıkçıoğlu, 2015: 7-8; Mücteba İlgürel, "I. Murad", *DoğuştanGünümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, 137.

⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", 12, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 512-524.

⁶⁴ Mücteba İlgürel, "I. Murad", XI, 137; Sarıkçıoğlu, 2015: 9.

çoğunda kin ve nefretle karşılanmış, Nadir Şah muhalefeti azaltmak ve İranlılar'ın Sünnîliğe geçmelerini sağlamak için dört Sünnî mezhebi Caferilikten saymıştır. Ordunun büyük bir kısmının Sünnî olması Şîî ülemanın tepkisine sebep olmuştur. Bunun için bir ferman yayımlayarak Şia ve Sünnîliğin yakınlaşmasını istemiş, İranlılar'ın bu vesileyle Safevîler'i unutacağını ümit etmiştir⁶⁵.

7 Temmuz 1732'de İran'da hâkimiyetini ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti üzerine harekâta geçti. Şehrizar bölgesinden hududu geçerek, emrindeki kuvveti üç kola ayırarak, Uğurlu Han idaresindeki birlik, Azerbaycan taraflarına özellikle Gence'ye, ikinci grubu Kerkük'e yolladı, burası alındıktan sonra Bağdad muhasarası başladı. Kendisi ise Eyyubî Ahmet Paşa'nın Diyarbekir alaybeyi Abdülfettah idaresindeki gönderdiği keşif birliğini mağlub edip, anlaşma yapmak için ağır şartlar sunmaktaydı. Erzurum valisi Topal Osman Paşa, düşmek üzere olan Bağdad'ın imdadına yetişerek 19 Temmuz 1733'de Dicle kenarındaki Ducum mevkiinde Nadir Şah'ı bozguna uğrattı ve Nadir Şah yaralı halde Hemedan'a doğru kaçtı.

Osman Paşa'nın Kerkük'ten çekilmesini fırsat bilerek Kerkük önüne gelerek ani bir baskınla Osman Paşa kumandasındaki Türk ordusunu mağlup etti. Buradan Bağdad'a yöneldi ama İran'da Mahmud Han Baluş isyanı sebebiyle İran'a döndü

1.3.1. 14 Haziran 1735 Arpaçayı Muharebesi ve İstanbul Antlaşması

1734'de Gence önlerine geldi, Kars'ta bulunan doğu komutanı Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın yardımıyla Gence kalesi teslim olmadı. Kars kalesini muhasara etti fakat burada da Abdullah Paşa mukavemetiyle karşılaştı. 25 Mayıs 1735'de Arpaçayını geçerek Kars'ın güneyine doğru çekildi. Kendisini takip eden Abdullah Paşa kuvvetiyle Arpaçayı Muharebesinde karşılaştı ve Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti⁶⁶. Revan ve Arpaçayı başarısı üzerine Nadir Han daha önce kuşatıp alamadığı Gence, Tiflis ve Revan'ı işgal ederek barış istemiştir.

Kerkük ve Arpaçayı muharebelerindeki mağlubiyetleri ve Nadir Şah'ın İran'a iadesini istediği yerleri zapt etmesi üzerine, hiç hesapta yokken Damat İbrahim Paşa'nın çıkardığı harp, on üç sene sürdü. Nadir Şah, üzerinde ciddi tartışmaların

⁶⁵ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, 147-148.

⁶⁶ M.Münir Aktepe- V. Minorsky, "Nadir Şah", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, Millî Eğitim Basımı, 21.

yapıldığı birçok oturumda anlaşmaya varılamayan 24 Eylül 1736 tarihinde dört maddeden oluşan bir antlaşma sundu.

- 1- İran'dan gidecek emir-i Hac'ın Şam yoluyla gitmeyip Necef ve Lahsa yoluyla gitmesi, şayet Şam yoluyla gidilecek olursa emir-i Hac tabiri yerine başka bir isim kullanılması,
- 2- Caferi Mezhebi'nin beşinci mezhep olarak kabul edilerek, Kâbe'de ibadet yeri tahsis edilmesi,
- 3- Üç senede bir yer değiştirmek üzere iki devlet başkentlerindeki Şehbenderler (Konsoloslar) emir-i âlem rütbesinde olacaklar,
- 4- Esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması⁶⁷.

Kasr-ı Şirin Antlaşması esasları üzerine yapılan İstanbul Antlaşması ile Osmanlı, Safeviler'in yerine Afşar Hanedanının geçtiğini kabul etti. Fakat Caferi Mezhebi'nin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi istenilen maddeyi uygun görmeyerek onaylamadı⁶⁸. Kabul görmeyen maddenin de etkisi ile Nadir Şah Hind ve Kafkas seferleri düzenledi. Bu sefer aynı zamanda Irak, Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Osmanlı vilayetlerinin de ele geçirmek gayesi de taşıyordu. 29 Mayıs 1743'te Irak'a girdi. 23 Haziran da Bağdad'ın güneyindeki Hille'yi daha sonra da Kerkük'ü aldı. 23 Eylül'de Musul'u muhasara altına aldıysa da kaleyi düşüremeyeceğini anlayınca kuşatmayı kaldırdı. Bu başarısızlığı 29 Temmuz 1744'te Kars'ı muhasara ederek telafi etmeye çalıştı ise de burada da umduğunu elde edemedi. Yetmiş günlük bir kuşatma sonrası kışın yaklaşması neticesinde kaleyi düşüremeyerek kuşatmayı kaldırdı⁶⁹. Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasındaki savaşlar, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan Murat Tepe (Revan) Savaşı ile son buldu⁷⁰. Savaşın devam ettiği süre zarfında Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'nın vefatının duyulması üzerine ordu içindeki çözülmeye ötürü Osmanlı üstünlüğü ele geçirdiği savaşı kaybetti⁷¹. Yapılan Savaşlar neticesinde Nadir Şah Caferi Mezhebi'nin beşinci mezhep olması isteğinden vazgeçmesi ile üç yıl önceki İstanbul Antlaşması maddeleri üzerinden barışa razı oldu. Nadir Şah'ı bu

⁶⁷ Uzunçarşılı, V, 230-231-232-233; Hammer, VII, 439.440.

⁶⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978, 230.

⁶⁹ Öztuna, VI, 330; Uzunçarşılı, V, 304.

⁷⁰ Sarıkçıoğlu, 2015: 10.

⁷¹ Uzunçarşılı, V, 305.

isteginden vazgeçmeye iten sebep savaşlar esnasında en sadık adamlarını kaybetmesiyle suikaste uğramaktan korkmasıydı bir an önce bölgeden uzaklaşmak istedi⁷². Daha sonra yeğeni Ali Kulu Han isyanı başladı ve bir gece Hacı Han ve Salih Bey, Nadir Şah'ı uyurken beş on kişi ile çadırında bastılar ve başını keserek Ali Kulu Han'a gönderdiler⁷³. 1747 de Nadir Şah'ın ölümüyle İran'da Afşar hâkimiyeti de son buldu⁷⁴.

1.4. Zend Hanedanlığı Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri

Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra kardeşleri Alişah (Adilşah), İbrahim ve torunu Şahruh arasında saltanat mücadelesi başladı. Bu mücadele sadece Nadir Şah'ın akrabaları ile sınırlı kalmayarak devletin ileri gelenleri⁷⁵ hanlar, valiler hepsi iktidar mücadelesine tutuştular⁷⁶. Yaşanan bu mücadeleler esnasında ne padişah ne de hudud görevlileri antlaşma şartlarına aykırı adımlar atmayıp, fırsatlar sunulmasına rağmen teşviklere kapılmamışlardır⁷⁷. Osmanlı Devleti'nin barış üzerinde ısrarla durmasının nedeni arasında, içinde bulunduğu idarî, askerî, malî ve sosyal sorunların yanı sıra yirmi dört yıl sürmüş olan (1722-1746) Osmanlı-İran savaşında hiçbir kazanç elde edilememesi de vardı⁷⁸.

Nadir Şah'tan sonra varislerinden hiç biri merkezi otoriteyi sağlayacak güçte olamamışlardır. Kerim Han Zend, Muhammed Hasan Kaçar ve Azad Han Afgan arasında geçen kanlı savaşlar sonucunda, Kerim Han Zend, Afşarlardan boşalan tahta oturdu⁷⁹. Tahta oturduğu süre içinde Şah unvanını kullanmamış, vekil ve naîbüssaltana unvanlarını kullanmıştır⁸⁰. Osmanlı Padişahı, I. Mahmut 1749 yılında İran'da iktidarı sağlayan Zend Kerim Han'a bir mektup göndererek, 1746 yılında yapılan anlaşmanın geçerli olduğunu, İran ile ilişkilerin dostça devam edeceğini bildirerek şahılgını tanıdığı ifade emiştir⁸¹. Fakat Osmanlı'nın 1767-1774 yılları

⁷² Öztuna, VI, 231.

⁷³ Uzunçarşılı, V, 310

⁷⁴ Sarıkçioğlu, 2015: 10

⁷⁵ Uzunçarşılı, VI, 131-132

⁷⁶ Sarıkçioğlu, 2015: 10

⁷⁷ Uzunçarşılı, VI, 132

⁷⁸ Sarıkçioğlu, 2015: 11

⁷⁹ Karadeniz, 191-192

⁸⁰ Karadeniz, 195

⁸¹ Sarıkçioğlu, 2015: 11-12

arasında Rusya ile savaş içinde olması, Baban aşireti meselesinde Mehmet Paşa'nın İran'dan yardım görmesi, Bağdad valisi Ömer Paşa tarafından görevden alınması, Bağdad'da kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen İranlılar'dan vergi alınması gibi sebeplerden dolayı ilişkiler bozulmuştur. 1775'de Sadık Han Zend himayesinde 50.000 kişilik İran kuvvetini Basra taraflarına göndererek Basra'yı kuşatma altına aldılar⁸².

Zend Kerim Han, Hindistan ticaretinin ana merkezi olan Basra'yı 5 Temmuz 1776'da ele geçirdi. Osmanlı Devleti buna karşılık 2 Mayıs 1776'da İran'a savaş ilân ettiyse de bir sonuç elde edemedi⁸³. Zend Kerim Han Osmanlı'nın Rusya ile ilişkilerinin iyi olmadığı süreçte İmparatoriçe II. Katerina ile 1778'de antlaşma yaptılar. Buna göre Rusya Rumeli'den, Kerim Han da Anadolu tarafından saldıracaktı. Kerim Han'ın ölümü sebebiyle antlaşma yerine getirilemedi. Tekrardan taht mücadelelerinin başladığı 1779'da Bağdad Valisi Süleyman Paşa burayı tekrardan ele geçirerek, iyi idaresi sayesinde Irak'da sakin bir süreç devam etmiştir.

Taht mücadelelerinin yaşandığı İran'da, 1794'te Ağa Muhammed Han'ın başarılı olarak çıkmasıyla İran'da Kaçar Hanedanlığı⁸⁴ (1795-1925) dönemi başlamıştır⁸⁵.

Kaçar hanedanlığı döneminde Osmanlı İran sınırı Ağrı Dağı'ndan Şattülrap'a kadar yaklaşık 700 mil boyunca uzanmaktaydı ve bu kadar uzun sınırın belirsiz halde olması iki devlet arasında kaçınılmaz bir şekilde sınır problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı şehirlerin ve bölgelerin bir süre Osmanlı Devleti'nin bir müddet ise Kaçar Hanedanlığı'nın yönetimi altında bulunması, sınır hattında isyanlara ve savaşlara sebep oldu. Bu karmaşa ve belirsizlik özellikle sınırda yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde etkili oldu. Söz konusu aşiretler kah Osmanlı kah İran tebaası oldukları için herhangi bir aidiyet duygusuna sahip olmaksızın bu bölgeden geçen kervanlara saldırarak yağma yapıp iki devlet arasında savaşların ya da çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermişlerdir⁸⁶.

⁸² Karadeniz, 199.

⁸³ Sarıkçıoğlu, 12.

⁸⁴ Uzunçarşılı, IV / 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, 462; Sarıkçıoğlu, 12.

⁸⁵ Uluerler, 2009, 30.

⁸⁶ Abdolvahid Soofizadeh, "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 42, Konya 2017, 442.

İKİNCİ BÖLÜM

2.AŞİRETLER VE ALIŞKANLIKLARI BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU ANADOLU'DAKİ İDARESİ

2.1. Aşireti Oluşturan Bölümler

Bu başlık altında izah etmeye çalışacağımız alt başlıklar ileriki bölümlerde geçecek durum ve olaylara temel olması bakımından ele alınmıştır. Bu bakımdan ana hatlarıyla olmayıp daha çok konunun anlaşılmasına yardımcı olarak konu ile direkt bağlantısı söz konusu olan kısımlar üzerinde durulmuştur.

Aşiretler ile ilgili yaptığı analizlerinde Bruinessen, Kürt aşiretlerini tanımlarken, Kürt aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genelinde toprak bütünlüğü de olan kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir⁸⁷. Doğal olarak aşiretler de kendi içlerinde alt aşiretlere bölünmüşlerdir. Bu alt gruplar da bir kez daha çeşitli isimlerle küçük birimlere ayrılırlar⁸⁸. Aşiretin genel tanımını yapmadan önce aşiretleri meydana getiren, bu birimlerin bilinmesi aşiret kavramını anlamada daha belirgin olacaktır⁸⁹.

2.1.1. Mal

Mal, terim anlamı itibari ile hane ve sülale anlamına gelir. Antropoloji literatüründe, sülale genellikle aralarında akrabalık bağları olduğunu kabul eden ve kökenlerini belli bir ortak ataya dayandıran bir grup olarak tanımlanmaktadır. Klan ise, büyük bir birliğin parçası olan, kökenleri ortak bir ataya dayanmasa da aralarında akrabalık bağı olduğuna inanan bir grup olarak tanımlanır⁹⁰. Martin Van

⁸⁷ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, 82.

⁸⁸ A.Vahap Uluç, 'Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiretler', *Mukaddime*, 2, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2010, 35-52.

⁸⁹ Ahmet İlhan- Orhan Turan, 'Kürtler'de Aşiret Kavramı ve Oluşumu', *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslar Arası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, 297-305.

⁹⁰ Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtler'de Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, çev: Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, 133.

Bruinessen, bu yapıda, akrabalıktan ziyade sadakatin ön planda olduğunu belirtmektedir⁹¹.

Ataerkil bir yapılanmaya sahip olan aşiret sisteminde, ailenin erkek üyeleri, *mal*'ın özünü oluştururlar. Bu kişiler, kendileri yeni bir *mal* oluşturmadıkları sürece, yaşamları boyunca doğdukları *mal*'ın bir üyesi olarak kalırlar. Genellikle kadınlar, kendi *mallarını* oluşturmazlar ve evleninceye kadar babaları ya da ağabeylerinin, evlendikten sonra ise kocalarının himayesinde yaşadıklarında kendilerine ait bir *mala* sahip olamazlar. Bu da *malın* kadın üzerinde değil, erkek üzerinde devamını sağlar⁹².

Hani (hane): “Ev” demektir. Bir *mal* birçok hanilerde olabilir ise de çoğunlukla hani *malın* zarfından (içinden) ibarettir⁹³.

Aşiretler için bir aşirete mensubiyetin, bir hanenin üyesi olmaktan sonraki ilk şartı bir *mala* mensup olmaktır. Bir *malın* ne kadar çok sayıda mensubu varsa aşiret içinde o kadar güçlü ve nüfuz sahibi bir sülale olduğu kabul edilir. *Mal* bir kişinin veya bir hanenin aşirete aidiyetini en açık şekilde ifade eder. Bir bireyin aşiret üyeliğini tespit etmenin en iyi yolu, hangi *mala* üye olduğunu belirlemek veya sorgulamaktır⁹⁴.

2.1.2. Malbat

Üst sınırı olmamak şartıyla en az iki *malın* birleşmesi sonucu oluşan birim malbat⁹⁵ veya koldur⁹⁶. Bu iki mal, her biri beş nesil ihtiva eder. Altıncı neslin evlenmeye başlaması ve onların çocuklarının dünyaya gelmesi ile beraber her iki mal, malbatlığa geçer. Malbat ile mal arasındaki fark, Mal; çoğunlukla bir atadan

⁹¹Ortak atanın kaç nesil geriye gittiğine bağlı olarak değişik derecede sülale ilişkileri vardır. Kürtler diğer aşiretler biçimde örgütlenmiş halklar gibi soyağaçlarını titizlikle akılda tutmazlar. Örneğin ikinci dereceden kuzenlerin kan bağları tam tamına araştırılmaz. Bir sülaleye gösterilen fiili politik sadakat gerçek akrabalıktan daha önemlidir. Böylece Antropologların “klan” (aynı atadan geldiği varsayılan) ve “sülale” (aynı atadan geldiği tespit edilen) arasında yaptıkları ayırım, Kürtler bağlamında oldukça yapay kalıyor. Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, 83.

⁹²Sıtkı Karadeniz, *Aşiret Sisteminde Dönüşüm- Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller- Batman Örneği*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2012, 19.

⁹³Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, 40.

⁹⁴Martin Strohmeyer, Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, çev: Atilla Derim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, 158.

⁹⁵Karadeniz, *Aşiret Sisteminde Dönüşüm-Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller- Batman Örneği*, 20.

⁹⁶Ahmet İlyas-Orhan Turan, 298.

gelen soy çizgisi iken, malbat; çok daha uzak bir atadan gelen soy çizgisidir⁹⁷. Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, adlı eserinde malbat terimini ifade ederken şu açıklamayı kullanmaktadır; Malbatı; birbirine ezbetten (soy) daha yakın bulunan akrabaların tümüne verilen isimdir⁹⁸.

2.1.3. Kabile/ Ocak/ Sülale

Kabile terimi, sülaleden farklı olmayan bir biçimde ve bazen de malbat ile eş anlamlı kullanılan, en az iki veya daha fazla malbatı içeren⁹⁹ genelde kardeşlere veya aynı baba soyundan olan kuzenlere dayanan bir yapıyı ihtiva eder¹⁰⁰. Her aşiret belirli sayıda kabilelerden oluşur¹⁰¹. Genellikle özünde barındırdıkları anlamları ile belirtmeye çalıştığımız, aşireti oluşturan alt birimler hem yapılan araştırmalarda hem de yayımlanan eserler de farklı isimler ile zikredilmektedirler¹⁰².

2.1.4. Aşiret

Bruinessen'in aşiret tanımını¹⁰³ yukarıda belirtmiştik, buna ilave olarak aşiretin tanımı yapılırken, bu terimin içerisinde barındırdığı özellikler de tanım içerisinde verilmektedir.

Bunların içinde en çok aşiretin "kan birliği"ne dayanan bir yapı; "yayla göçerliği yapan bir klan" ve "soy ilişkisinden çok, ekonomik bir örgütlenme"; "göçebe veya yarı göçebe topluluklar" halkı ve toprağı da tanımlayan siyasal bir gruplaşma olduğu vurgulanmaktadır¹⁰⁴. İsmail Beşikçi'nin tabiri ile aşiret; daha çok evlenme yolu ile meydana gelen akrabalık ve hısımlık neticesinde kabilelerin birleşmesidir¹⁰⁵. Ziya Gökalp'e göre aşiret; birbiri içinde bulunan zümreler gibidirler, fakat bu zümreler ne mülki, ne de meslekidir. Bu zümrelere "etnik zümreler"

⁹⁷ Karadeniz, 20.

⁹⁸ Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 41.

⁹⁹ Karadeniz, *Aşiret Sisteminde Dönüşüm-Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller- Batman Örneği*, 21.

¹⁰⁰ Martin Strohmeyer, Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, 156.

¹⁰¹ A.Vahap Uluç, 'Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiretler', 48.

¹⁰² Bkz. Klan ve sülale (lineage), Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, 98; Ber, Ezbet, Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 40; A. Vahap Uluç, 'Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiretler' 35-51.

¹⁰³ Bkz, 'Kürt aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genelinde toprak bütünlüğü de olan kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir', Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, 82.

¹⁰⁴ Karadeniz, *Aşiret Sisteminde Dönüşüm-Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller- Batman Örneği*, 23.

¹⁰⁵ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretler*, Yurt Yayını, Ankara 1992, 77.

denilir. Bunlar bir taraftan aileye, diğer taraftan siyasi bir topluluğa benzedikleri için “ailevi siyasi zümreler” adını da alırlar. Bu zümreler genellikle gerçek ya da hayali bir akrabalığa dayanırlar¹⁰⁶.

Cevdet Türkay’ın ifadesiyle aşiret; göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak ya da boy anlamına gelmektedir. Birçok göçebe cemaatlara aşiret denildiği gibi, göçebelikten kurtulup belli bir yere yerleşerek bir arada köyler kurmuş olan boylara veya oymaklara da aşiret adı verilmektedir¹⁰⁷.

Osmanlı kanunnâme ve belgelerinde konar-göçer ya da yörük olarak ifade edilen gruplar yukarıdan aşağıya, boy (kabile veya tâife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) diye bölümlere ayrılmıştır.

Boyun idarî işlerinin boy beyi tarafından yürütülmesine karşılık aşiretlerde bu görev aşiret beyi tarafından yerine getirilmektedir¹⁰⁸.

2.2. KÜRT AŞİRETLERİNDE SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

2.2.1. Aile Kavramı

Kürtlerde ataerkil bir aile yapısı vardır. Bütün sistemde babanın hâkim olduğu, evin reisi, mal mülk sahibi ve aile de son sözün ait olduğu kişidir. Babanın ölümüyle evin reisliğine büyük oğul geçmektedir. Aile içerisinde kürt kadını da özgür ve konuşkan bir özelliğe sahip olup kocasının yanında rahat davrandığı gibi erkeklerin çoğunlukta bulunduğu ortamlarda da söz söyleyebilmektedir¹⁰⁹. Mehmet Bayrakdar, aile kavramını belirtirken; aile reisi dede veya babadır demektedir. Geleneksel aile tipi dede, nine, oğulları ve gelinleri ile torunlarından müteşekkildir. Ailede en yaşlı erkekten ve kadından çocuklara inen yaş sırasına göre hiyerarşik bir yapılanma vardır. Erkek hâkimiyeti genellikle görünüştedir. Kadının hâkimiyeti gizli ve önemlidir. Özellikle ev içi idarede kadın daha yetkilidir¹¹⁰.

¹⁰⁶ Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 24.

¹⁰⁷ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, 23.

¹⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991, 9.

¹⁰⁹ Çabuk, 47-48.

¹¹⁰ Bayrakdar, *Kürtler Türkler’in Nesi Oluyor*, 261.

2.2. Kürtlerde Dil

Kürtçe, İran dillerinin kuzeybatı ya da güneybatı grubundandır ve birçok değişik lehçeye ayrılır. Bu lehçeler de birbirlerini az anlayan ya da hiç anlamayan gruplara ayrılırlar¹¹¹.

Kürt topluluk ve aşiretleri dil, gelenek ve sosyal durumları yönünden dört kısma ayrılırlar. Birinci kısım; Kurmanç, ikicisi; Lor, üçüncüsü; Kelhur, dördüncüsü; Garon'dur¹¹². Kurmançi, en yaygın Kürt lehçesidir, kuzey ve güney olmak üzere iki kola ayrılır.

Kuzey Kurmancisi: Bahdinan bölgesindeki Badinani, Türkiye'de Hakkâri bölgesinde konuşulan Hakkâri, Botan bölgesinde konuşulan Botani, Aşitayi, Ağrı/Doğubeyazıt çevresinde konuşulan Beyazıdı gibi şiveleri vardır. Kuzey Kurmancisi ya da Bahdinani, Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtlerin ve Rusya'daki Kürtlerin çoğunun konuştuğu lehçe olmasının yanı sıra, İran'da Kuzey Horasan'daki Kürt yerleşim bölgelerinde de en çok konuşulan lehçedir.

Güney Kumancisi: Irak'taki Soran bölgesi, İran'ın batı sınırına yakın bölgelerde, Sennayi, Süleymani, Sorani ve Mukri şiveleri vardır.

Luri: İran'ın Kürdistan bölgesinin güneyinde konuşulan Bahtiyari, Laki, Feyli, Kelhori, Mabasani gibi şivelerden meydana gelmektedir.

Gorani: İran'ın Kürdistan bölgesinin güneyinde konuşulan Avramani, Zangana, Kekayi, Bacalani gibi şivelerden oluşur.

Kelhuri: İran'ın batısında genelde Şîî Kürtler tarafından konuşulur. Kirmaşani, Feyli, Luri, Leki gibi şiveleri vardır¹¹³.

2.2.3. Kürtlerde Din

Kürtlerin çoğunluğu Sünnîdir ve İmam-ı Şafî mezhebine bağlıdırlar¹¹⁴. Sünni okulunun en büyüğü olan Hanefîliğe bağlı Türk ve Arap din kardeşlerinin

¹¹¹ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 41.

¹¹² Şerefhan, *Şerefnâme*, 20.

¹¹³ Buran, 'Kürtler ve Kürt Dili', 51-52; Çabuk, 54.

¹¹⁴ Şerefhan, *Şerefnâme*, 21.

tersine Şafiidirler¹¹⁵. Fakat Hanakin ve Kermanşah eyaletlerinde yaşayan Kürtlerin çoğu İran'ın resmi dini olan Oniki İmam Şiiliğini benimsemişlerdir. Bunun yanı sıra eski İran dinlerinin Zerdüştlük, aşırı Şiiliğin (gulat) heterodoks sufizmin izlerini taşıyan heterodoks ve Sinkretik (farklı düşünce ve inanç sistemlerini birleştirme) inançların takipçileri vardır. Bu inanç düşüncesine örnek olarak da Alevilerdir. Diğer bir heterodoks mezhep Kermanşah'ın doğusunda Sahne dolaylarında, Kermanşah'ın batısında Kerend'de ve Kerkük'ün güneyindeki bölgelerde bulunan Ehl-i Hakçılar'dır. Bunlara Irak'ta Kakai denilmektedir. Aleviler ve Ehl-i Hakçılar reenkarnasyon (yeniden dünyaya geliş) ve ilahi özün insan suretinde defalarca dünyaya geldiği inancını paylaşırlar ve bunların ritüellerinin çoğu da aynıdır.

Bir diğer heterodoks mezhep yanlış ve küfür olarak şeytana tapanlar diye nitelendirilen Yezîdîler'dir¹¹⁶ bunlar Mervani (Emevi) halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adiyy bin Müsafir'e tabi ve müridlerinden olduklarını iddia ederler. Şeyh Adiyy bin Müsafir'in, kendilerinin dini vecibelerini üzerine aldığını ve bu şekilde işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete gireceklerine inanmaktadırlar¹¹⁷. Yezîdîler Musul'un güneybatısında Irak-Suriye sınır alanlarında ve Musul'un doğusundaki Seyhan bölgesinde yoğunlukta bulunurlar. Çünkü kutsal olarak gördükleri Şeyh Adi'nin mezarı da o bölgededir¹¹⁸.

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde dini olduğu kadar sivil nitelikli ve aktif bir yaşam öngören İslam gelişmiştir. Bu bölgelerde mistik derviş birlikleri etkin olmaya başlamıştır, çünkü bölge halkı okuma yazma bilmeyen göçebe, yarı göçebe ve çok az yerleşik bir toplumdan meydana gelmekteydi. Önce Kadirilik tarikatı daha sonra Nakşibendi tarikatı baskın olmaya başlamıştır. Kürt dervişçiliği aşiret alanında örgütlenmiştir. Gerçek öğretiyi elleri altında tutan ve çevresi müridlerle sarılmış olan şeyh, evinde öğretiler öğretmekte ve yorumlamakta idi¹¹⁹.

¹¹⁵ Ingmar Karlsson, *Bir Diplomatın Gözüyle Kürt Sorunu*, çev: Turhan Kayaoğlu, Homer Yayıncılık, İstanbul 2008, 13

¹¹⁶ Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, 43-44.

¹¹⁷ Şerefhan, *Şerefnâme*, 21-22.

¹¹⁸ Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devle*, 45.

¹¹⁹ Çabuk, 52-53.

2.2.4. Şeyhler ve Halk Üzerindeki Tesiri

Aslında bölge üzerinde Şeyhlerin varlığına ihtiyaç duyulmasının birden çok sebebi söz konusudur. Daha sonra ki konularda da belirtildiği üzere yönetsel reformların değişikliği neticesinde emirlikler kaldırılarak bunların yerine merkezden idareciler atandı. Atanan görevliler, aşiretler arasında çıkan problemleri tek başlarına halledemeyince bazı yetkilerini aşiret reisleriyle paylaşma yoluna gittiler. Fakat bu durum daha da vahim sonuçlara sebebiyet verdi.

Aşiretler arasında yetki sorunsalı meydana gelerek çatışmalar yaşandı. Bu gelişmelerin üzerine Avrupalı Devletler de bölgede misyonerlik faaliyetleri yürüterek halk arasında ayrımcılık yapmaya başladılar.

Misyonerlik faaliyetleri neticesinde Müslümanlar arasında Hristiyanların geleneksel İslâmî düzeni yok etmeyi planladıkları görüşü yaygınlık kazandı. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Kürtler, dinî liderlere yöneldiler. Birlikteliği ve bütünlüğü sağlayacak güç olarak şeyhleri gördüler. Şeyhler dini lider olmalarının yanında Kürt halkı nazarında laik otoriteden daha meşruydular¹²⁰.

Kürt aşiret toplumu yaşamlarını idame ettirebilmek amacıyla çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bu bütün aşiret mensuplarının göçer olduğu anlamına gelmiyordu. Birçoğu hayvancılık ve tarımı bir arada yürüterek yerleşik köylerde yaşıyorlardı¹²¹.

2.2.5. Göçebe Kürt Aşiretleri Yaşam Biçimi

Sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan, tarımsal faaliyetlerini sadece küçükbaş hayvancılığı ile uğraşan, hayvanlarının daha iyi beslenebilmeleri için mevsim ve bitki örtüsü durumlarına göre yaylalardan steplere, steplerden yaylara hareket ederek çadır hayatı yaşayan kesim olarak bilinirler¹²². Genelde yerleşik tarım ve şehir toplumlarının yakınlarında yaşamışlardır. Ekonomik durumlarının zor olduğu dönemlerde çetecilik ve soygunculuk yapmışlardır. Özellikle sınır boylarında sürü peşlerinde oldukları dönemlerde yapmış oldukları çetecilik ve soygunculuk

¹²⁰ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev: Leyla Keskiner, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, 94-95.

¹²¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 92

¹²² İsmail Beşikçi, 16.

sebebiyle Osmanlı-İran ilişkilerinde gerginliklerin yaşanmasına neden olmuşlardır¹²³. Göçerler ile köylüler ve şehirli tüccarlar arasında ticari ilişkiler de bulunmaktaydı. Göçerler bulundukları yöredeki köylülere ve tüccarlara peynir, tereyağı satarlardı fakat asıl geçim kaynaklarını yün ve kesim için satılan hayvanlar oluşturmaktaydı. Alışverişte para çok az kullanılırdı. Para daha çok kadınların baş ya da elbiselerinde süs eşyası olarak tercih edilmekteydi.

Tamamen göçer olan aşiretlerin sayıları, ya kendi rızasıyla ya da hükümetin istekleri neticesinde azalmıştır. Hudut bölgelerindeki sınır belirsizlikleri sebebiyle yaylak ve kışlak arayışında olan aşiretlerin meydana getirdiği çatışmalara son vermek için sınırların belirlenmesiyle göçerler ya göç yollarını değiştirmek durumunda kalmış ya da yerleşik düzene geçmişlerdir¹²⁴.

2.2.5.1. Yarı Göçebe Yaşam Biçimi

Genel olarak, göçebelerin sayısında bu şekilde bir azalma meydana gelmesiyle Kürt aşiretleri arasında yarı göçebe yaşama şekli anlayışı daha bir kabul görmeye başlamıştır. Bu aşiretler kışları, ovalardaki kerpiç evlerde geçirirken, ilkbaharda tarlalarını ekip buraları korumak amacıyla bir kaç adamlarını bırakıp, sürüleriyle birlikte yazın yüksek otlakları tercih etmişlerdir. Çıkılan otlaklar genellikle kışlakların yakınında bulunurdu. Çoğu zaman ise kuşaklar boyunca kullanılan aynı yolları izleyen göçer büyük uzaklıklar üzerinde olurdu. Kışı Mezopotamya’da, Zagros’un batı kısmında geçiren aşiretler, yazın İran sınırında ve içinde tekrardan dağlara çıkarlardı¹²⁵. Bruinessen’ e göre göçerler ile yarı göçerler arasında kesin bir ayrım yoktur. Sadece genel de göçerler zorlanmadıkça tarımla uğraşmazlar. Göçerler yarı-göçerlere nispetle daha uzak mesafelere göç ederler ve sürüleri çok daha kalabalıktı. Yarı göçerler meraların sınırlılığı dolayısıyla, büyük sürüler besleyemezlerdi¹²⁶.

2.2.5.2. Yerleşik Yaşam Biçimi

Osmanlı-İran hükümetleri, valilik görevini genellikle hudut bölgesinde yaşayan Kürt aşiret beylerine verirlerdi. Bu şekilde devletin uç sınırlarını, askerî sınır

¹²³ Çabuk, 55.

¹²⁴ Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, 34.

¹²⁵ Nıkıttıne, 102.

¹²⁶ Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, 35.

eyaletlerini korumakla görevli bir çeşit milis gücü durumuna gelirlerdi. Bu da aşiretleri geleneksel uğraşlarından kopardı.

Vali beyler çevrelerinde savaşıklıkla uğraşan bir çeşit koruma gücü bulundururdu ki savaşıklık mesleğinden yerleşik hayata geçmek için arada yalnızca bir adım vardı. Valilerin şehir konutları genellikle bölgedeki büyük ulaşım yollarının kesiştiği yerlere kurulmuş, yerleşim merkezlerinde bulunurdu, bu şekilde bölge denetim altında tutulurdu. Hem rahatlığı hem de otoritesi için kışlağını bu şekilde tesis ederdi. Savaşçıları da onun yanında bulunmak zorunda olduğu için yerleşik duruma gelirlerdi. Bu yerleşikliğe geniş genel olarak sınır eyaletlerinde olurdu. Merkezden aldıkları emirleri hem bölge üzerinde hem de aşiretler üzerinde uyguluyorlardı. Hükümet güçlü olunca bunlarda güçlü oluyor aksi olduğu vakit bağımsız hareket ederek asi davranıyorlardı. Sık sık bu asi beylerle uğraşmak zorunda kalınıyordu. Kürt beyleri, makam yerlerindeki bir kalede ya da kendilerine verilmiş evde oturuyorlardı¹²⁷.

2.2.6. Hayvancılık

Yaşam biçimlerine göregöçebe ve yarı-göçebe olarak sınıflandırdığımız Kürt topluluklarının temel geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktadır. Başlıca evcil hayvanları; at, eşek, keçi, koyun ve köpekten oluşmaktadır. Deve ve öküz Kürtlerde az rastlanırdı. Hareket alanları içinde en çok yardımcıları olan at yetiştiriciliği önemliydi. At en fazla Türk-İran sınır boylarında özellikle Haydaranlı Aşireti tarafın yetiştirilirdi. Bunun yanın da yük taşımak için kullanılan eşek Kürtlerde fazla yaygın olmamakla birlikte daha çok Ermeniler arasında tercih edilmiştir.

Diğer göçebelerde olduğu gibi Kürtlerde de koyun ve keçi, gerek besin elde etme de gerekse giyecek sağlamada ayrı bir öneme sahiptir¹²⁸ Özellikle süt, ana besin kaynağı teşkil etmektedir. Bundan yaptıkları kaymak, peynir ve yağ ile beslendikler gibi ticaretini de yapmaktadırlar. Bilindiğinin aksine et, Kürt safrasında daha nadirdir, genellikle özel günlerde tercih edilmiştir. Sebebi ise erkek hayvanların takasta kullanıldığı içindir. Yine Kürt kadınları, koyun yünü ve keçi kılımlı keçe, giysi ve çadır yapmakta kullanmışlardır.

¹²⁷ Nıkıtine, 156-157; Çabuk, 57.

¹²⁸ Nıkıtine, 111-112; Çabuk, 57-58.

Büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin nadir olduğuna değinmiştik ki sebebi özellikle göçebe yaşam şartlarına çok fazla uygun olmamalarıdır. Hareket kabiliyetleri daha kısıtlı olduğu için. Ama yarı-göçebe grupları içerisinde özellikle çift sürmek amacıyla kullanıldıkları bilinmektedir¹²⁹.

2.2.7. Tarım

Temel geçim kaynağının hayvancılık olmasının yanı sıra, ikinci uğraş olarak hem kendi ihtiyaçları için hem de hayvanların yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla tarım yapılmaktadır. Özellikle Ermenistan Kürtlerinin, ilkel metotlarla, karasabanlar vasıtasıyla arpa ekimi yapıldığı bilinmekte ve ilkel olarak yapılış sebebi ile verim oranı da düşüktür. Arpa hem ekmek yapmak hem de atlara yem amacıyla üretilmektedir.

İran Kürdistan'ı ve Orta Kürdistan'ın uç bölgelerinde (Harki-Oramar) daha iyi şartlarda tarım yapılmaktadır. Mısır, buğday, arpa ve pirinç ekerek tütün yetiştirmektedirler¹³⁰.

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU ANADOLU'DAKİ İDARESİ

Osmanlı Devleti'nin idarî yapısının temelini kaza, sancak ve eyaletler teşkil ediyordu. Fakat Osmanlı Devleti, tam manasıyla merkeziyetçi bir anlayışa sahip olmadığı için idaresi altına aldığı bölge ve cemiyetleri çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tabi tutuyordu¹³¹. Bu uygulamanın sonucu olarak Adana, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Tunus, Bosna, Şehrizar ve daha çok İran sınırına yakın bölgelerde, Ekrâd sancağı (Yurtluk-Ocaklık) ve Hükümet diye isimlendirilen bir tür irsî sancak beylikleri oluşturuldu. Daha çok yerel güçlerin özellikle Kürt beylerinin nüfuzundan yararlanmaya odaklı bu idarî sistem, Yavuz Sultan Selim'in talimatları doğrultusunda¹³² Çaldıran Zaferi sonucunda Diyarbakır'a beylerbeyi olarak atanan

¹²⁹ Nikitine, 113.

¹³⁰ Nikitine, 123.

¹³¹ AhmetAkgündüz, "Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler", *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, Ed: Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, (13-32), 22.

¹³²Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/40, 76.

Bıyıklı Mehmed Paşa'ya boş ahkâm kâğıtları gönderilerek eyaletin İdris-i Bitlisî'nin tavsiyelerine göre yönetilmesi kararlaştırıldı. Yapılan idarî düzenleme ile Diyarbakır Eyaleti, Doğu Anadolu'nun merkezi haline getirildi. Daha sonra Van'ın da alınması sonucunda, Diyarbakır ve Van'ın hem İran sınırında bulunmaları hem de ordunun hareket noktasında olmaları, bu sancakları zamanla önemli birer merkez haline getirmiştir. Yapılan idarî düzenlemeler sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da üç tip sancak ortaya çıkmıştır¹³³.

2.3.1. Klasik Osmanlı Sancakları

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerde uyguladığı idare usulüdür. Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi¹³⁴. Sancakbeyi, sancağın gelirinden kıdem ve istihkakına göre haslar tasarruf eder, sefer zamanında sancağındaki sipahilerle birlikte Diyarbakır beylerbeyinin emrine girerdi¹³⁵.

Diyarbakır ve Van eyaletlerindeki bu sancaklar genellikle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbakır eyaletinde merkez Amid, Hasankeyf, Sincar, Zaho, Çemişkezek¹³⁶ Harput, Mardin, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin Sancakları klasik tipteki sancaklar idi¹³⁷.

2.3.2. Yurtluk-Ocaklık Sancakları

Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde verilmiştir. Bunlara Ekrâd Sancakları da denir¹³⁸. Bu tip sancakların klasik sancaklardan farkı, sancak beyliğinin belli bir ailenin elinde oluşu ile tımar ve zeamet bulunmasıdır¹³⁹. Kanunnâmelere göre ocaklık; hizmet karşılığında verilen toprağın gelirlerinin babadan oğla miras kalması manasına gelmektedir¹⁴⁰. Sancakbeyi herhangi bir sebeple azledildiği zaman yerine kardeşi,

¹³³ Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-186)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2010, 4.

¹³⁴ Akgündüz, 'Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler'', 22.

¹³⁵ Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 4.

¹³⁶ Akgündüz, 'Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler'', 22.

¹³⁷ Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 4.

¹³⁸ Ahmet Akgündüz, 'Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler'', 22.

¹³⁹ Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 5.

¹⁴⁰ Fatih Gencer, '19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler'', *Tarih Okulu Dergisi*, sayı XXIII, Eylül 2015, 413.

oğlu veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Diğer hususlarda klasik sancakbeyi ile aynı yükümlülüklerle tâbi idi¹⁴¹. Orhan Kılıç, ‘Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler’ isimli makalesinde bu tür sancakların tarifi yapılırken ortak kanı olarak kanunnâme ve risâlelerde geçtiği şekilde olduğunu belirtmiştir¹⁴².

Genel olarak bu tür sancakların temel özelliklerini belirtmeye çalışırsak;

- ✓ Fetih zamanında hizmet karşılığında verilmişlerdir
- ✓ Azl u nasb kabul etmezler; idarecilerin aynı aileden olmaları gerekmektedir
- ✓ Tahrir yapıldığında bu sancaklar tımar sistemine tabidirler
- ✓ Arpalık ve sancak hâssı yoluyla tevcih olunmuştur
- ✓ Sefer esnasında bağlı bulundukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetine katılmak mecburiyetindedirler¹⁴³.

Yurtluk-Ocaklık genellikle sarp dağlık bölgelerde yani Palu’dan başlayarak Diyarbakır’ın dağlık bölgelerinin önemli bir kısmı ile Bitlis, Muş, Van, Hakkâri, Bayezid ve Çıldır gibi yerlerde yoğunlaşmışlardır¹⁴⁴. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbakır Eyaleti’ne bağlı on üç ve Van Eyaletine bağlı olarak da dokuz yurtluk-ocaklık mevcuttu. Çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Siirt ve Atak Diyarbakır’a, Müküs ve Bargiri de Van’a bağlı sancaklardı¹⁴⁵.

2.3.3. Hükümet Sancakları

Yapılan idarî düzenlemelerde uygulanan üçüncü tip olan hükümet sancakları, idarî, malî ve askerî alanlarda özerkliklere sahip ayrıcalıklı birimlerdir. Sancakbeylerine nazaran, bürokratik sıralamada daha önde yer almaktadırlar.

¹⁴¹ Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, 5.

¹⁴² Bkz; ‘‘Ve bir bahşı dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetihtе ba’zı ümerâya hizmet ve itâ’atleri mukâbelesinde ber-vech-i te’bîd arpalık ve sancak hâssı tarikiyle tevcih olunmuşdur. Erbâb-ı divân ve kanun ıstılâhından bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i’tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl-u ‘âlem sahibleridir. Selâtîn-i selefdен ellerinde olan temessükâtları mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler...’’, Orhan Kılıç, ‘‘Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler’’, OTAM, 10, Ankara 1999, 121.

¹⁴³ Tuncay Öğün, *Doğu’nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzedin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, 19; Orhan Kılıç, ‘‘Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler’’, 122.

¹⁴⁴ Gencer, ‘‘Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi’’, 78-79.

¹⁴⁵ Akgündüz, ‘‘Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler’’, 22.

Sancakbeylerinden farklı olarak kendilerine yazılan hükm-i şeriflerin sonunda ‘‘alâmet-i şerîfe itimat edesiz’’ ibaresi bulunmazdı¹⁴⁶.

Hükümet sancaklarda da sancakbeyliği yurtluk-ocaklık sancaklarında olduğu gibi belli bir ailenin mülkiyetindedir¹⁴⁷. Bu tip sancaklarda fetih zamanında hizmet karşılığı verilir, azl u nasb kabul etmezler ve sefer zamanında orduya katılmak mecburiyetindedirler. Tımar sistemine tabi olmadıklarından içlerinde tımar ve zeamet erbabı bulunmazdı¹⁴⁸.

Bunların en önemli özelliklerinden biri de ‘‘mefrûzü’l-kalem’’ ve ‘‘maktu’ü’l-kadem’’ olduklarından doğrudan İstanbul’dan atanan memurlar bulunmadığı için bu sancaklara ‘‘kalem erbâbı’’ olan Osmanlı memurları girmemiştir. Hükümet sancağı tasarruf eden beyler sancak gelirlerine sahiptirler.

Hükümet sancaklarında da sancakbeyinin ölümü veya ihaneti halinde yerine evlatlarından ya da akrabalarından biri tayin edilmek şartıyla değiştirilebilmektedir. Bu tür değişiklikler ‘‘kadimden olageldiği üzere’’ kanunlaştırılmıştır¹⁴⁹.

- ✓ Hükümet sancaklar mülkiyet yoluyla tevcih olunmuştur
- ✓ Hükümet sancaklarda ümerâdan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur¹⁵⁰. Fakat, Hükümet sancağına sahip olan aile tamamen yok olursa o zaman ‘‘ümera’’dan bir kişi devlet tarafından oraya tayin edilirdi¹⁵¹.

Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu ve Genç sancakları Diyarbakır eyalatinde; Bitlis, Hizan, Hakkâri ve Mahmudi sancakları Van eyalatinde bulunan başlıca Hükümet sancaklarıdır. Osmanlı Devleti tarafından yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına sahip olan Kürt beylerine, buraların kendi ailelerinin mülkiyetinde olduğuna dair birer temliknâme verilerek hangi kurallarla bu sancakları idare

¹⁴⁶ Ögün, *Doğu’nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzedin Şîr Bey ve İsyanı*, 19.

¹⁴⁷ Doğan, 5; Orhan Kılıç, ‘‘Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler’’, 120.

¹⁴⁸ Tuncay Ay, *Tanzimat’ın Hakkâri’de Uygulanması*, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis 2015, 3.

¹⁴⁹ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986, 20-21.

¹⁵⁰ Orhan Kılıç, ‘‘Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri’’, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ 2001, 4.

¹⁵¹ Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, 21.

edecekleri bir bir izah edilmiştir. Birincisi Yavuz Sultan Selim zamanında verilen bu temliknâmeler sonraları her padişah tarafından yenilenmiştir¹⁵².

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Irakeyn seferinden önce bölgede yarı müstakil vaziyette yaşayan beylere yollanan bir ‘*’emr-i şerif’de, kadimden temessükleri üzere*” tabiriyle idarî statülerinin Yavuz Sultan Selim döneminde verildiğini doğrulamaktadır. Sonraki dönemlerde gönderilen fermanlarda yurtluk ve ocaklık yoluyla sancak tasarrufları yenilenmiş böylece ayrıcalıklara sahip olan bölge halkı ve beyleri genellikle devlete sadık kalmışlardır¹⁵³.

Dönemin şartları göz önüne alındığında, ordunun seferber edilmesi hem malî yönden hem de zaman süreci bakımından sıkıntılı olacağı için bu idare biçimi son derece etkili ve ekonomik idi¹⁵⁴.

2.3.4. Emir (Mir) ve Emirlik

Yurtluk ocaklık sancakları ile hükûmet sancaklarına aynı zamanda ‘emirlik’ denmektedir¹⁵⁵. *Emir* ya da *mir* olarak adlandırılan nüfuz sahibi Kürt beylerinin irsî yönetimine bırakılan bu birimler aracılığıyla bölgedeki aşiretlerin Osmanlı yönetimine alınması sağlanmış ve Şîî Safevî devletine karşı Sünnî Kürt beylerinden bir tampon bölge oluşturulmuştu¹⁵⁶. Osmanlı Devleti aşiretler ve köylülerle doğrudan ilişki kurmak yerine bölgesel Kürt seçkinlerini aracı olarak kullanma yoluna tercih etti. Bu şekilde bölgenin büyük bir bölümü merkezdeki devlete karşı önemli ölçüde bağımsız Kürt hanedanlarının denetimine geçmiş oluyordu.

Kürt emirlikleri, Osmanlı İmparatorluğu’na bağlanmadan önce de vardı. Fakat merkezin bu yönetici aileleri tanınmasıyla konumları daha da güçlendi. Bunların merkezî devlete karşı askerlik ve vergiyle alakalı bir takım sorumlulukları vardı. Toplanan vergilerin büyük çoğunluğu onlar tarafından alınıyor, bu yolla saray hayatı sürdürebiliyorlardı. Emirlerin yönetimi sert fakat adil kabul ediliyordu. Meşrulukları

¹⁵² Akgündüz, ‘*Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler*’, 23; Cabir Doğan, 5.

¹⁵³ Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, 13.

¹⁵⁴ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011, 2.

¹⁵⁵ Cabir Doğan, ‘‘XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, sayı 23, 34.

¹⁵⁶ Tuncay Ögün, ‘‘Merkeziyetçi İdarî Yapılanma Sürecinde Kürdistan’ın Son Miri İzzeddin Şîr Bey ve Direnişi’’ *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri*, IV, 09-10 Ocak 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 155.

nadiren sorgulanıyordu. Emirlerin gücü, aşiretler arası çatışmaları çözme ve yönlendirme başarılarına bağlıydı. Aşiretler arası çatışmaları makul sınırlar içerisinde tutmak, gerektiğinde kesin çözümler bulmak ve tarafların kabul edebileceği anlaşma zeminleri oluşturmaya bağlıydı. Aşiretler arasındaki çatışmaları çözemeyecek kadar becerikli değilse emirliği dağıtılarak, görevi akrabaları arasında daha kurnaz ve becerikli birisine bırakmak zorunda kalabilirdi¹⁵⁷.

Emirlikler, Kürtlerde aşiret üstü bir yapılanmaydı. Kürtler de sosyal alanda aşiretlerin etkinliği ne kadar önemli ise politik alanda da emirlikler bir o kadar öneme haizdir. Emirlikler birçok aşiretten, genellikle gevşekçe bir konfederasyon oluşturan iki aşiretten oluşmaktadır. Kendi askeri ve yönetim anlayışını elinde bulunduran yönetici aile aşiretler arasında denetin ve denge sağlıyordu¹⁵⁸. Hem ordu hem de bürokratik yapı, yerel kaynaklardan sağlanmaktaydı. Örneğin aşiret mollalarına kadı yetkisi vererek, kendi içlerinde bir yargı sistemi meydana getirmişlerdir. Emirlik daha çok tam gelişmiş devlet ile aşiret arasında ilişkileri sağlayıp yöneten birimdir¹⁵⁹.

2.3.5. Osmanlı Devleti’ni Bölgede Sistem Değişikliğine İten Nedenler

Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu kesiminde bulunan bölgelerde, güçlü beylerden, ağalara ve önde gelenlere kadar birçok kişinin mutasarrıflığında bulunan çok sayıda yurtluk ve ocaklıklar bulunmaktaydı¹⁶⁰. Yurtluk-ocaklık sahibi beylerin Osmanlı idarî sistemi içerisindeki resmi yetki alanları sınırlı olmasının yanı sıra fiiliyatta çok daha aktif rol oynamaktadırlar. Bölgede köklü ailelere mensup olmaları halk üzerinde de nüfuzlarının etkisini bariz bir şekilde göstermektedir. Özellikle Kürt aşiretleri, beylerine son derece bağlıdırlar. Bu itaatın sebeplerinden birisi de manevî bağlılık olarak gösterilebilir.

Örneğin Cizre Beyi Seyfettin’in Halit bin Velid’in soyundan geldiğine inanılıyordu. Bu yönleri ile gittikleri her yerde saygı ve hürmetle karşılanıyorlardı. İşte bu yönleri ile aşiretler arasında büyük itibar görmeleri etkilerini arttırarak kaos

¹⁵⁷ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 93.

¹⁵⁸ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, 199-200.

¹⁵⁹ İbrahim Özcoşar, ‘‘Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey’’, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, III, (14-15 Nisan), Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, 100. (99-110)

¹⁶⁰ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 243.

ortamlarında sükûneti sağladıkları gibi yeni bir çatışmayı da başlatabilecek kadar güçlüydüler¹⁶¹.

Nitekim Osmanlı 17. yüzyıldan itibaren iç isyanlar, yönetsel sorunlar ve uzun süren savaşlar neticesinde güç kaybetmeye başladı ve bu durum da Osmanlı'nın merkeziyetçi özelliğinde sıkıntılara sebebiyet verdi. İmparatorluk coğrafyasında derebeylik olarak isimlendirilebilecek bir düzenin varlığı meydana geldi. Bu durumdan faydalanan doğu eyaletlerinde ki yerel beyler bağımsız hareket etmeye başladılar. Bunların başını ise yurtluk ve ocaklıklara sahip beyler çekmekteydi. Bu dönemde imtiyazlı olan beyler vergi ödemeden halkın sırtından bedavaya geçiniyorlar bu da ekonomik olarak devleti zarara uğratiyordu. Aynı zamanda bu beylerin emrinde çalışan kişiler de bunlardan aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlamaktaydılar. Bu sisteme son verildiği taktirde hem beyler hem de çalışanlar her şeylerini kaybedecekler bu da ister istemez tepkilere sebebiyet verecekti. Olduğu şekilde devam etmeleri durumunda ise günbegün güçlenerek zenginleşeceklerdi¹⁶². Bu duruma bir an önce çare bulunmak için arayışlar başlatılarak raporlar hazırlatıldı. Bölgeden gelecek verginin direkt olarak hazineye girmesi devleti güçlendirecekti. Bunun için mevcut Kürt beyleri yerine merkezden memurların atanması gerekmekteydi. Fakat belirtildiği şekilde bu durum beyler ve çalışanlar tarafından hiç de sakin karşılanmayacaktı. Bu sebepten ötürü bu fikir yerine eski sistemin devamı uygun görüldü. Fakat bir yanda doğu eyaletlerindeki kötü durum diğer yanda Mısır kuvvetlerinin Suriye'ye yerleşmesi ve bunların bölgeyi ele geçirme endişesi Osmanlı'yı, bölgede biran önce kontrolü sağlamaya sevk etti¹⁶³. Durumun vahametini fark eden Sultan II. Mahmut, Anadolu ve Rumeli'deki büyük âyanları ortadan kaldırdıktan sonra 1830'lu yılların başlarından itibaren Kürt beylerini de tasfiye etmek için harekete geçti¹⁶⁴.

Mısır tehdidini önlemek ve bölgedeki beyleri kontrol altına almak için silahşorluğu ve cesaretiyle ünlü olan sadrazamlardan Reşid Mehmet Paşa 1833

¹⁶¹ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", 80.

¹⁶² Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 10-11.

¹⁶³ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi" 82.

¹⁶⁴ Ögün, "Merkeziyetçi İdarî Yapılanma Sürecinde Kürdistan'ın Son Mîri İzzeddin Şir Bey ve Direnişi", 156.

yılında Sivas Valiliğine atandı¹⁶⁵. Paşaya verilen görev Kürdistan'ı ıslah ederek, burada devlete bağlı olmayan unsurları denetim altına almaktı. Bunun için oldukça geniş yetkilerle donatıldı. Reşid Paşa'ya verilen bu görev bir hayli zordu. Çünkü bölge yüzyıllardır kendi haline bırakılmış gibiydi.

Dersim'den Musul' kadar bölgenin her tarafı başına buyruk yaşayan derebeyleri ve aşiret reisleriyle doluydu. Bunlar arasında en güçlü olanı Revanduz Beyi Mehmet Paşa'ydı. Diyarbakır, Cizre, Mardin ve Musul bölgesi beyleri ile birlikte Mehmet Paşa'nın hükmü altındaydı¹⁶⁶.

Beklendiği gibi bölge de ciddi direnişler baş gösterdi. Direnişlerin en güçlü olduğu yer Bohtan ve Hakkâri yöresiydi. Bohtan'ın güçlü beylerinden Bedirhan Bey'in 1847 yılında Cizre'de mağlup edilip teslim alınmasına kadar devam etti. Bedirhan Bey'in teslim olmasıyla Müküs (Bahçesaray) ve Hakkâri beyleri de boyun eğmek zorunda kaldılar. Can ve mal güvencesi karşılığında teslim olmayı kabul eden Kürt beyleri aileleriyle birlikte İmparatorluğun uzak bölgelerine gönderildiler. Bedirhan Bey Girit'e diğerleri çoğunlukla Rumeli yakasına sürgün edildiler. Sürgünlerin ardından Kürt beylerinin muhalefeti yüzünden o zamanda kadar uygulanamayan Tanzimat* yönetiminin bölgede de uygulanması çalışmaları başladı ve o zamana kadar Kürt beylerinin yönetiminde kalmış olan yerlerin bundan sonra merkezden atanacak idareciler yönetimine verileceği bölgedeki aşiretlerden de vergi ve asker alınacağı anlamına geliyordu¹⁶⁷.

Bölgede istikrar sağlandıktan hemen sonra Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan, Mardin kazaları birleştirilerek Aralık 1847'de Kürdistan Eyaleti kurularak¹⁶⁸ elde edilen başarı Kürdistan'ın fethi olarak

¹⁶⁵ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi" 84.

¹⁶⁶ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 20.

¹⁶⁷ Ögün, "Merkeziyetçi İdarî Yapılanma Sürecinde Kürdistan'ın Son Miri İzzeddin Şir Bey ve Direnişi" 156.

*3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edilen ferman, "Tanzimat Fermanı" olarak adlandırılmış; bu fermanla başlatılan sürece "Tanzimat Dönemi" denmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'yla merkezi hükümetin gücünü artırmak, ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde denetim kurmak, taşradaki yerel güçlerin iktidarlarını zayıflatmayı hedeflemişti. Bkz, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Devri (1856-1861)*, VI, TTK Yayınları, Ankara 1988, 169.

¹⁶⁸ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi" 86.

nitelendirildi. Dönemin padişahı Sulatan Abdülmecid'e de Kürdistan Fatih-i hakikisi (Kürdistan'ın gerçek fatihi) unvanı verildi¹⁶⁹.

Bölgedeki Kürt beylerinin itaat altına alınarak Osmanlı Devleti'nin bölge üzerinde merkeziyetçi tahakkümünü tesis etme sürecinde meydana gelen direnişler ve yaşanan gelişmeler hakkında detaylı bilgi almak için Tuncay Öğün ve Fatih Gencer'in ilgili eserlerinin incelenmesi gerekmektedir¹⁷⁰.

1833 yılında başlayan merkezileşme hareketlerinin önündeki engeller ve beylerin bölgeden uzaklaştırılması 1849 yılında tamamlanmıştır. Yurtluk-ocaklıkların düzenlenmesi önündeki sorunlar kaldırılarak, mutasarrıflarına maaş (ödenen miktarlar hakkında bilgi almak için *Fatih Gencer*'in ilgili makalesini inceleyebilirsiniz) olarak bağlanmışlardır. El konulan yurtluk-ocaklıklara karşılık tahsis edilen maaşların miras bırakılmasına müsaade edilmiştir. Başta erkek çocuklar maaşlardan yararlanıyordu daha sonra Arazi Kanunnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle kız çocukları da varis kabul edilerek onlara da maaş bağlandı. Tanzimat'ın uygulanmasıyla dönemin en önemli güç kaynağı asıl sahibi olan devletin denetimine geçti. Yurtluk-ocaklıklar da bu haliyle imparatorluğun sonuna kadar varlığını devam ettirmişlerdir¹⁷¹.

2.4. OSMANLI-İRAN SINIR HATTINDA BULUNAN KÜRT AŞİRETLERİ

2.4.1. Sınır Hattında Karışıklıklara Sebep Olan Kürt Aşiretleri'nden Bazıları

2.4.2. Caf Aşireti

Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda ismi zikredilen Caf Aşiretinin geçmişine ait genel görüş 16. ve 17.

¹⁶⁹ Öğün, "Merkeziyetçi İdarî Yapılanma Sürecinde Kürdistan'ın Son Mîri İzzeddin Şir Bey ve Direnişi" 156.

¹⁷⁰ Bkz, Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011; Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzedin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁷¹ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi" 86.

yüzyıllarda İran Kürdistanı'nda bulunan Cevanrud bölgesinde yaşamakta olduklarıdır. Fakat Erdelan Hanları* ile aralarının bozulması üzerine aşiretin büyük bir bölümünün Osmanlı topraklarına geldiği Osmanlı Devleti'nin de bunları sınır boyuna yerleştirdiği yönündedir.

1639 yılında dört kola sahip olan aşiret yapılan antlaşma sonucunda çizilen sınırlarla ikiye bölünmüştür. Ziyaeddin ve Haruni Osmanlı sınırlarında kalırken, Pire ve Zerduvi de İran'a bırakılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda Baban Emirliği'ne bağlı kalmış 1850'lilerde emirliğin ortadan kaldırılmasıyla merkezi hükümete bağlanarak en büyük Kürt aşiretlerinden biri haline gelmişlerdir¹⁷².

Osmanlı Devleti tabiiyetinde Süleymaniye Sancağı civarında yaşamaktadırlar¹⁷³. Süleymaniye, Musul Vilayeti'nin, üç büyük sancağından (Musul, Kerkük ve Süleymaniye) birisidir. Süleymaniye'nin batı ve kuzey batısında Şehr-i Zor Sancağı yer alıp diğer taraflardan ise İran hududu ile çevrelenmiştir¹⁷⁴.

Süleymaniye'nin doğu ve güney doğusunu çevrelemiş büyük bir kaza olan Gülanber genelde aşiretlerin meskûn olduğu kaza idi, Caf aşiretinin büyük bir kısmı da bu kazada olup, yaklaşık üç mevsimini burada geçirmektedirler¹⁷⁵. Caf aşiretinin tamamı Şâfi mezhebinden olup, Kürtçe konuşurlar. Aşiretin bir kısmı yerleşik ise de büyük bir kısmı konar-göçerdir ve hayvancılıkla uğraşırlar¹⁷⁶. Kış mevsiminde Sirvan nehri kıyısında ve Süleymaniye'ye bağlı Karadağ kazası Zuhab'a katılmış Koreto ve Şeyhân nahiyelerinde kışlayıp, İlkbahar'dan önce hareket edip otlak yerlerde hayvanları otlatarak Şehr-i Zor'a gelirler. Burada yirmi ila otuz gün kalıp sonra İran'a bağlı Sene ya da Senendic'e gidip güz mevsimine kadar burada yaşamaktadırlar¹⁷⁷.

¹⁷² Zuhâl Özbaş, *19. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, 53-54.

*Diyarbakir ve Cezire'de kurulan Mervani Devleti'nin kurucusu olan Ahmed bin Mervan'ın torunları, Diyarbakir hükümdarlarının çocukları. Şerefhan, *Şerefname*, 99.

¹⁷³ Cevdet Türkay, 67.

¹⁷⁴ Özbaş, *19. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, 49.

¹⁷⁵ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Ed: Cengiz Eroğlu- Murat Babuçoğlu-Orhan Özdi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2012, 31

¹⁷⁶ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, 208.

¹⁷⁷ Mehmet Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev: Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, 186.

Süleymaniye Sancağı ile İran topraklarında bulunan Sene arasında yılın belli dönemlerinde yaylak-kışlak amacıyla geçişler yapıyorlardı. Bu geçişler için Süleymaniye mutasarrıflığına iki taksit halinde senelik yetmiş beş bin akçeye yakın hane vergisi vermektedirler. Otuz beş sene bu vergiyi vermişlerdir¹⁷⁸. Bu vergi ortalama üç yüz elli bin gurus etmektedir ve hane sayısı başına seksen yedi buçuk gurus düşmektedir. Beylerin özel istekleri dışında bundan başka vergi vermemektedirler¹⁷⁹. Fakat daha sonraları bu vergileri ödemedikleri gibi geçişler esnasında Hanikin ve Mendeli taraflarında gasp ve yağma girişimlerinde bulunup bölge ahalisine türlü zulümler uygulamışlardır. Yine Süleymaniye Sancağında bulunan beş yüz hanelik aşiret olan Kelali aşireti de Caf'lar ile birlikte hareket ederek halk üzerinde baskılarını arttırmışlardır¹⁸⁰.

Bu ve buna benzer olaylar Osmanlı Devleti ile İran arasında ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Özellikle Caf aşireti hakkında daha kapsamlı bilgi edinmek için Zuhal Özbaş'ın hazırlamış olduğu yüksek lisans tezine bakılmasında fayda olacağı düşüncesindeyim¹⁸¹.

Sancakta bulunan Caf aşiretinin her taifesinin bir reisi olup, genel reisi ise hükümet tarafından atanan Mehmet Paşazade Osman Bey'dir. Son derece vahşi olup birbirlerinin mallarını çalmaya meyillidirler¹⁸².

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Caf aşiretine bağlı taifeleri, Hurşid Paşa ve Derviş Paşa şu isimlerle belirtmektedirler; Şatrî, Ruhzâdî, Sadâni, Mikâili, Nurulî / Nevruî, Hârûnî, Yezdân / Yezdanbahşi, Kemaliye / Kemaleli, Amele, Necmeddînî, Bilbas, Beraz / Berar, Gülgeni / Kulkini, Başki, Mürid / Murbednasiri, Tıylegû, Şeyh

¹⁷⁸ Derviş Paşa, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Lâyihası*, çev: Fatih Gencer, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, 54.

¹⁷⁹ Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, 183.

¹⁸⁰ Derviş Paşa, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Lâyihası*, 54.

¹⁸¹Bkz: Osmanlı ve İran devletleri arasında birçok defa aşiretin yaylak kullanımları ile alakalı kararlar alınmış, görüşmeler yapılmış ve belli konular üzerinde muvafakat sağlanmıştır. Ancak devletler aralarında bir orta yol bulabilseler dahi aşiret mensupları ve aşiret beyzadeleri İran sınırını birçok kez keyfi olarak ihlal etmişlerdir. İran bölgesi aşiretler açısından kaçış yeri olarak görülmüştür. Zuhal Özbaş, 19. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014.

¹⁸²Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, 206.

İsmâilî, Sôfiye-vend / Sufiyund, Çingirî/Çenkini, Kadakrî / Gazanferi, Kelür / Kelor, Ler-duraci / Lurduzaci, Zerdû / Zerduyi¹⁸³.

Caf aşireti taifeleri hakkında yapılan araştırmalarda hane sayılarında farklı görüşler söz konudur. Mehmet Hurşid Paşa Caf aşiretinin 24 kabile ve 3650 si Caf'lara ait 450 si ise sonradan başka aşiretlerden katılarak toplamda 4100 hane¹⁸⁴ olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı-İran sınır tespiti yapan Derviş Paşa da toplamda 4100 hane olarak belirterek 3650 si Caf, 350 si ise öteden beriden katılanlar olarak ifade etmektedir¹⁸⁵. Bruinessen'in, Claudius Julius Rich'ten aktardığına göre, Rich, aşiret önderlerinin çoğunu şahsen tanıdığını belirterek birkaç bin çadırdan meydana gelen bu aşireti oluşturan asıl üye sayısı olarak 600 hane olduğunu diğerlerinin ise aynı bölgeden ya da başka aşiretlerden ayrılmış topluluklar olarak belirtmektedir¹⁸⁶. Osmanlı Arşiv belgelerine göre değerlendirmede bulunan Türkay ise Caf aşiretini 10.000 hane olarak göstermektedir¹⁸⁷. 1869 senesine ait bir arşiv malzemesine göre Caf'ın o dönemki kadın-erkek nüfusu 40.000 civarında olmakla beraber aynı belgenin diğer lefinde ise hane sayısı 7-8 bin olarak belirtilmiştir¹⁸⁸.

2.4.3. Celalî Aşireti

Sir Mark Sykes, Irak' ın kuzeyi ile Doğu Anadolu arasında yaşayan Kürt aşiretlerini belirtirken Celalî aşiretini de bu bölge içinde göstermiştir¹⁸⁹. Yarı göçebe yaşam tarzına sahip olan Celalî aşireti birçok taifeden oluştuğu gibi aynı zamanda bu taifeler Osmanlı, İran ve Rusya devletlerinin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ne tâbi olanlar kış mevsimlerini Bâyezıd Sancağı ve köylerinde, Karsa Sancağı'na bağlı Gövoğlu ve kazalarında, Ağrı Dağı'nın yanında bulunan küçük Ağrı Dağı eteklerindeki Tanbat Mağaralarında kışlamaktadırlar. Tanbat Mağaralar'ı hemen hemen 100 kadar taifeyi, hayvanları ile birlikte muhafaza edebilecek büyüklükte dirler.

¹⁸³ Hurşid Paşa, 181; Derviş Paşa, 55.

¹⁸⁴ Hurşid Paşa, 181.

¹⁸⁵ Derviş Paşa, 55.

¹⁸⁶ Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devet*, 95.

¹⁸⁷ Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, 67.

¹⁸⁸ Özbaş, 19. *Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, 55.

¹⁸⁹ Serdar Sakin-Cengiz Kartın, "İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes'in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, 6/11, Konya 2014, 323.

Yazın ise Bâyezîd'e iki saat uzaklıkta olan Kazlugöl ve Ebgay yaylağının kuzeyinde Aladağ'da yaylamaktadırlar¹⁹⁰.

İran'a tâbi olanlar da kış mevsiminde Makü ve Hoy taraflarında bulunan¹⁹¹ Akgöl'de, yaz mevsimini ise Van Sancağı'na tâbi Ebgay yaylaklarında geçirmektedirler. Rusya'ya tâbi olan taifeler ise Revan kıtası ile Bayezîd Sancağı arasında bulunan Peyrlü ve Mâm Zendî yaylaklarında bulunmaktadırlar¹⁹².

Celalî aşiretinin ve taifelerinin hane sayıları hakkında farklı görüşler bildirilmektedir. Hurşîd Paşa'ya göre 1200 hanesi Osmanlı'ya bağlı, 880 hanesi İran'a bağlı, 30 hanesi Rusya'ya bağlı olmak üzere toplamda 2380 hanesi bulunmaktadır¹⁹³.

Dervîş Paşa, Bayezîd Sancağına tâbi olup, İran ve Rusya taraflarına geçmiş olan Celalî Kürt Aşiret ve taifelerini, buna yakın bir oran 2500 hane olarak belirtip taifeleri, tâbi oldukları devlet ve sayıları ile belirtmektedir.

Taifeler	Osmanlı Devleti	İran Devleti	Rusya Devleti	Hane Sayısı
Halikanlı	250	260	40	550
Sakanlı	230	200	50	480
Belhiki	250	150	160	560
Mısırkanlı	30	110	20	160
Cunekanlı	200	—	—	200
Hasan Sarunlı	200	10	30	240
Kızıl Paşuli	40	150	—	190
Banuki	—	80	40	120 ¹⁹⁴

¹⁹⁰ Hurşîd Paşa, 262.

¹⁹¹ Dervîş Paşa, 127.

¹⁹² Hurşîd Paşa, 262-263.

¹⁹³ Hurşîd Paşa, 262.

¹⁹⁴ Dervîş Paşa, 126-127.

Toplam	1200	960	340	2500
--------	------	-----	-----	------

Bayezid Sancağı'nın geniş yaylaqlara sahip olması nedeniyle aşiretler buraları mera olarak kullanmışlardır. Bunun yanı sıra aşiretler bu geniş coğrafyada Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında sınır problemlerine sebep olmuşlardır¹⁹⁵. Üç devletin toprakları ile sınırı olan Bayezid Sancağı'nda yaşayan büyük eşkıyalık faaliyetleriyle bilinen Celâlî Kürt aşireti bölgede çıkardığı sorunlarla bu üç devleti bir hayli uğraştırmıştır¹⁹⁶. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde bu aşiretten tüfenkli iki bin süvari Rus menfaatlerini korumak amacıyla hududu Türk Kürtlerine karşı korumuşlardır¹⁹⁷.

2.4.4. Haydaranlı Aşireti

Bir kısmı göçebe, bir kısmı da yerleşik olan İran sınırında yaşamış önemli ve büyük bir aşirettir¹⁹⁸.

Muhammed Emin Zeki Beg, Haydaranlı aşiretinin Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile olan sınırlara yerleştirildiğini böylece bu iki devletten gelebilecek tehlike ve saldırılara karşı sınırı koruma ve muhafazası ile görevlendirildiklerini belirtmektedir. Aynı zamanda Haydaranlı aşiretini, Hesenalı aşiretinin bir kolu olarak ifade etmektedir¹⁹⁹. Aynı konu hakkında farklı kaynaklara baktığımız zaman Haydaranlı aşiretinin Hesenalı aşiretinin bir kolu olduğuna dair her hangi bir bilgiye rastlamış değiliz. Örneğin Doktor Fıç, Haydaranlı aşireti hakkında bilgi aktarırken, aşiretin iki bin aileden

¹⁹⁵ Yakup Karataş – Eyüp Kul, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.48, Erzurum 2012, 348. (343-364)

¹⁹⁶ Süleyman Demirci – Fehminaz Çabuk, “Celâlî Kürt Eşkiası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâlî Kürt Aşireti'nin Eşkiası Faaliyetleri (1857-1909)”, *History Studies – International Journal Of History – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, v:6 / issue:6, December 2014, 72. (71-97)

¹⁹⁷ Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, 11.

¹⁹⁸ Karataş – Eyüp Kul, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası”, 347.

¹⁹⁹ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev: Vahdettin İnce, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015, 375.

meydana geldiğini, ağalarının eski Mehmed Şerif ailesinden olduğunu, kendisine bağlı zümrelerden müteşekkil büyük bir aşiret olarak ifade etmektedir²⁰⁰.

Hurşid Paşa'nın verdiği bilgi ise Haydaranlı aşireti; Ademanlu, Şeyh Hasenan, Marhori ya da Maarahori, Hamdikanlu, Dürtuyi, Âkubi, Hilekki ta'ifelerine sahip 1150 haneden oluşan bir aşirettir. Yaklaşık 400 hanesiyle, yaz ve kış mevsimlerinde Bayezid Sancağında kalmaktadırlar. 600 hanesi Van Sancağında Erciş kazasında bulunmaktadır. 150 hanesi de Haydar Ağa mahiyetinde İran tarafında kalmaktadırlar. Kışın Hoy civarında yazın ise Ebgay sahrasında bulunmalarına rağmen ara sıra sınır boyunca her iki tarafa da geçişler yapmaktadırlar²⁰¹. Derviş Paşa da, Haydaranlı aşiretinin toplam hane sayısını 2000 olarak vermektedir. Bayezid Sancağı'nda olanların, Bayezid, Hamur ve Karakilise kazalarında yoğunlukta olduğunu ve Muş Sancağına bağlı Malazgirt kazasında da bulunduklarını belirtmektedir²⁰².

Haydaranlı aşireti İran sınır hattı boyunca yaptıkları yağmacılık ve talanlar sebebiyle Osmanlı-İran ilişkilerinde bir hayli güçlükler sebepleri olmuştur. İki devlet arasında yapılan Erzurum Antlaşmasına, meydana getirdikleri olaylar sebebiyle madde dahi konulmuştur. İran beldelerine saldırı olur ise Osmanlı bu aşireti cezasız bırakmayacağını taahhüt etmiştir²⁰³. Celali aşireti gibi Haydaranlı aşireti de Osmanlı-Rus savaşlarında 1854'de Rusların teşvikleri ve vaatleri neticesinde Ruslarla birlikte hareket etmişlerdir²⁰⁴.

2.4.5. Zılanlı Aşireti

Rediki, Eylayanlu, Aliyanlu, Dilhıranlu, Kürdilanlu, Kelturanlu, Şeyh Bizini, Cemaldinli, Bizkanlu, Süveydanlu, Birakanlu, Kara Çorlu, Milliyan ya da Millivan, Azizi, Çekemanlu, Matanlu, Salanlu, Karahacılar, Hazekanlu, taifelerinden oluşarak hane sayıları 1500'dür²⁰⁵. Derviş Paşa hane sayısında, Hurşid Paşa'nın aksine daha fazla olduğunu söylemektedir. 940 hanesi Kars Sancağı'nda, Kars ve Kağızman

²⁰⁰ Doktor Fıç, *Kürdler, Tarihi ve İçtimâî Tedkikat*, çev: Tuba Akekmekçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, 13.

²⁰¹ Hurşid Paş, 263; Fıç, *Kürdler, Tarihi ve İçtimâî Tedkikat*, 12.

²⁰² Derviş Paşa, 123-124.

²⁰³ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 375.

²⁰⁴ Bkz, Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları", *Türk Yurdu Dergisi*, c.28, (7.devre / s. 254), Ekim 2008, 31-41; P. Averyanof, 55.

²⁰⁵ Hurşid Paşa, 264.

kazalarında Osmanlı Devletine tâbi olarak bulunmaktadır. 1650 hanesi kış mevsiminde Rusya’da Revan’a tâbi Sürmeli, Serdarabad ve Kernibasr’da, yaz mevsiminde Bayezid ve Revan kıtası arasında bulunan Sinek, Balıkgöl ve Pirlu mahallerinde Rusya’ya tâbi olarak yer almaktadırlar. 100 hanesi İran devletine bağlı olarak Makü civarında bulunmaktadır. Zilanlı aşireti, aslen Diyarbakır taraflarından Erzurum ve Kars eyaletlerine yerleşmişlerdir. Bir süre sonra²⁰⁶ buralardaki yaylak ve kışlaklara sığamayacak dereceye geldiklerinde çoğunluğu Revan tarafına geçmiştir.

Erzurum ve Kars kısmında kalanlar her ne kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı görünseler de Revan’a giden ağalarının istekleri ve sözleri ile hareket etmişlerdir²⁰⁷. Rusya’nın Revan’ı ele geçirmesiyle aşiret reisi Hüseyin Ağa Bayezid’e geçmiştir. Buradan Muş’a daha sonra 6-7 sene kalacağı Hoy’a vararak burada Çaldıran nahiyesinde kalmışlardır.

Hüseyin Ağa’nın Kars Sancağı Kağızman kazasında vefat etmesiyle aşiret ağası oğlu Kasım olmuştur. Kasım Ağa da yaklaşık 100 hanesi ile Hoy ve Bayezid arasında hareket ederek Kağızman da sakîn olmuştur²⁰⁸.

Bayezid ve Kars Sancaklarıyla civarında bulunanların hepsi Kürt aşireti olup içlerinden bazıları Türkçe ve Farsça’ya da hâkim olmuşlardır. Ziraat ile uğraşmalarının yanı sıra diğer aşiretlerin çoğunun yetiştirmiş olduğu hayvanların alışverişini yapmışlardır. Zaman zaman hırsızlık olaylarına da dâhil olmuşlardır²⁰⁹.

2.4.6. Şikak Aşireti

Nüfusu 6.000 civarında olan ve göçebe olarak yaşayan, yılın üç ayını kıldan yapılmış çadırlarda geçiren bu aşiret²¹⁰ Urmiye Gölü’nün kuzeybatısı ile Van Gölü arasında Dustan ve Kotur bölgesinde yaşamaktadırlar²¹¹.

²⁰⁶ Derviş Paşa, 126.

²⁰⁷ Hurşid Paşa, 265.

²⁰⁸ Derviş Paşa, 129.

²⁰⁹ Karataş – Kul, ‘‘XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı’ndaki Aşiretler ve İskân Politikası’’, 346-347.

²¹⁰ Muhammed Emin Zeki Beg, 355.

²¹¹ Mehrdad R. İzady, *Kürtler Bir El Kitabı*, çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2004, 167.

Derviş Paşa Şikak aşiretinin İran'a tâbi olan taifelerinin; Avduyî (200 hane), Henarcıyî (200), Kârdâr (200), Şerrâ (200), Bustâ (200), Kûzki (150), Kâvânâ (100), 7 ta'ife ve 1250 haneden oluştuğunu, bir kısmının ise Osmanlıya tâbi olarak Hakkâri bölgesinde yaşamakta olduğunu göstermektedir. İranda bulunan Şikak aşireti taifeleri, Mergever, Bıradost ve Somay bölgeleri arasında yerleşik olarak kalıp senede 1.500 tuman akçe vergi vermektedirler²¹². Ayrıca Urmiye civarından bir yere asker gönderilecek olursa bin atlı ile katılacaklardır. Diğer yandan aşiretin Şafî mezhebinden olmaları hasebiyle İran tarafından davranışların sert ve çirkin olduğu bu sebeple aşiretin İran'a karşı da nefretli olduğu bilinmektedir²¹³.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ (1749- 1876)

3.1.Ağa Muhammed Han Devri ve Osmanlı-İran İlişkileri

Kaçar Hanedanı'nın Ağa Muhammed Han ile başladığı bilinmekte ise de Kaçarların asıl kurucusu Muhammed Ağa Han'ın dedesi olan Feth Ali Han'dır²¹⁴. Nadir Şahtan sonra yönetimi ele geçirme girişimleri ile başlayan saltanat çekişmesinde Ağa Muhammed Han'ın babası Muhammed Hasan Han da belirgin bir mücadele ortaya koymuştur. Zend Kerim Han ile giriştiği mücadelede başarı elde ederek oğlu Muhammed Han'ı dokuz yaşında olmasına rağmen Azerbaycan'a vali olarak atamıştır²¹⁵. Daha sonraki yaşanana olaylarda Zend Kerim Han'ın, Muhammed Hasan Han'a karşı başarı elde etmesiyle Ağa Muhammed Han Zend Kerim Han tarafından rehin alınarak Şiraz'a götürülmüştür.

²¹² Hurşid Paşa, 248; Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, çev: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1992, 33.

*Parantez içerisindeki sayılar hane miktarlarını göstermektedir.

²¹³ Derviş Paşa, 88.

²¹⁴ Uluerler, 2009, 67

²¹⁵ Faruk Sümer, "Ağa Muhammed Şah", *TDVİA*, I, 455; F.Sümer, "Kaçarlar", *İ.A*, 24, 51-53.

Zend Kerim Han'ın ölümüne kadar rehin tutulmuştur²¹⁶, Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra Şiraz'dan kaçarak Rey'e vararak bu bölge de kardeşleri ile taht mücadelesine tutuşmuştur. 1782 senesinde Esterabad'a ele geçirerek kısa dönemde hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştır. Nitekim 1794'de Zend soyundan Lütî Ali Han'ın hâkimiyetine son vererek Tahran'da İran Devleti'nin başına geçmiştir²¹⁷.

Ağa Muhammed Han'ın çocukluğunda geçirmiş olduğu esaret, Türkmenlere sığınma ve yoksulluk içinde geçen bir gençlikten dolayı daha saltanata oturmadan fethettiği Kirman'da katliama girişmiş, adeta geçmişindeki sıkıntıların müsebbibi olarak gördüğü Zendliler'i ve onların şahsında Kirman halkını şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Din adamlarının devlet işlerine müdahalesini nispeten önlemeye çalışmış ve kısa geçen saltanatında onları dışlamıştır. Bütün dikkatini askerî yapıya vererek askerlere itibar etmiş 1795'te resmen İran tahtına oturmuştur²¹⁸.

İran'da hâkimiyetini sağlayan Ağa Muhammed Han şahlığını ilan ettikten sonra ilk olarak devletin iç güvenliğini sağladı, sonrasında ise dışa yönelerek Meşhet, Kabil ve Afganistan'ı İran'a bağladı. Bir taraftan Osmanlı ile yapılan anlaşmaların geçerli olduğu dostluğunun devam ettiği yönünde haberler gönderiyor bir yandan ise Rusya'nın elinde olan Kafkasya ve Gürcistan üzerine harekete geçiyordu²¹⁹. Rusya'nın bu bölgede ilerlemesinden rahatsız oluyordu. İki güçlü devletle karşı karşıya gelmemek içinde Osmanlı devleti ile arasını iyi tutmaya ve Rusya'ya karşı ittifak kurmaya çalışıyordu. Nitekim bu politika Osmanlı'nın bir yandan işine geliyor diğer taraftan ise Rusya'ya karşı bir mücadele daha düşünmüyordu. Çünkü Osmanlı Rusya ile yaptığı son savaş da mağlup olarak Özü Kalesi'ni kaybetmişti. Çerkezistan sınırındaki aşiret ve kabileler tarafından Ruslara karşı yapılan hasarın karşılanması gibi istekler sebebiyle de zor durumda kalmıştı.

Gürcistan'ın Rusya yanında yer almasını kabullenemiyordu, Gürcistan üzerinde İran'ın hakkı olduğunu düşünüyordu. 1796 senesinde Gürcistan üzerine harekete geçerek Şuşi Kalesi'ni kuşattı. Rusya ise Kuzey Azerbaycan da dail olmak üzere Derbend, Bakü ve Mogan bölgelerini ele geçirdi. Fakat bu esnada Çariçe II.

²¹⁶ Uluerler, 2009, 68; C. Huart, 'Ağa Muhammed Han', *İ.A.*, I, 148.

²¹⁷ Çabuk, 17-18, Güney, 27. Uluerler, 68.

²¹⁸ Karadeniz, 242-243.

²¹⁹ Sarıkçioğlu, 2013, 12.

Katerina'nın ölümü sebebiyle Rus ordusu geri çekilmiş ve Ağa Muhammed Han Gürcistan'a girerek burada büyük bir katliam yapmıştır²²⁰. II. Katerina'nın ölümü bütün dengeleri değiştirmiş, Rus tehlikesini durdurmuş ve Ağa Muhammed Han'a da nefes aldirtmiştir. Ağa Muhammed Han²²¹ hizmetinde sorumlu üç adamı tarafından 17 Haziran 1797 senesinde suikastla öldürülmüştür²²². Bağdad Valisi Süleyman Paşa tarafından, Ağa Muhammed Han'ın ölümü bildiriliyor. Arşiv belgesinde din²²³ ve devlet düşmanının katliyle İran ihtilalının hafiflemiş olduğu bildirilmektedir²²⁴.

Kaçar Hanedanı döneminde Osmanlı-İran arasındaki münasebetleri üç önemli faktörde sıralayabiliriz. Her iki tarafın uzun süre uğrunda mücadele ettiği Kafkas ülkeleri, Irak-ı Acem dediğimiz bugünkü İran-Irak sınır bölgesini teşkil eden ve İranlılarca, özellikle Şîlik noktasında önemli addedilen Kerbela dâhil olmak üzere, arazi, Doğu Anadolu'da Osmanlı-İran hudud bölgesinde yaşayan bazı konar-göçer aşiretlerin yarattığı problemlerdir²²⁵. Ağa Muhammed Han hakkında belgelerde geçtiği şekilde gönderilen emirlerde Han'ın girişmiş olduğu genişleme politikasında dikkatli ve uyanık bir vaziyet alınmasını ve kendisi hakkında zorba tabiri kullanılarak durumun vahameti ortaya konulmaya çalışılmıştır²²⁶. Ağa Muhammed Han zamanında Osmanlı'da III. Selim dönemi hâkimdi. Bu dönemde Osmanlı dışta Avusturya ve Rusya gibi iki önemli sorunla mücadele ederken içerde ise uzun zamana dayalı olarak ve ihmaller sebebiyle meydana gelmiş birçok meseleyle mücadele edilmekteydi. Özellikle Rusların Osmanlı'nın üzerine kurduğu planlar ve bunları uygulamak için oluşacak zemine beklemeye başlamaları da Osmanlı için İran ile ilişkileri dostane bir şekilde yürütmek niyetindeydi. Fakat bu durum hiç de dostane yürütülecek gibi değildi çünkü Ağa Muhammed Han sınır bölgelerinde bir taraftan toprak elde etme niyetinde diğer yandan ise sınır hattında karışıklıklar çıkarmaktaydı. Ölümü şüphesiz Osmanlı nazarında memnuniyet ile karşılanmıştır²²⁷.

²²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Fon Kadu: Hattı Hümayun, (HAT) Gömlek No:162, Dosya No:6748, Tarih: H-29-12-1209; Uluerler, 2009, 79; Karadeniz, 246-247.

²²¹ Çabuk, 18; Karadeniz, 247.

²²² Uluerler,80; Sümer, 'Ağa Muhammed Şah', 456.

²²³ BOA, HAT, 179/7972, (H-13-02-1212)

²²⁴ BOA, HAT, 219/12088,(H-29-12-1212)

²²⁵ Saray, 75; Uluerler, 2009, 82.

²²⁶ BOA, HAT,162/6748, (H.19-10-1209).

²²⁷ Uluerler, 2009, 86-88.

3.2.Feth Ali Şah Zamanı ve Osmanlı İran İlişkileri

Ağa Muhammed Han'ın 1797 senesinde ölümünden sonra yerine geçecek çocuğu olmadığına büyük kardeşi Hüseyin Kulî Han'ın oğlu Feth Ali Şah devletin başına geçmiştir²²⁸. ‘‘Baba Han’’ ismiyle tanınan Feth Ali Şah, amcası Ağa Muhammed Han veliaht olarak tayin edilmiş, Fars, Kirman ve Yezd dolaylarında vali olarak görev yapmıştır. Ağa Muhammed Han'ın Şuşi’de öldürülmesinden sonra, Fars’tan Tahran’a gelen Baba Han Haziran 1797 de Feth Ali Şah ismiyle şahlığını ilan etmiştir²²⁹. Feth Ali Şah da Osmanlı ile ilişkilerini geçmişte yapılmış anlaşmalar kapsamında tutmaya yönelik tavırlar sergilemesine rağmen aynı zaman yine bölge üzerinde bir takım çıkarlar elde etmeye çalışacağı düşüncesi hâkimdi. Bundan dolayı Osmanlı sınır boylarında bulunan valilerine ve emirlerine Baba Han'ın girişimleri hakkında dikkatli davranmaları hususunda peyderpey havadisler gönderiyordu²³⁰. Feth Ali Şah, dönemi boyunca İngiltere, Fransa ve Rusya’nın emperyalist emelleri için İran coğrafyası üzerinde mücadele etmeleri, Feth Ali Şah'ın da bu olaylar karşısında kendisine müttefik belirleyerek varlığını sürdürmeye çalışmasıdır. Osmanlı ile arasında meydana gelen her durumda bu devletler de müdahale etmekten kaçınmamışlardır²³¹. Gerek İran coğrafyasında gerekse Osmanlı Devleti hakkında, bu süreç zarfında asıl unsur olarak karşımıza çıkan kişi Abbas Mirza’dır²³². Henüz on yaşında iken babası tarafından nâibü’s saltana unvanı verilerek Azerbaycan’a vali olarak atanmıştır. Daha sonra Osmanlı-İran sınırına yakın olan Tebriz de valilik yürütmüştür. Osmanlı da III. Selim’in yapmaya çalıştığı yeniliklere benzer faaliyetler de bulunmuştur. 1833 ölümüne kadar yaklaşık 33 yıllık süre zarfında iki ülke arasında belirleyici bir kişi olmuştur²³³.

²²⁸ Uluerler, 2009, 90; Sümer, ‘‘Ağa Muhammed Şah’’, I, 455.

²²⁹ BOA, HAT,161/6700,(H-14-03-1212).

²³⁰ BOA, HAT, 170/7255, (H- 03-03-1214)

²³¹ Uluerler, 2009, 92, Çabuk, 19.

²³² C. Huart, ‘‘Abbas Mirza’’, *İ.A*, I, 16; Mustafa Fayda, ‘‘Abbas Mirza’’, *TDVİA*, I, 27.

²³³ Bkz, Sıtkı Uluerler, Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza’nın Rolü (1800-1833), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.22, s.2, Elazığ 2012, 308-319.

3.3.VEHHABİLİK HAREKETİ

3.3.1.Osmanlı-İran İlişkilerine Etkisi

18. yüzyılda ortaya çıkan bu mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab'dır. İslam dinini çok katı kurallar çerçevesine dayandıran Vehhabilik, kendilerinden olmayanları kâfir olarak nitelendirmekteydi ve her türlü süslü mezar ve türbelere karşıydı, öyle ki Vehhabilere ‘‘mabed yıkıcılar’’ denilmiştir²³⁴.

Din konusunda bir hayli katı olan Vehhabiler doğal olarak Şiilik inancına da karşı olmuşlardır. Vehhabiler 1801 senesinde İmam Ali ve İmam Hüseyin'in mezarlarının bulunduğu kasabaları kuşatarak Kerbela'ya saldırmışlardır. Bu saldırılarda Kerbela'ya gelmiş binlerce Şii'yi öldürmüşlerdir. Aslında bu saldırıların altındaki sebep 1799 senesinde Şiî inancına mensup Necef'teki Hazail Aşireti yaklaşık 300 Vehhabi'yi öldürmüştür²³⁵. Bağdad'ta veba salgını sorunu varken bir de böyle büyük bir sorunun çıkması Bağda valisini harekete geçirmiştir. İranlılar için dinî inançları noktasında İmam Ali ve İmam Hüseyin'in kabirleri kutsal mekânları ve her yıl bu mekânları İranlılar ziyarette gelirdi. Osmanlı Devleti'ne ait bu topraklara gelenleri korumak şüphesiz bu bölgenin sahibi Osmanlı'nın göreviydi. Kerbela hadisesini duyan Şah, Bağdad valisini suçlayıcı bir mektup yazmış ve derhal Osmanlı Devleti'nden bu olayın intikamını Vehhabilerden almasını istemiştir. Buna ilaveten Şah, büyük bir orduyla gelip Vehhabileri yok ettikten sonra Bağdad'ta saldıracağını belirten bir tehditte de bulunmuştur. Feth Ali Şah aslında bu olayı Osmanlı'ya saldırmak ve kendileri için kutsal olan bu mekânları almak için bir koz olarak kullanmak istemiştir. İranlıların Kerbela hadisesi ile ilgili şikâyetleri ve Vehhabi sorunu halledilmemişken sınır bölgesinde bulunan Kürt Bilbas Aşireti, sorunlar çıkarmaya başlamıştı. Yeni bir sorun daha yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti yeni Bağdad Valisi Ali Paşa'yı bu sorunun halledilmesi için

²³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Osmanlı Tarihi*, c.IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, 1849-1871. Çabuk, 21; Uluerler, 2009, 103-104.

²³⁵ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, 127.

vazifelendirmişti. Ali Paşa ise bu sorunu hallederek Bağdat içerisindeki itibarını yükseltmiştir²³⁶.

3.4.BABAN SANCAĞI MESELESİ

Bağdat Valisi Ali Paşa, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Köysancak Mutasarrıfı Mehmet Paşa'yı sefer için görevlendirmişti. Her iki mutasarrıfın arasında zaten bir düşmanlık vardı ve bundan da faydalanmak isteyen Abdurrahman Paşa, bir fırsatını bularak Kerkük civarında Mehmet Paşa'yı öldürmüştür. Bu olaya çok kızan Ali Paşa hala taşkınlıklarına devam eden Abdurrahman Paşa'yı görevinden azletmiş ve onun yerine Halid Bey'i Baban mutasarrıflığına atamıştır²³⁷.

Halid Bey Baban mutasarrıflığını ele geçirmek için Süleymaniye'ye hareket ettiğinde Abdurrahman Paşa tarafından mağlup edilmiştir. Bunun üzerine Ali Paşa, Abdurrahman Paşa'nın üzerine hareket geçmiş ve onu mağlup etmiştir. Kürt aşiret reisleri herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında İran Şah'ına sığınmışlardır. Aynı şekilde Abdurrahman Paşa da İran'a firar etmiş ve İran Şah'ına sığınmıştır. Bu hususla alakalı İran Devleti ile Osmanlı devleti arasında yazışmalar olmuştur. Abdurrahman Paşa olayı, Osmanlı-İran ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe sebep olmuştur. İran'ın sert tavrı ve Osmanlı'nın iç işlerine karışması durumu daha da güçleştirmiştir. Bağdat Valisi Ali Paşa, İran'ın bu hareketlerine öfkelenmiş 12.000 kişilik Irak askerlerinden oluşan bir ordu hazırlayıp İran üzerine harekete geçmiştir. Ama bu defa Padişah'ın izni alınmamıştır. Bir Paşa'nın böyle başına buyruk hareket etmesi kabul edilemezdi. İstanbul'dan emirnâme gönderilmiş ve Ali Paşa'dan seferden dönmesi istenmiştir. Ali Paşa'nın iradesi dışında emrindeki kuvvetler Kirmanşah'ı yağmalamıştı. İran Devleti bu durumdan duyduğu rahatsızlığı Osmanlı Devleti'ne iletti. Boş durmayan İran Devleti ise Abdurrahman Paşa ile İran askerlerini Süleymaniye üzerine göndermiştir. Süleymaniye yakınlarında meydana gelen çatışmada Ali Paşa'nın kethüdası Süleyman Bey esir alınmış ve bunu lehine kullanan Abdurrahman Paşa, Ali Paşa'dan af dilemiş, bunun üzerine daha fazla

²³⁶Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınevi, İstanbul 2001, 96-99; Uluerler,2009, 11-113; Çabuk, 20.

²³⁷ Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, c.I, İstanbul 1290, 249; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, c.IV, 107-108.

gerginlik yaşanmaması için Ali Paşa, Abdurrahman Paşa'nın affını kabul etmiş ve hilat göndererek kendisini Baban Sancağı mutasarrıflığına atamıştır.

Bağdat Valiliğine atanmış olan Davud Paşa'nın döneminde Baban Sancağı mutasarrıfı ile Kirmanşah Valisi Şehzade Muhammed Mirza arasında yapılan gizli ittifaklar devam eden sorunları daha da büyötmüştür. Davut Paşa Baban Sancağı yüzünden birkaç defa İran ile savaş eşiğine gelmiş olmasına rağmen, her iki devletin de yeterince sorunları olduğundan meseleler anlaşma ve diyalogla halledilmeye çalışılmıştır²³⁸.

3.5.VALİLER VE AŞİRETLER SORUNU BAĞLAMINDA SINIR HATTINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

3.5.1.Bayezid Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın İran'a Sığınması

İran'da merkezi otoritenin başında Feth Ali Şah olmasına rağmen Devlet yönetiminde özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkilerde etkili olan isimler, Bağdad ve Kuzey Irak bölgeleriyle ilgilenen Muhammed Ali Mirza; Tebriz'de olması hasebiyle Kafkasya bölgesinde Osmanlı-İran sınırı ile ilgilenen Abbas Mirza idi.

Abbas Mirza'nın Hoy şehrini başkent yapma teşebbüsleri ve bu şehrin Osmanlı sınırına yakın olması bölge valilerini tedirgin etmişti. Osmanlı Devleti, Abbas Mirza'nın olası saldırılarına karşı sınır vilayetlerindeki valilerin askerî yönden hazır olmalarını istemiş ve İran tarafından gelen bir saldırı olmadan kendilerinin bir saldırıya yönelik tavır sergilememelerini istemiştir. Bayezid Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa görevinden alınınca firar ederek İran'a sığınmıştır²³⁹. Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı yönetimi İki devlet arasında var olan firarilerin korunmaması kanunu çerçevesinde kendisinin teslim edilmesi gerektiğini, İstanbul'da bulunan İran maslahatgüzarı aracılığı ile İran'a bildirmiştir. Durumu geciktirici bir tavır sergileyip teslim etmemiştir.

Aynı süreçte Kars Muhafızı Vezir Ali Paşa ve Bayezid Mutasarrıfı Behlül Paşa'da gelen bilgiler neticesinde, İbrahim Paşa'nın çevrede bulunan Kürt aşiretleri

²³⁸ Çabuk, 23; Ahmet Cevdet Paşa, c. IV, 2387-2388, Uluerler 121-128.

²³⁹ Çabuk, 22; Güney, "XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri", 40-41.

ile gizli anlaşmalar yaptığı ve İran'ın desteği ile Kars Eyaleti'nin Kağızman civarında bulunan Bayezid'e bağlı Koroğlu Kalesi'ne sığındığı malumat edilmiştir. Artık İbrahim Paşa meselesinin kesinlikle çözülmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Erzurum Valisi Celâleddin Paşa, İbrahim Paşa meselesini halletmesi için Bayezid Mutasarrıfı Behlül Paşa'yı görevlendirmiştir²⁴⁰. Behlül Paşa, meselenin ciddiyetini ve Koroğlu Kalesi'nin bulunduğu yere yakınlığını dile getirerek bu görevi almayacağını ifade edince, meselenin öneminden dolayı Erzurum Valisi Celâleddin Paşa'ya 19 Haziran 1817 de Şark Cephesi Seraskerliği verilmiştir. Celâleddin Paşa görevini tamamlamıştır²⁴¹.

3.5.2. Van Muhafızı Derviş Paşa'nın İsyanı

Van muhafızlığına Recep Paşa'nın uygun görülmesi ve görev için geldiği esnada Erzurum civarında hayatını kaybetmesi neticesinde yerine en uygun kişi olarak Feyzi Paşa görevlendirildi. Van da Mehmet Sadık Paşa ve Emin Paşa'nın belli bir taraftarı vardı bundan dolayı oluşabilecek bir çatışmayı önleme amacıyla tarafsız bir şekilde atama yapılması gerekliydi. Bu sebeple Feyzi Paşa hakkında karar kılındı. 1804 Aralık ayında Feyzi Paşa'nın göreve başlamasıyla Emin Bey ve kardeşi Derviş Bey ile amcaları Abdullah Ağa'nın kaleyi ele geçirmek istekleri haber alındı. 1805 Ocağında Emin Paşa ve Abdullah Ağa idam edildi ise de Derviş Bey kaçımayı başardı.

Derviş Bey'in bölgenin yerlisi olması bölge üzerinde çabuk taraftar elde etmesi gibi nedenlerle 1806 Temmuzun kaleyi ele geçirmeyi başararak Feyzi Paşa'yı idam ettirmiştir. Bu esnada isyan patlak verdi Abdurrahman Paşa görevlendirildi ise de başaramadı. Ayrıca İran sınırında bulunması sebebiyle ve Bağdad Valisi'nin İran ile sorunlu olması dolayısıyla İran'ın da bu işe müdahale edebileceği düşünülmekteydi. Aynı zamanda Derviş Bey muhafızlığın kendisine verilmesi

²⁴⁰ Uluerler, 2009, 254; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara 1995, 176-180.

²⁴¹ Cevdet, c.X, 217; Şânizâde, *Tarih-i Şânizâde*, 338; Uluerler, 2009, 254.

halinde emirlere itaat edeceğini bildirmişti. İran da göz önüne alındığında istenmeyerek de olsa Derviş Paşa Van Muhafızı olarak atandı²⁴².

Derviş Paşa'nın muhafızlığı döneminde hakkında ilk olarak olumsuz davranışlarda bulunduğu İran Kaymakamı Şehzade Abbas Mirza'nın, Hüseyin Ağa isminde birine göndermiş olduğu mektupta Bağdad Valisi Süleyman Paşa'nın katli ve Süleymaniye Mutasarrıfı Abddurrahman ve Van Valisi Derviş Paşa'nın Osmanlı-İran ilişkileri üzerindeki önemin bildirmekte. Hem Bağdad yönetimi hem de derviş Paşa'nın başına buyruk hareket etmeleri bu iki devleti karşı karşıya getireceği düşüncesi hâkimdir²⁴³.

İran aşiretlerinden Sipki aşiretinin varlığını kabul etmesi Muş Mutasarrıfı ile ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet verdi. Dolayısıyla Hınıs ve Muş dolaylarından Van'a, Van dolaylarından da Muş ve Hınıs'a ahalinin gidip gelmesi bir hayli zorlaştı. Bu sebeple can ve mal güvenliğinin olmaması nedeniyle de aradaki ticaret olumsuz yönde etkilendi. Osmanlı bu durum için bölgeye Seyda Efendi'yi tahkik için gönderdi Van'da yirmi beş gün kalmasına rağmen kendisiyle kimse görüşmeye dahi gelmedi hazırladığı raporda bölge halkı sadece Derviş Paşa'dan muzdarip olmayıp bu durumu sebebiyet veren bir hayli konu olduğunu belirtmiştir. Derviş Paşa'nın uyumsuz ve mantıksız bir kişiliğe sahip olması ile politik hataları yüzünden Muş Mutasarrıfı Selim Paşa, Hoy Hanı, Revan Serdarı ve bölgedeki aşiretlerle de aralarında anlaşmazlık söz konusudur. Derviş Paşa'nın olumsuz tutumu yüzünden bunlar Van'a saldırıp çevreye zarar vererek yağma ve istilalarda bulunmaktadırlar. Yerleşme izni verdiği Sipki aşireti Arnıs ile Bargiri kazası ve Canik karyesi tarafında bulunmalarına müsaade etmiş, bunlar kışladıkları bu bölgelerde halkın mal ve mülküne el koyarak mallarını yağmalamışlardır.

Van eyaletinin kuzeyinde, Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Bayezid civarlarında Celali, Haydaranlı ve Sipki aşiretleri kışladıkları dönemde buralarda yol, can ve mal emniyeti yoktu. Bu gibi olaylar sebebiyle halkın durumu hiç de iyi değildi. Bir

²⁴² Fatih Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.47, c.29, 2010,199-201.

²⁴³ BOA, C.HR.H, 59/2917,(H-17-11-1226)

yandan aşiretlerin desteğini alan bir yandan da Sarraf Agop ile işbirliği yapan Derviş Paşa muazzam bir servete sahip olmuştur²⁴⁴.

Halk üzerinde büyük bir baskı sıkıntıya sebep olduğu gibi 1817 de Sebki Kürt aşiretinin İran dolaylarında da girişmiş olduğu yağma olayları sebebiyle Revan Serdari Hüseyin Han'ın şikâyetine kadar yol açmıştır. Aynı zamanda buraya yönelik her hangi müdahaleye de Derviş Paşa'nın izin vermemektedir. Abbas Mirza bu durumu, Derviş Paşa'nın engelleri ve müsaade ettiği yağma olayları dolayısıyla Osmanlı Devletine şikâyetinde bulunmuştur²⁴⁵.

Osmanlı Hükümeti Derviş Paşa'nın yapmış olduğu faaliyetler sonucunda bir an önce görevden alınması için girişimlerde bulundu. Erzurum Valisi Ahmed Paşa'dan, Derviş Paşa hakkında bilgi istendi. Fakat valinin raporunda Van Kalesi'nin ele geçirilmesinin zor olduğu bölge de yerini bir hayli sağlamlaştırdığını bildirmiştir.

İran ile meydana gelen çatışmaların sebebinin Derviş Paşa olduğunu öğrenen Padişah II. Mahmut her ne sebeple olursa olsun muhafızlıktan alınması gerektiği talimatını vermiştir²⁴⁶.

Yapılan plan dâhilinde Derviş Paşa'nın ihtirasları yüzünden bölgede bulunan bazı aşiret beyleri ile arası açılmıştı. Eğer bu aşiret beyleri ile ortak hareket edilirse bu mesele çözüme kavuşturulabilirdi²⁴⁷. Öncelikle buraya atanacak kişi belirlendi İbrahim Yümni Bey uygun bulundu. Fakat daha sonra Van'ı daha iyi tanıyan Rakka Valisi olan Behram Paşa hakkında karar kılınmıştır. 1818 senesinde İbrahim Yümni Bey, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ve Erzurum Valisi'nin eski silahtarları Ali Paşa üç koldan Van üzerine yürüdüler. Bu esnada Derviş Paşa önce Rakka'ya daha sonra ise Kırşehir eyaletine atandı. 26 Aralık 1818'de aşiretler itaatlerini bildirmişlerdir. Derviş Paşa ise Kırşehir'e gitmeyerek Mahmudi Kalesine sığınmıştır. Görevi Behram Paşa'a teslim edecek olan Yümni İbrahim Bey 1 Ocak 1819'da Van'a

²⁴⁴ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", 202-203; BOA, HAT, 1227/47922, (H-29-12-1228); BOA, HAT, 451/22363, (H-19-01-1232)

²⁴⁵ BOA, HAT, 452/22395, (H-17-12-1232); BOA, HAT, 451/22363, (H-17-12-1232).

²⁴⁶ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", 208.

²⁴⁷ Cevdet, c.XI, 21; Uluerler, 266.

girmiştir²⁴⁸. Yümni Paşa tüm uğraşlarına rağmen Derviş Paşa'nın Van mintikadaki nüfuzunu bir türlü kıramamıştır. Bunun farkına varan Derviş Paşa halkın da kendinden yana olduğuna güvenerek ve etrafına topladığı adamlarla özellikle Hoy civarından katılan Kürtlerden oluşan kuvvetle Van Kalesi'ne baskın yapmıştır. Yalnız kalan Yümni Paşa kaleyi savunamayacağını anlayınca kale içindeki cephaneliği ateşe vererek yakın adamlarıyla birlikte ölmüştür²⁴⁹. Nitekim arşiv belgelerinde de Derviş Paşa'nın Kürtlerden oluşan askerlerle Van'a girdiği ve selefi İbrahim Yümni Paşa'nın ittihat ettiğini bildirmektedir²⁵⁰.

Padişah II. Mahmut Derviş Paşa'nın idam edilmesini ve Van muhafızlığının da içil Sancağı'na ilhaken Sert Mahmut Paşa'ya verilmesini emretmiştir. Bölge üzerinde kesin tedbirler alınarak kanlın tüm bağlantıları kesilmiştir. Asker için yeterli erzak temin edilerek İranlı yetkililere Derviş Paşa'ya yardım edilmemesi hususunda gerekli yazılar yazılmıştır. Tüm hazırlıklar yapılarak 1819 Mayıs sonunda Erzurum Valisi Hafız Hakkı Ali Paşa, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ve Van Valisi Sert Mahmut Paşa 13 Haziran 1819 'da Van'a girdiler. Şehir içinde saklanan Derviş Paşa yakalanarak idam edildi. İstanbul'a gönderilen kesik başı 26 Ağustos 1819'da ibretlik için sergilenmiştir. 13 yıl kadar Osmanlı merkezi yönetimine karşı baş kaldıran Derviş Paşa olayına son verildi²⁵¹.

3.6.OSMANLI-İRAN ARASINDA MEYDANA GELEN MÜCADELELER

3.6.1.1821-1823 Osmanlı İran Savaşı Sebepleri

Osmanlı-İran sınır hattında meydana gelen gerginliklerin belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Abbas Mirzanın kontrolü altında bulunan bölge üzerinde Osmanlı

²⁴⁸ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", 202-203; BOA, HAT, 1227/47922, (H-29-12-1228); BOA, HAT, 451/22363, (H-19-01-1232)

²⁴⁸ BOA, HAT, 452/22395, (H-17-12-1232); BOA, HAT, 451/22363, (H-17-12-1232).

²⁴⁸ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", 208.

²⁴⁸ Cevdet, c.XI, 21; Uluerler, 266. ²⁴⁸ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı" 210-212.

²⁴⁹ Uluerler, 2009, 267; Cevdet, c.XI, 21.

²⁵⁰ BOA, HAT, 750/35445, (H-29-12-1234); BOA, HAT, 470/ 23047.

²⁵¹ Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", 214-215.

hâkimiyetinde bulunanların mallarının gasp edilmesi ve bu gibi olaylara Abbas Mirza'nın göz yummuştur.

Doğal olarak 1820'lere gelindiğinde iki devletin de bir birlerine yönelik güvensizlik yaşanmaktaydı. Aynı zamanda sınır boyunda Kürt eşkıyaların çıkardığı sorunlar vardır. İran Kürtlerinden eşkıya grupların sınırı aşarak Kars civarında Köroğlu Kalesi'ne yerleşerek bölge halkını türlü eziyette bulunmaları. Yine bir takım eşkıya grubun Bayezid Sancağı'nı aşip Diyadin Kazası köylerine saldırarak Muş Mutasarrıfı Selim Paşa emrindeki askerlerle mücadeleye başlamaları ve bu kuvvetleri püskürtmeleri neticesinde Van Muhafızı Sert Mahmut Paşa ve Bayezid Mutasarrıfı Abdülhamid Paşa, bu olayı sonlandırmak için görevlendirildiler. Diğer yandan İranlılar'ın Hâkkari nahiyesinde olup Van'a on iki saat mesafede bulunan Cari Kalesi'ni kuşatması sebebiyle Van Muhafızı Sert Mahmut Paşa mahiyetindeki bütün kuvvetini oraya yönlendirdi ise de bu kuvvet yolda iken kale zaten düşmüştü. Hoy Hanı Feth Ali Han da Van'a doğru yönelmiştir²⁵².

İran'ın bu şekilde ciddi olaylarda bulunmasından dolayı, Erzurum, Van, Kars ve Ahıska kalelerine malzeme gönderilmesine karar verilmiştir. İstanbul'dan tedarik edilen malzemeler deniz yolu ile Trabzon'a gönderilerek 1821-1822 senesi kış mevsimine girmeden ismi geçen yerlere gönderilmesi için çaba sarf edilmiştir. Esas olarak İran'dan Osmanlıya iltica eden Haydaranlı Kasım Ağa'nın yürüttüğü faaliyetler neticesinde olayların buraya kadar geldiği belirtilmektedir²⁵³. İran'da kışlak olarak kalan Kasım Ağa ve aşireti Abbas Mirza ile aralarının bozulması neticesinde Osmanlı'ya Muş taraflarına gelerek burada kalmak istemişlerdir²⁵⁴. Osmanlı'da 1810-1820 seneleri arasında Muş ve Malazgirt taraflarında kalarak İran ile irtibatı tamamen koparmışlardır²⁵⁵. Revan Serdarı Hüseyin Han, Kasım Ağa'ya yönelik tehdit varı mektuplar göndererek aşiretin İran'a dönmesini istemektedir. Bu durumu Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'ya gösteren Kasım Ağa Osmanlıdan gerekli desteği görerek Muş taraflarına iskân edildi. İstanbul'dan gelen haber ise daha önceden yapılan anlaşmalar göz önüne alınarak İran tarafından her hangi bir saldırı

²⁵² Uluerler, 2009, 279-281; Şânizâde, c.III, 145; Cevdet, c.XII, 6.

²⁵³ BOA, HAT, 1314/51255.

²⁵⁴ BOA, HAT, 105/105.

²⁵⁵ Cevdet, c.XII, 5.

olmadığı sürece karşı taarruza yönelinmemesi yönündeydi. İran'a verilen bilgide eğer aşiret üzerinde baskısı devam ettiği sürece kendilerine yönelik ciddi şekilde karşılık verileceği bildirilmiştir²⁵⁶.

3.6.2.Behlül Paşa İsyanı ve Bölge Üzerinde ki Etkisi

Bayezid Mutasarrıfı olan Behlül Paşa'nın bir takım sebeplerle ki bunun en bariz nedeni olarak bölge üzerinde yeterli derecede güven teşkil edememesi nedeniyle görevden alınarak yerine Toprakkale önde gelenlerinden ama aslen İran Kürtlerinden olan İbrahim Ağanın görev yapması uygun görülmüştü. Behlül Paşa bu durumu kabullenmedi çünkü yerine atanan kişinin tam olarak İran taraftarı biri olduğunu öne sürerek Erzurum valisine kaleyi buna teslim etmeyeceğini bildirdi. Bu daha sonra haklı bir sebep olarak düşünüldü ve yine kendisi yerine Erzurum valisinin adamlarından Abdülhamid Bey'in atanmasına karar verildi. Behlül Paşa bu durumu da kabul etmeyerek kaleyi teslim etmeyeceğini tekrardan bildirdi. Bölge üzerinde bulunan özellikle Sebki aşiretinin yardımıyla isyan başlattı. Fakat 1820 de Karakiliside Abdülhamid Bey'in kuvvetleri tarafından yenilerek Erzurum'a götürülerek Abdülhamid Bey görevinin başına geçmiştir²⁵⁷. Bu olaydan sonra bölgede tekrardan bir karışıklık daha meydana geldi. İlk olarak mutasarrıf olarak atanan İbrahim Ağa'nın kardeşi Hüseyin Ağa'dan yardım talebinde bulunması sonucu İran tarafındaki Kürt aşiretlerden, rüşvet için dağıtmak için alınan yüklü miktardaki koyunların değerinin ödenmemesi sonucu çıkan meseledir. Alacaklı İranlı Kürt aşiretler Toprakkale'ye saldırıp koyunlar karşılığında kaleyi yağmalayarak tamamen kalenin kendilerine verilmesi talebinde bulunmuşlardır²⁵⁸.

3.6.3.1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı

Osmanlı Devleti, bir taraftan Yunan meselesi ile alakadar olurken doğu sınırında da İran'ın takınmış tutumundan dolayı savaştan başka bir yol kalmamıştı. Çünkü İran bölge üzerinde Kürt Aşiretlerini kontrol altına alarak kaleleri ele geçirdiğinden dolayı Osmanlı da İran giriştiği bu harekete yönelik olarak Doğu

²⁵⁶ Uluerler, 2009, 271-273.

²⁵⁷ Uluerler, 2009, 287-288; Cevdet, c.XII, 7-8.

²⁵⁸ Uluerler, 2009, 288-289; Şânizade, c.III, 147-148.

Anadolu'ya asker sevkiyatına başladı. Feth Ali Şah, Abbas Mirzayı Doğu Anadolu'ya diğer oğlunu da Bağdad'ı almak üzere Irak'a gönderdi. Bu şekilde Osmanlı-İran savaşı Bağdad ve Erzurum cephelerinde cereyan etti. Abbas Mirza Eylül 1821'de çarhacısı* Hasan Han Kaçar'ı Tebriz'den Hoy tarafına gönderip, arkasından da kendisi harekete geçmiştir. Hasan Han ani bir baskınla Toprakkale'yi istila etmiş Abbas Mirza da ordusuyla gelerek Bayezid'i ele geçirmiştir. Bu sırada Erzurum'da tutuklu bulunan Behlül Paşa firar ederek, Bayezid'de bulunan Abbas Mirza'ya katılmıştır, onun emri altına girmiştir. Abbas Mirza da Bayezid Sancağını 3000 askerle kendisine verdikten sonra, Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Bayezid sancağının böyle kolaylıkla İranlılar tarafından ele geçirilmesi, bölge de bulunan Osmanlı askerinin endişelenmesine neden oldu. Bayezid'in düşmesi, bölgenin muhafazasına memur olan Çeçen zade Hasan Paşa emrindeki askerin dağılmasına sebep olarak Paşa'nın Erzurum'a doğru geri çekilmesine neden olmuştur²⁵⁹.

Bağdad dolaylarında Vali Davut Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Muhammed Mirza askerlerine karşı iyi bir mücadele sergilemişlerdir. Fakat Doğuda Anadolu'da aynı durum söz konusu değildi. Bunun en önemli sebebi ise Osmanlının burada mevcut bir düzenli kuvvetinin olmaması, yerel yöneticilerin elinde bulunan askerlerle savunma savaşı diyebileceğimiz bir durum sergilemeleridir. Nitekim Diyarbakır Mutasarrıfı Mehmet Paşa, hiç de geçerli sebepleri olmadı şekilde İran'a karşı yapılan sefere katılmamış, bunun sonucunda hapsedilip Bağdad' götürülmüştür.

Savaşın en önemli sebebi olarak görülen Haydaranlı Aşireti, Muş tarafından çıkarak Diyarbakır'a gelmiştir. Arkalarından gelen İran kuvvetleri büyük bir yağma ve yıkım sergilemişler, Bitlis de dâhil olmak üzere bu bölge tümüyle İran eline geçmiştir. Aynı zamanda Muş Mutasarrıfı Selim Paşa da İran tarafına geçerek kendilerine hanlık payesi vererek yerlerinde kalmaları uygun görüldü. Abbas Mirza

²⁵⁹ Aziz Tektemir, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı", *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010/4, 83.

*Öncü kuvvet, savaş başlarken düşmanla ilk temas eden grup,

Kasım 1821 tarihinde Erciş kalesini de ele geçirmiş kış dolayısıyla Tebriz'e geri dönmüştür²⁶⁰.

1822'de, Şark Seraskeri Rauf Paşa Cebbarzade Mehmet Celaleddin Paşa'yı çerhacı tayin ederek Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın saf değiştirdiğinden bilgisi olmadığı için bunun yanına yönetici olarak göndermiştir. Toprak kaleye gelerek burayı kuşatmışlardır. 22 Mayıs 1822 tarihinde Abbas Mirza da Tebriz'den harekete geçmiştir. 6 Haziran 1822 de Hoy tarafına ulaşan Abbas Mirza Celaleddin Paşa üzerine yürümüştür. İlk başta Celaleddin Paşa avantajlı durumda olmasına rağmen emri altındaki Selim Paşanın saf değişikliği neticesinde yenilmiştir.²⁶¹

1822'nin baharında İran askeri içinde meydana gelen kolera salgını neticesinde askerlerin birçoğu hayatını kaybetti. Hastalık Bağdad'daki ordu içerisinde de etkinlik kazanmıştı. Askerlerin yanı sıra Muhammet Ali Mirza da bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetti. Zafer elde etmiş iken salgın dolayısıyla çekilmek zorunda kalan İran ordusu, Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak için girişimlerde bulunmuşlardır²⁶². Osmanlı yinede tedbiri elden bırakmadı, eyalet ve sancaklara hükümler yazılarak mühimmat ve zahire takviyesi yapılması istenmiştir. Sınırdaki bulunan İranlı ziyaretçi ve tacirler yakalanarak hapsedilmiş mallarına da geçici olarak el konulmuştur. İran tüccarları da bir an önce barış yapılmasını istiyordu. Savaşın ticarete verdiği zarardan ötürü Feth Ali Şah'a baskı yapıyorlardı. Feth Ali Şah barış yapmak zorunda kaldı. 1823 Haziran'ında Osmanlı Devleti adına Mehmet Emin Rauf Paşa ile Erzurum'a gelen İran Devleti temsilcisi Muhammed Ali Mirza arasında görüşmeler başladı²⁶³.

3.6.4.28 Temmuz 1823 Erzurum Antlaşması

Tarihte Osmanlı-Kaçar savaşı olarak bilinen son Osmanlı-İran savaşı olarak tanımlanan mücadele sonunda imzalanmıştır. Bu antlaşmanın maddeleri 1746 yılında

²⁶⁰ Uluerler, 2009, 301-302; Tektemir, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı", 83-84.

²⁶¹ Uluerler, 2009, 303.

²⁶² Cevdet, c.XII, 8-12; Jorgo, c.V, 234.

²⁶³ Tektemir, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı", 84; BOA, HAT, 751/36595, (H-29-12-1238)

Osman-İran arasında yapılan antlaşmanın maddeleri esas alınarak teşkil edilmiştir. Ana hedef sınırların muhafazası, tüccarların ve firarilerin teslim haklarına uyularak devam edilecektir. 1746 yılında yapılan antlaşma 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasını esas almaktadır. O dönemdeki sınırlar dikkate alınarak, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra, İran tarafına geçmiş olan kale, arazi, kasaba ve köyler, antlaşma tarihinden itibaren altmış gün içerisinde Osmanlı'ya teslim olunacaktır²⁶⁴.

M.1: Osmanlı ve İran devletleri birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklar. Sınır bölgelerinde bulunan Bağdat, Süleymaniye gibi yerlerde de aynı durum uygulanacak. Aynı zamanda aşiretlerin yaylak ve kışlak için geçiş zamanlarında ortaya çıkan meselelerde çıkacak sorunlarda her iki devletin temsilcilerinin anlaşmaları neticesinde karar verilecek.

M.2: Kutsal mekânlara (Kâbe-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere) giden hacılara iyi şekilde muamele edilecek. Fakat ticaret amacıyla gidenlerden gerektiği şekilde vergi alınabilecek. Mevcut vergilerden fazlası alınmayacaktır²⁶⁵. Bir defa olmak üzer %4 kuruş vergi alındıktan sonra aynı mallardan tekrar vergi alınmayacak ve bir mal başkasına devredilmedikçe vergilerin dışında bir ücret alınmayacaktır. Ayrıca İran tarafındaki Osmanlı tüccar ve ahalisine de aynı şekilde davranılacaktır. İran Şahı ve şehzadeleri kadınlarından Mekke'yi ziyaret edenlere durumlarına göre davranılacaktır²⁶⁶.

M.3: Osmanlı ve İran devleti arasında en çok gerginliğe sebebiyet veren Haydaranlı ve Sebki aşiretlerinden, Osmanlı sınırları içerisinde bulunanlar, İran tarafına her hangi bir hukuksuz bir girişimde bulunurlarsa bu durumdan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yöneticileri sorumlu olacaklardır. Bu yöneticilerinde sözlerini dinlemedikleri vakit Osmanlı himayesi tarafından korunmayacaklardır. Himayesini kabul ettikleri devleti kendileri seçebilecekler, bir tarafı seçtiklerinde diğer devlet tarafından kabul edilmeyeceklerdir. Aksi bir durumda ise sınır kuvvetleri müdahale edeceklerdir.

²⁶⁴ Güney, 49-50; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, 1972, 107.

²⁶⁵ Cevdet, c.XII, 228.

²⁶⁶ Güney, 51.

M.4: Her iki devlet tarafından bir diğetine sığınan suçlular ve firariler koruma altına alınmayacaklardır.

M.5: İran tüccarlarının Osmanlı sınırları içinde kaybolan eşyaları kayıp tarihinden altmış gün sonra, bulundukları yerlerde daha önce kaydedilen defterlere göre İran elçileri aracılığıyla ulaştırılacaktır. Yapılan savaş esnasında Osmanlı sınırlarında bulunan hacı, tüccar ile İran ahalisinden bir takım vezir ve zabitler tarafından zorla alınmış eşya varsa bunlar tespit edilerek araçlar vasıtasıyla sahiplerine teslim edilecektir.

M.6: Osmanlı toprakları içerisinde yaşayıp vefat etmesi durumunda geride mirası bırakacak biri olmadığı zaman miras durumu tespit edilerek kayıt altına alınacaktır. Bir sene boyunca muhafaza edilecek bu süre zarfında her hangi bir varisi olduğu zaman ne kadar süre muhafaza edilmiş ise tutulduğu yerin vergisi de alınarak verilecektir. Her hangi bir kişi çıkmaz ise hazine bırakılacaktır. Bu durumun aynısı İran sınırı içindeki Osmanlı ahalisi içinde geçerli olacaktır.

M.7: Devletlerarasında dostluğun devam etmesi amacıyla her üç yılda bir kişi, Osmanlı tarafından İran'a, İran'dan da Osmanlı tarafına gidecektir. Her iki devlet için de, Erzurum ve Bağdat cephelerinde yaşanan savaşlar sırasında bir tarafa göçerek yerleşmiş olanlar, bu anlaşmaya hürmeten siyasi muameleye tabi tutulmayacaktır²⁶⁷.

3.6.5.1.Erzurum Antlaşması Sonrası Gelişmeler

Osmanlı Devleti anlaşmadan sonra iç işlerine yönelmek zorunda kalmıştır çünkü içerideki sıkıntılar devletin dış siyasetine olumsuz etki olarak dönmekteydi. Bundan dolayı II. Mahmut Yeniçeri ocağını kaldırarak yeni bir ordu teşekkül ettirdi. Milliyetçilik fikrinin yaygınlık kazanması neticesinde Avrupalı devletlerin kışkırtmasıyla Osmanlı da Yunan ve Sırp isyanları baş gösterdi²⁶⁸. İçerde verdiği mücadelenin yanı sıra dışarıda da hem İran hem de Rusya ile mücadele etmekteydi. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Ruslar Kafkasya'da hâkimiyeti

²⁶⁷ Cevdet, c.XII, 228-235; Güney, 52-53; Uluerler, 310-311.

²⁶⁸ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 61.

sağladılar, 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması sonucunda da tamamen bölge ile irtibat kesildi²⁶⁹.

3.7.MUHAMMED ŞAH DÖNEMİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1834-1848)

3.7.1.Şehzadeler Meselesi

1834 de İran'da şahlığı ele alan Muhamed Şah ileride sorun yaşamamak amacıyla Feth Ali Şah'ın çocuklarından bir kısmını Erdebil kalesine hapsedtirdi. İlk bakışta sadece İran'ı ilgilendiren bir konu gibi dururken bu mesele daha sonra şehzadelerin önce Rusya'ya oradan da Osmanlı topraklarına sığınmasıyla devletler arası bir mesele haline gelmiştir. Osmanlı Padişahı II. Mahmut şehzadelerin öncelikle Bağdat civarında kalmalarına müsaade vermiş ama İran ile ilişkilerin bozulmasını önlemek için de Osmanlı toprağı olan Kürdistan bölgesine misafir olarak nakletmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Mısır meselesi de söz konusu olduğu için II. Mahmut hem Şehzadeler meselesini konuşmak hem de ara sıra meydana gelen sınır problemlerini görüşmek için Mektub-i Senveri Hulefasında Kemal Efendi'yi 1 Haziran 1837 tarihinde İran'a elçi olarak göndermiştir. Kemal Efendi 72 günlük bir yolculuktan sonra Tahran'a vardığı zaman Muhammed Şah, Herat üzerine İngilizlerle mücadele için gitmiştir. Şah ile görüşme fırsatı bulamayan Kemal Efendi bu durumu üzümlere belirtmiştir. Kemal Efendi 37 gün Tahran'da kalmıştır. Şehzadeler meselesi çözülmemişken bu defa da Osmanlı toprağı olan Bağdat'ın en yetkili kişisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammere (Hürremşehir) üzerine harekatı ve buraları tahrip ettiği haberi Şah'a bildirilmiştir. Afganistan ve Herat kuşatmasını kaldıran Şah Tahran'a dönmüştür. Şah'a şehzadeler ile ilgili mesele belirtilerek tedbirlerin alınması gerektiği söylenmiştir. Şehzadelerin Tebriz'e getirilerek kendilerine layık görülen konaklarda saygı ve hürmet içinde rahatça oturacakları, Osmanlı Devleti'ne yazılı bir şekilde bildirildi. Aynı zamanda sınırda ki Zehap sancağının Osmanlı toprağı olduğu İranlı yetkililer tarafından sükûnetle karşılandı²⁷⁰.

²⁶⁹ Bkz, Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, 24-25.

²⁷⁰ Güney, 55-58; Karadeniz, 151-153; BOA, HAT, 1315/51267.

3.7.2.Muhammere (Hürremşehir) Meselesi

Hürremşehir olarak da bilinen Muhammere’de bulunan Ka’b aşireti, Osmanlı Devleti’ne tâbi ve Basra eyaletinde yaşamakta iken Kerim Han’ın bu bölge üzerinde yapmış olduğu tahribat neticesinde iki kısma ayrılıp, bir bölümü Muhammere’de kalarak diğer kısmı ise İran sınırları içerisinde bulunan Felâhiyye’ye gitmişlerdir. Bağdat Valisi Davud Paşa dönemine kadar, her ne kadar bir kısmı İran sınırları içerisinde yaşasa da vergilerini ödüyorlardı²⁷¹. Bağdat Valisinin değişmesi sonucunda Davud Paşa’ya gönderdikleri vergiyi Ali Rıza Paşa’ya göndermeyip Basra ve Bağdat valilerinin hâkimiyetini dahi kabul etmemişlerdir. Bu durumu kabullenmeyen Ahmet Rıza Paşa bu aşireti düzen altına almak amacıyla üzerlerine yürüdü fakat iş tahmin ettiğinden daha vahim bir sonuca sebebiyet verdi. Aşiret İran Devleti’ne sığınınca bu durumda iki devlet karşı karşıya geldi²⁷². İran Bağdat Valisinin Muhammere’ye taarruz düzenlediğini aşiretin mallarını yağmaladığını 200 akçelik mallarını gasp ettiğini esir aileleri şehir şehir, vadi vadi dolaştırdığını iddia etmiştir. İran bu tür iddialarla varlığını burada kabul ettirmeye çalışmakta Muhammere’nin kendi sınırları içerisinde olduğunu kabul ettirerek burasını almayı planlamaktadır. İki devlet arasında yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı her ne kadar burasının Osmanlı toprağı olduğunu söyledi ise de bunu belgeler dâhilinde de sundu fakat İran bir türlü bunu kabul etmedi.

Yapılan meclis görüşmelerinden de anlaşılacağı gibi asıl mesele Muhammere’de yer alan İran halkının zarar görüp görmemesi değildi. Nasıl ki Kafkaslar’da sınırlarını genişletmek istiyorsa İran Devleti, Osmanlı topraklarının doğu yönünde de aynı düşüncüyü taşımaktaydı. Netice itibariyle amaçları buraları sınırlarına dâhil etmekti fakat bu süre zarfında elde edemediler. Görüşmeler bir netice vermedi ve XIX. yüzyılın ilk yarısında kesinlik kazanmadı²⁷³.

3.7.3.İbrahim Sarim Efendi’nin İran Elçiliği

İbrahim Sarim Efendi (1801-1853), II. Mahmut ve Abdülmecid dönemlerinde Osmanlı Devleti için önemli bir figürdür. İyi bir siyasetçi ve idarecidir. 1827 senesinde Londra, 1839 senesinde Tahran ve 1844 senesinde ise tekrar Londra

²⁷¹ Hurşid Paşa, 23.

²⁷² Saray, 66.

²⁷³ Güney, 62-63.

sefaretlerinde yer almıştır. Muhammere meselesini çözüme kavuşturmak ve yeni padişah olan Abdülmecid'in tahta çıkışını bildirmek amacıyla 1839'da Tahran'a gönderilmiştir²⁷⁴. Sınır hattında Celali Aşireti'nin yaylak amacıyla Osmanlı topraklarına gelerek ticari faaliyetleri esnasında karışıklıklara sebep olmaktadır²⁷⁵. Burada görüşülen sınır meselesi hakkında şu kararlar alınmıştır;

1. İran'ın Bayezit kasabasında meydana gelen zarardan etkilenen hayvan ve eşyaların geriye teslimi için, İran sınır memurlarına emirler verilmesi,
2. Arada sırada meydana gelen bu sınır olaylarını önlemek için İran hükümetinin sınır noktalarına memurlarını göndermesi,

Celali Aşireti'nin yaylak amacıyla Osmanlı topraklarına geçerek verdikleri karışıklığa engel olunması²⁷⁶ yönünde olmuştur.

Sınırların güvenliği hakkında bir takım tedbirler alınmasın rağmen bu defa başka bir mesele, Osmanlı toprağı olan Süleymaniye Paşası'nın İran sınırında yarattığı karışıklık ilişkileri gerginleştirdi Süleymaniye'ye Mahmut Paşa tayin edilmiştir. Görev yerine gelen Paşa burada bulunan Ahmet Paşa ile rekabet yarışına girdi. Ahmet Paşa ise İran'a sığındı ve İran kuvvetleri ile birlikte Mahmut Paşa'yı yenilgiye uğrattı. Bu şekilde sorunlar tekrar meydana geldi. İbrahim Sarım Efendi'nin İran elçiliği esnasında Muhammere meselesi, Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri ve İran'ın Süleymaniye'ye müdahalesi gibi sorunlar sebebiyle yine bir sonuca ulaşamadı²⁷⁷.

3.7.4.Mahmut Paşa Meselesi Osmanlı-İran Gerginliği

Mahmut Paşa disiplinsiz tavırları neticesinde görevinden azledilmesiyle İran'a sığınmıştır. Yerine Baban ümerasından Ahmed Paşa vazifelendirilmiştir. Osmanlı Devleti doğu bölgesinde nasıl aşiretler meselesiyle her zaman meşgul olmuş ise Süleymaniye meselesi de aynı duruma sahipti. İran Özellikle Süleymaniye ve havalisindeki Kürt aşiretlerini kullanarak Osmanlı'ya karşı her zaman bir koz olarak

²⁷⁴ Güney, 97.

²⁷⁵ BOA, A.) MKT.UM.,73/2.

²⁷⁶ Güney, 64-65.

²⁷⁷ Güney, 100-101.

öne sürmüştür. Sinne tarafına gidip Şehzade Rıza Kuli Han'a sığınması sonucunda İran, Osmanlı ile Mahmut Paşa'nın tekrardan göreve getirilmesini yerine atanan Ahmet Paşa'nın kendileri tarafından kesinlikle kabul görmeyeceğini ifade etmişlerdir. İran'a göre Ahmet Paşa kendileri için her zaman sıkıntı olacak birisiydi Özellikle sınır boyunda İran memurları onun için devletten hareket için izin bekliyorlardı. Nitekim Bağdad Valisi Ali Rıza Paşa bu azlin gerekçelerini Osmanlıya bildirerek doğru bir durum olduğunu ifade etmiştir²⁷⁸. Bağdad'da bulunması dolayısıyla henüz görev yerine gidemeyen Ahmet Paşa'nın yerine vekilen kardeşi Abdullah Bey bakmaktadır. Azlini kabul etmeyen Mahmut Paşa Sinne'de elde etmiş olduğu kuvvetle Süleymaniye'ye harekât etti. Abdullah Bey ile Şehrizar mevkiinde mücadeleye tutuştular. Süleymaniye'ye vekâleten bakan Abdullah Bey kuvvetleri Süne hâkimi Kuli Han'ın askerleri ile birlikte Mahmut Paşa'yı Şehrizar'da yenilgiye uğratmıştır²⁷⁹.

Artık bu olaydan sonra özellikle İran hükümeti etrafındaki vali ve yöneticilerine haber göndererek gerekli şekilde tedariklerin yapılarak savaş hazırlığına girmeleri yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Osmanlı ise bu durumda daha sakin bir tavır sergileyerek ilk olarak harekâtın İran tarafından gelmesine beklemekte ve eğer öyle bir durum olur ise gerektiği şekilde karşılık verileceğini bildirmektedir. Her iki tarafta bu olay sonucunda meşgul oldukları meseleleri iç ve dış sorunlarını akıllarına getirdiğinde olası bir savaş esnasında telafisi mümkün olmayan meselelerin çıkacağını farkındalardı. Yapılan bütün savaş hazırlıklarına rağmen yine de fiiliyata dökmemişlerdir. Şehrizar'da yaşanan savaş sonrası girişimler yerini daha ılımlı bir hale bırakmıştır. Erzurum'da bulunan İran maslahatgüzarı, görüşmelerin başlamasına öncülük etmiştir²⁸⁰.

²⁷⁸ Uluerler, 2009, 433-435.

²⁷⁹ BOA, HAT, 1353/52865.

²⁸⁰ Uluerler, 2009, 444-445.

3.7.5.II. Erzurum Antlaşması Öncesi Avrupalı Devletlerin Arabuluculuk Amaçları

İngiltere ve Rusya Osman-İran arasında muhtemel bir savaş çıkmaması için olağanüstü gayret sarf etmekteydiler. Amaçları ise bölge üzerinde istedikleri gibi tahakküm kurma düşüncesidir. İngiltere, Hindistan'a giden Kızıldeniz ile Akdeniz, Dicle, Fırat ve Basra yönündeki karayollarını güven altına almak istiyordu. Bu yerler hangi devletin sınırları içerisinde kalacaksa daha çok o devletin yanında yer alıyor, aynı zamanda bir diğer devlete de istihbarat sağlıyordu. Rusya da aynı siyaseti güdüyordu fakat yaptığı en açık şey İran'ı desteklemektir. Bunun en bariz sebebi de gelecekte bu toprakların kendisinin olacağı düşüncesi idi.

Bölge üzerinde iki güçlü İslam devleti görmek istemediklerinden Osmanlı ve İran'ın ittifak kurmalarını her zaman engellemeye çalışıp kendilerini dost göstermek gibi sinsi stratejiler de uygulamışlardır²⁸¹.

3.7.6. 2 Haziran 1847 Erzurum Antlaşması

Erzurum Antlaşması Muhammet Şah ve Sultan Abdülmecid arasında İran delegesi Emir-i Kebir, Osmanlı delegesi Enver Efendi'nin katılımıyla her iki devlete de eşit uzaklıkta tarafsız bir yer olan Erzurum'da, uzun süren müzakereler neticesinde dokuz madde üzerinde anlaşarak imzalandı²⁸².

M.1: İslam devletleri şimdiye kadar birbirlerinden talep ettikleri nakit paradan tamamen vazgeçiyorlardı. Ancak IV. maddede belirtilen talep bu kapsam dışında bırakılıyordu.

M.2: İran Zuhâb sancağının batı tarafını Osmanlı Devleti'ne terk etmeyi kabul ediyordu. Osmanlı Devleti de bu sancağın doğu tarafını bütün dağlık arazisi ile birlikte İran'a terk etmeyi kabul ediyordu. İran, Süleymaniye şehir ve sancağından tamamen vazgeçiyordu. Adı geçen sancakta Osmanlı Devletinin mülk sahipliğine hiçbir zaman taarruz etmeyecekti²⁸³.

²⁸¹ Sarıkçioğlu, 2013, 66.

²⁸² Sarıkçioğlu, 77.

²⁸³ Aykun, 243; Sarıkçioğlu, 2013, 72.

Muhammere şehir ile iskelesi Ceziretü'l-Hızır (Abadan) ile beraber Şattü'l-Arab'ın doğu kısmı İran'a bırakılacaktır. Yine bu havalide bulunan ve İran'a tabi olan aşiretlerin kontrolleri altında bulunan arazi, mülkiyetiyle İran'a verilecektir. Şattü'l-Arab'ın denize döküldüğü yerden bu nehrin iki devlet sınırını oluşturduğu yere kadar olan nehir kısmının üzerinde, İran ticaret gemileri serbestçe ticaret yapabilecektir²⁸⁴.

M.3: İş bu antlaşma ile iki taraf toprak konusunda diğer bütün iddialarından tamamen vazgeçeceklerdi. İki devlet sınırlarının çizilmesi için iki tarafta antlaşmanın akabinde görevliler ve mühendisler tayin etmeyi kabul ediyorlardı.

M.4: Rusya ve İngiltere iki ülke arasında antlaşmanın tesis edilmesi için arabulucu olarak 1261 senesi Cemaziyelevveli'nde (Mayıs 1845) devreye girmesi ve bunun Osmanlı ile İran tarafından da kabul edilmesinden bu tarafa geçen zaman içinde, oluşan zararlar ve yaylak gelirlerindeki kayıplar konusu, adaletli bir şekilde çözümlenecektir. İki devlet, bu hususla ilgili olarak, antlaşmanın imzalanmasında sonraki yakın bir süreçte, meselenin kesin şekliyle halli için memurlar tayin edilecektir.

M.5: Firari İran şehzadelerinin, Bursa'daki ikametleri ve bu esnada aynı kişilerin İran'a yönelik art niyetli ve gizli teşebbüslerine, Osmanlı Devleti müsaade etmeyecektir. Bunun dışında, taraf devletlerin diğer tüm firarilerinin, bir önceki antlaşma hükümleri gereğince geri verilmeleri konusunu iki taraf da onaylamaktadırlar.

M.6: İran tüccarı ticaret mallarının gümrük vergilerini, mallarının o zamanki ve geçerli kıymete göre nakit veya maldan 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşmasının ticarete dair olan maddesine göre yerine getirilmesine karar veriyorlardı.

M.7: Kutsal mekânları ziyaret için gelen hacıların can ve mal güvenliği sağlanacak. Kutsal yerlerin ziyareti için her türlü kolaylık Osmanlı Devleti tarafından sağlanacak.

²⁸⁴ Uluerler, 2009, 462-463; Aykun, 243.

Mekke ve Medine hariç olmak üzere, Osmanlı ülkesi içinde İran konsoloslukları sayesinde, gerek İran tüccarı gerekse diğer İran vatandaşları olsun, Osmanlı içinde karşılaştıkları problemlerin halledilmesinde buralara başvuracaklar. Bu konsoloslukların hukuki durum ve konumları, diğer devletlerinkiyle aynı statüde olacaktır.

Bu durumun aynısı Osmanlı Devleti içinde geçerlidir, İran'da aynı konuları kabul etmektedir.

M.8: Her iki devlette sınır üzerinde var olan aşiretler* ve kabilelere yönelik önemli tedbirler alacaktır. Bu tedbirlerin en önemlisi aşiretler tarafından yapılan her türlü yağma, gasp, hırsızlık ve iki devlet topraklarına verebilecekleri zararları engellemek olacaktır.

Bunu yapabilmek için iki devlette uygun yerlerde asker bulundurabilecektir. Osmanlı Devleti kendi sınırları dahilinde oluşabilecek bu tür hareketleri önleyeceğine bütün olumsuzlukları ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunacağına taahhüt etmektedir²⁸⁵. Uyrukları belli olmayan hangi taraf ait olduğu bilinmeyen aşiretler zorla gönderilecek, tartışmalı olan aşiretler ise bir defaya mahsus olmak üzere hangi tarafta kalmak istiyorsa kendi istekleri ile seçebilme hakkına sahip olacaklardır.

Osmanlı Devleti bu maddeye dayanarak Kars, Bayezid, Van, Muş taraflarında bulunup bir kısmı da İran'da olan Cemadinli, Zılanlı, Cenuki, Şensiki, Mifri, Milanlı, Karapapak, Abrimli, Bozçalı aşiret hanelerini İran'dan istemiştir, Aynı zamanda Haydaranlı Aşireti de tartışmalı aşiretler arasında yer almaktadır²⁸⁶.

M.9: Yapılan bu antlaşma ve daha önce imzalanan 1823 tarihli antlaşmanın, hem Osmanlı Devleti hem de İran tarafından olduğu şekliyle kabul edileceği

²⁸⁵ Uluerler, 2009, 464-465; Aykun, 243-244; Sarıkçıoğlu, 2013,72.

²⁸⁶ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 255.

*Devleteyn-i 'Aliyeteyn İslâm-ı serhadde olan 'aşâir ve kabâilin gâret ve sirkatlerini ref' ve def' ve men' etmek üzere tedâbir-i lâzimenin ittihâz ve icrâsını ta'ahhüd ederler ve bu husûs için münâsib mahallerde asker ikâmet edeceklerdir ve Devleteyn-i 'Aliyeteyn birbirinin arâzisinde vukû' bulunan gasb ve gâret ve katl misillü her nevi' harekât-ı tecâvüziyenin 'uhdesinden geleceklerini ta'ahhüd ederler sâhibleri ma'lûm olmayub münâzi' fih olan 'aşâirin bundan sonra dâimi olarak ikâmet edecek mahallerini intihâb ve ta'yîn etmek husûsunu kendü irade-i ihtiyârına bir defa' havâle edeceklerdir ve tab'iyetleri ma'lûm olan 'aşâirin tâbi' oldukları devletin arâzisine duhûle cebr olunacağına karâr vermişlerdir.Bkz: *Muâhedât Mecmuâsı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c: III, Ankara, 2008, 5-8.

belirtilen maddelere uyulacağı kabul olunmuştur. Bu antlaşma murahhaslarca karşılıklı imza edildikten sonra, iki veya daha kısa süre içinde Osmanlı ve İran Devletleri tarafından imza olup tasdik edilecektir. 1263 senesi Cemaziyelâhiresinin on altıncı günü (2 Haziran 1847) iki devletin yetkili murahhaslarınca imzalanarak daha sonra devletler tarafından da onaylanmıştır²⁸⁷.

İkinci madde de İran tarafına verilecek yerler sadece Muhammere Şehri benderi* lengergahı* dışında Şattü'l-Arab'ın İran'a bağlı oldukları kesin olan, aşiretlerin elinde bulunan arazinin İran'a verilmesi ibaresi kapalı bir ifadedir. Çünkü o bölge de yarısı Osmanlı topraklarında yarısı İran tarafında oturan aşiretler vardır. Osmanlı tarafında kalan aşiretlerden bir kısmı İran tarafında kalan aşirete bağlıdır. Bu yüzden İran ileride kendisine bağlı aşiretin toprağında hak iddia edebilir. Bu yüzden aşiret hangi taraftaysa o devlete bağlı olması gerekir. Özellikle bu maddenin Antlaşmaya uygulanması için Osmanlı Devleti üzerinde durmuş nitekim Rusya ve İngiltere'nin İstanbul sefirleri Osmanlı'nın teklifini İran'ında kabul ettiğini bir nota ile bildirdiler 14 Nisan 1847²⁸⁸.

3.8.SINIR KOMİSYONLARI VE HUDUD MESELESİ

Erzurum Antlaşması imzalandıktan sonra iki devlet arasında sınır problemleri kesin olarak çözülmüş değildi, sadece çatışma ve savaş olasılığı ortadan kalmış görünüyordu²⁸⁹.

Antlaşmanın üçüncü maddesine göre iki devletin sınırlarının çizilmesi için bir komisyon kurulması gerekliydi.

Osmanlı heyetinde, Derviş Paşa, Hurşit Paşa, Başmühendis Kaymakam Tahir Efendi, Mühendis Esad Efendi, Doktor Konstantin, Kaymakam Tahir Efendinin hastalığı sebebiyle, Başmühendisliğe Esad Efendi, mühendis muaviniğine kolağası Yunus Efendi, ressam mühendisliğine Somalı Mustafa Efendi tayin edildi.

²⁸⁷ Uluerler, 2009, 465; Aykun, 244; Sarıkçıoğlu, 2013, 72.

²⁸⁸ Sarıkçıoğlu, 2013; 70-71.

*Benderi: gümrük girişi, *Lengergah: liman.

²⁸⁹ Soofizadeh, 444.

İran temsilcisi, Müşirü'd-Devle Mirza Ca'fer Han, Rusya temsilcisi, Çirikov, İngiltere temsilcisi Williams'dir²⁹⁰.

3.8.1. Muhammère Komisyonu ve Sınır Tespiti Çalışmaları (1850)

Erzurum Antlaşması gereği sınır sorunlarını çözmek amacıyla komisyon oluşturulduktan sonra temsilciler toplanma yeri olarak Bağdat'ı belirlediler. Burada toplanan komisyon üyelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Osmanlı ve İran Devletleri 400 asker ile 200 süvariye görevlendirdiler. Muhammère'de komisyon toplanmadan Sâlâr* İsyanı patlak verdi. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmak amacıyla Kotur'u işgal etti. İran Kotur sorunu çözülmeden komisyona katılmayacağını belirtti. Yapılan görüşmeler yaklaşık sekiz ay kadar devam etti. Aracı devletlerin de gayretiyle İran Devleti sınır komisyonuna katılmaya razı edildi²⁹¹. Dört devletin temsilcileri Muhammère'de toplandı. Mevcut Antlaşmanın sekizinci maddesine dayanarak Osmanlı Devleti Şattü'l- Arab'ın sol tarafında bulunmasından dolayı Ben-i Ka'b aşiretini tebaası olarak görüyordu. Daha önce de açıklandığı şekilde Basra Valiliğine Davut Paşa gelene kadar, ikiye ayrılmış bu aşiret vergisini hala Osmanlıya veriyordu. Fakat bu aşiretlerin geldikleri yerler dolayısıyla İran aşiret üzerinde hak iddia ediyordu²⁹². Her iki devletin komisyon temsilcileri bölge üzerinde kendi tahakkümlerini uygulamak istiyorlardı. Aralarında yapılan birçok görüşme sonucunda her hangi bir netice çıkmamıştır. Özellikle Ben-i Ka'b aşiretinin himayesini talep ediyorlardı. Çünkü antlaşma gereği kim aşiretlerin kendine bağlı olduğunu ispat ederse, aşiretlerin yerleşmiş olduğu bölge de o devletin sayılacaktı²⁹³. Muhammère'de yapılan görüşmelerde İran Devleti Erzurum Antlaşmasının asıl maddesinde Osmanlıların da izah namenin dikkate alınmasındaki

²⁹⁰ Aykun, 246.

²⁹¹ Sarıkçıoğlu, 2013; 73-74

*Sâlâr İsyanı: Muhammet Hasan Han-ı Sâlâr, Feth Ali Şah'ın sadrazamı Allahyar Han-ı Asefu'd-Devle'nin oğludur. Şah'ın ilk zamanlarında Horasan'a atanan Asefu'd-Devle asıl sadrazamlık istiyordu. Dönemin sadrazamı olan Hacı Mirza Ağası, kendisi ve oğullarıyla anlaşamıyordu. Muhammet Hasan Han Horasan'da babasına naiplik ediyordu ve babasına haksızlık yapıldığını düşünüyordu. Şah'ın sağlık durumunun kötüye gitmesi ve işlerin bozulmasını fırsat bilerek merkezi hükümete karşı ayaklandı. Merkez Salar'ın üzerine ordu göndermek zorunda kaldı. Salar 1851'de kardeşiyle birlikte esir edilerek öldürüldü.

²⁹² Hurşid Paşa, 22-24.

²⁹³ Sarıkçıoğlu, 2013; 83.

ısrarları görüşmeleri çıkmaza sokmuştur. Osmanlı komisyon temsilcileri İran'a Muhammère ve Halic-i Haffar'daki liman ile Ceziretü'l-Hızır*'dan başka bir yer terk edilmeyeceğinde İranlılar ise daha başka yerlerin kendilerine verilmesini, aracı devletler ise her iki devletinde ortası olarak Ebu Cezî sınırından aşağı tarafı yani kuzeyinin Osmanlılarda doğu ve güneyinin İran'da kalmasını teklif ettiler. Osmanlı bu teklifleri kabul etmedi ve Muhammère meselesi muallâkta kalarak her hangi bir netice alınamadan komisyon dağılmış temsilciler Muhammère'den ayrılmıştır²⁹⁴.

3.8.2.Zuhâb/Zehab Komisyonu

Muhammère sınır tespiti üzerinde anlaşmaya varılamadığı ve burada herhangi bir ortak karar çıkmayacağının anlaşılması üzerine, bir diğer ihtilafli yer olan Zuhâb sınırının çizilmesine karar verilerek, oluşturulan sınır komisyonu Zuhâb'ta toplanma kararı aldı.

Erzurum Antlaşması'nda varılan karar neticesinde iki devlet arasında Zuhab bölgesinin paylaşımı yapılmıştı. İran Zuhâb sancağının batı tarafını Osmanlı Devleti'ne terk etmeyi kabul ediyordu. Osmanlı Devleti de bu sancağın doğu tarafını bütün dağlık arazisi ile birlikte İran'a terk etmeyi kabul ediyordu. İran, Süleymaniye şehir ve sancağından tamamen vazgeçiyordu. Adı geçen sancakta Osmanlı Devletinin mülk sahipliğine hiçbir zaman taarruz etmeyecekti. Bu konu bağlamında dört devlet 29 Aralık 1851'de bir araya gelerek oturumu başlattılar²⁹⁵. Derviş Paşa, Zuhab'ın doğu topraklarının Dalehu dağından ve Derne'nin arka kısmındaki Sârâvend bölgelerinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeye göre bu bölge içerisinde askeri noktalarının da Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde olduğu anlamına geliyordu. 1847 antlaşmasına göre Dâlehu sıradağları, Sârâvend ve Deric dağları İran devleti tarafına, batı ve kuzeybatı bölgesinde bulunan arazilerde Şeyhan*, Hurrin*, Herşel*, Keydan*, Karatu Kasr-ı Şirin Osmanlı Devleti'ne ait

²⁹⁴ Aykun, 256, Derviş Paşa, 17-19.

*Ceziret'ül-Hızır Muhammère'nin karşı yakasında olmak üzere şimâlen Karun Nehri ve garben Şattûlarab ve cenûben Basra körfezi ve şarken mezkûr Karun Nehri'nin bir kolu olan Behemşehir Nehri'yle mahdûttur...(Derviş Paşa, 17)

²⁹⁵ Mohammad Reza Nasiri, *Nasîreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sonçağ Tarih Kürsüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, 36.

olacaktı²⁹⁶. Stratejik bakımdan askeri alanların Osmanlı Devletinde kalması İran'ın tepkisine sebep oldu. İran Devleti bu bölgenin sınırını kendince çizdiğinde Küçük Akdağ'ın güneyinden Karatu ve Şirvan ırmaklarının birleştiği düzlükleri kapsıyordu. Bu şekilde muhtemel bir Osmanlı saldırısından da korunacağını düşünüyordu.

Aracı devletlerin sunduğu teklif ise sınır çizgisinin dağlık kısım İran'a, düzlük kısımlar ise Osmanlı Devleti'nde kalacak şekilde oluşacağı şeklindeydi. Bu şekilde yapına bir taksim İran'ı memnun ettiği gibi Osmanlı'nın hiç de hoşuna gitmemişti. Bu şekilde bir paylaşım olduğu takdirde bölgenin iç kesimlerine kadar devam eden geçitler İran'ın işine geliyordu. Bundan da anlaşılıyor ki aracı devletler bu bölgenin İran'da kalmasını istiyorlardı.

Osmanlı bu öneriyi kabul ederse olası bir Osmanlı-İran mücadelesinde bölgenin elden çıkacağı anlamına gelmekteydi. Çünkü İran Devleti dağlık bölgede 15000 askeri muhafaza ederek çevreden yardım alabilecek bir konumu elde etmiş oluyordu²⁹⁷. Derviş Paşa'nın amacı bölge de bulunan aşiretlerin faydalandığı yaylak ve kışlakları Osmanlı elinde tutmak ve Irak-ı Arab'da askeri kuvvetlerden faydalanmaktı²⁹⁸.

Sınır anlaşmazlıkları, ne Muhammere ne de Zuhab da ortak bir sonuca bağlanılamadı. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'dan, sınır sorunlarının İstanbul'da toplanacak bir komisyon ile tekrardan ele alınıp sonuçlandırılmasını önerdi. Bu teklif Osmanlı için cazipti fakat İran için aynı memnuniyet geçerli değildi. İran, İstanbul'da bu iş için görevlendireceği kimse olmadığını öne sürerek bu teklifi kabul etmedi. Çünkü Osmanlı burada yapılacak bir değerlendirmede kesinlikle her şeyi kendi lehine çevirecekti. İran, komisyonun Hoy, Tebriz veya Tahran'da olmasının daha uygun olacağını önerdi²⁹⁹. 14 Ağustos 1852'de Hoy, Tebriz veya

²⁹⁶ Sarıkçıoğlu, 2013;88; Derviş Paşa, 49-50; Mohammad Reza Nasiri, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 37.

*Şeyhan: Semendec'e bağlı Pave bölgesinden 40 km kuzeybatısında.

*Hurrin: Hürrem Abad köylerinden biri

*Herşel: Zuhab'a tâbi bir köy.

*Keydân: Senkor şehrinin bir köyü.

*Kuratu: Kasr-ı Şirin'e bağlı bir köy.

²⁹⁷ Sarıkçıoğlu, 2013; 88-89; Derviş Paşa, 50-55.

²⁹⁸ Derviş Paşa, 47-49.

²⁹⁹ Aykun, 266.

Tahran'da toplanarak hudut işlerini tamamladıktan sonra ortak harita ve yazıları İstanbul ve Tahran'a gönderme teklifini resmi olarak İngiliz ve Rus temsilcilere bildirdi. Bir önceki antlaşmanın Erzurum'da yapıldığı dile getirip İran için uygun bir şehirde toplanmasının doğru olduğunu belirtti³⁰⁰. Buradan da bir sonuç alınamadı, sınırlar belirlenemedi. 1853-1856 Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında patlak verince komisyon da sınır belirlemeye ara vermek durumunda kaldı³⁰¹.

3.8.3.İstanbul Komisyonu 1874

Bu zaman kadar yapılan görüşmeler gerçekleştirilen komisyon toplantıları ve her iki devletin temsilcilerine verdikleri istekler, hiç biri bir mutabakat zemini oluşturmadı. Aksine sınır hattı boyunca aşiretler tarafından yapılan gasp yağma ve iltica olayları daha fazla artış gösterdi.

Hudut meselesine son vermek amacıyla yeniden bir komisyon oluşturulması kararı alındı. İran tarafı İngiltere'den komisyona üye göndermesi için talepte bulundu. Rusya bu komisyona üye gönderirse İngiltere de göndereceğini bildirdi. Sonuç itibariyle istekler kabul edildikten sonra dört devletin üyelerinde müteşekkil komisyon Aralık 1874'de İstanbul'da toplandı. Osmanlı, Derviş Paşa ve Erzurum eski valisi Mustafa Paşa'yı, İran, Mirza Muhsin Han ve Mirza Muhib Ali Han'ı komisyon temsilcileri olarak görevlendirdi. Derviş Paşa Erzurum Antlaşmasına dayanarak Muhammere ve Zuhab sınırını bir an evvel çözmek düşüncesindeydi. Rusya ve İngiltere de sorunun Erzurum Antlaşmasına göre çözülmesinden yana tavır içerisindediler.

İran, Osmanlı Devleti'nden Kotur*, Ebaka, Mahmudi, Ahurek, Çapuklu, Barjeke ve Harniya'yı iade etmesini istiyordu. Rusya da İran'ın bu isteklerinin makul olduğunu Erzurum Antlaşması'nın ikinci maddesi görmezden gelinerek İran'ın burarlı almasına destek veriyordu³⁰². Derviş Paşa'nın Erzurum Antlaşması'na eklenen açıklamada ısrarcı olması, İran'ın ve Rusya'nın düşüncesine karşı çıkması

³⁰⁰ Sarıkçıoğlu, 2013; 91.

³⁰¹ Nasiri, 46.

³⁰² Sarıkçıoğlu, 2013; 96.

*Kotur (Vadi-i Beni Kotur, Vadi-i Kotur); 1568 senesinde Van Eyaletine tabî sancaktı. 1850 senesinde bir kaza olarak Hakkâri Eyaletine tabî oldu. 1876 senesinde yeniden Van Eyaletine tabî oldu. 1878 senesinde Berlin Antlaşması ile Kotur, Hoy'a bağlı Azerbaycan Vilayeti bölgesinde İran Devleti'ne verildi. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Alfabetik Sırayla), TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006, s. 322.

üzerine 17 Aralık 1874'de komisyon çalışmaya ara verdi. 28 Ağustos 1875'de tekrardan bir araya gelindi³⁰³. Fakat önceki iddialar hala devam ediyordu. İran Erzurum Antlaşmasının ilk şekline göre sınırların çizilmesini istiyordu. Osmanlı Devleti ise Rusya ve İngiltere'nin de onayladığı Erzurum Antlaşmasına eklenen hatta Mirza Muhammet Ali Han'ın da imzaladığı açıklamaya göre sınırların çizilmesini istiyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Erzurum Antlaşması'na ilave edilen görüşü İran kabul etmediği sürece Erzurum Antlaşması'nı tanımayacağını da duyurdu. Aracı devletlerinde önerileri Osmanlı ve İran'ı tatmin etmediğinde burada da her hangi bir sonuca ulaşılmadan 5 Eylül 1875'de komisyon dağıldı³⁰⁴. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'na göre Kotur İran'a verildi. Kotur'un İran'a verilmesi hudud anlaşmazlıklarını sona erdirmeydi. 1905'de bir komisyon daha oluşturuldu ihtilafları yerleri sona erdirmek için ama karar alınamadan dağılmıştır. 1912'de kurulan komisyon, 17 Ekim 1913 İstanbul protokolünün imzalanmasıyla sona erdi.³⁰⁵

3.9. DEVLETLERİN KÜRT AŞİRETLERİNİ KONTROL ALTINDA TUTMA GİRİŞİMLERİ

Osmanlı Devleti ile İran, sınırları içinde bulunan aşiretlerin ya da aşiret beylerinin hudud tecavüzünde bulunmaları veya vergi vermemek için karşı tarafa iltica etmeleri durumunda bir takım önlemler alınmıştır. Aşiretlerin sınır geçişlerini engelleyerek sınırın diğer tarafında oluşabilecek çatışmalara mahal vermemek amacıyla Osmanlı Sefir-i Kebiri (Büyükelçi) Fahri Bey ile İran Hariciye Nazırı Mirza Hacı Hüseyin Han sekiz maddeden oluşan bir anlaşma yaptılar.

M.1: Osmanlı ve İran sınırları içinde yurt tutmuş aşiretlerden her hangi biri vergi vermemek ya da devlet içinde herhangi bir sorun çıkardığı zaman karşı tarafa iltica ederse diğer devlet kesinlikle bu aşireti ya da beyini kabul etmeyecek. Eşyaları ve hayvanatıyla beraber sınır dışı edilecektir. Herhangi bir sorunu olmayan aşiret

³⁰³ Aykun, 268.

³⁰⁴ Sarıkçioğlu, 2013; 97.

³⁰⁵ Aykun, 268-269; Sarıkçioğlu, 2013; 97.

önceden haber verilmek şartıyla araştırıldıktan sonra diğer devlete kabul edilebilecektir.

M.2: Sınır meseleleri çözülene kadar aşiretler hangi devletin sınırları içerisinde ise o devletin idaresi altında olacaklardır. Karşı devletin sınırına geçmek isterse bu duruma müsaade edilmeyecektir.

M.3: Devletlerin her hangi birinde yurt tutmuş ya da göçebe olan aşiretlerden biri diğer bir devlete iltica etmek isterse birinci madde deki kuralar geçerli olacaktır.

M.4: Üçüncü madde nazarında iltica etmek isteyen aşiretler otuz saat süre zarfında ilticaları yapılacak. Bu aşirete mensup hiçbir kimse sınır boyunda memuriyet yapamayacaktır.

M.5: Tabi oldukları devletin sınırları içerisinde her hangi bir gasp ve yağma faaliyetinde bulunursa yakalanarak oluşturulacak bir komisyon ile tetkik edileceklerdir. Haklarındaki karar bağlı oldukları devlet tarafından verilecektir³⁰⁶.

M.6: Firar edenler nerede görünür ve hangi sıfat yada memuriyette olur ise hemen yakalanarak ait olduğu devlete teslim edilmelidir.

M.7: Aşiretler bir devletten diğer devlete yaylak ve kışlak için geçmek istediğinde hudut memuruna müracaatta bulunacaktır.

M.8: iki devlet arasında yapılan bu antlaşmanın maddelerine aykırı davranışta bulunmamak amacıyla imzalandıktan üç ay sonra hükümlerin uygulamaya konulmasını her iki tarafta taahhüd etmektedirler³⁰⁷.

3.10.KÜRT AŞİRELERİNİN SINIR İHLALLERİ

3.10.1.Sultan Ali Meselesi

Sınır ihlallerinin yasaklandığı ondokuzuncu yüzyılın son senelerinde (1898) bir dönemde, Osmanlı'ya bağlı olan Caf Aşireti reisi Mahmut Paşa ile görüşmek

³⁰⁶ BOA. Y.PRK. HR. 5/85.

³⁰⁷ BOA. Y.PRK. HR. 5/85,(2).

amacıyla, İran'a tabi olan Gevran Aşireti Ağası Sultan Ali izinsiz olarak zorla sınırdan karşı tarafa geçmek istemiştir. Sınır hattında Zent Ali Han Kalesi'nde görevli askerler bu geçişe izin vermemişler ama ikazlara rağmen sınırı geçmek isteyen Gevran Aşireti Ağası Ali vurularak öldürüldü. Aşiretin intikam alacağı düşüncesi ile Osmanlı Bağdad'da bağlı Hanekin kazasında bulunan bu kaleye asker desteğinde bulunma ihtiyacı hissederek kırk asker ve bir de tabur ağası sevk etmiştir³⁰⁸.

Aşiret ağasının öldürülmesi sonucunda İran elçiliği bu durumu gerçekleştirenlerin suçlu olduklarını bunların belirlenerek gerekli cezalarının verilmesini istemişlerdir. Bu konu hakkında ısrarcı bir davranış sergileyen İran Devleti ile Osmanlı Devleti, Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri nezdinde bilgi alışverişinde bulunarak durumu halletmeye çalışmışlardır. İran'ın kesin bir tavırla hareket etmesi dolayısıyla Osmanlı, olası bir sınır tecavüzüne olanak vermemek için gerekli tedbirlerin ve güvenliğin sağlanması amacıyla Musul ve Bağdad'ı konu hakkında bilgilendirmiştir³⁰⁹.

3.10.2.1892 Senesi Piran Aşiretinin İran Sınırına Saldırısı

İran askerleri ve Piran Aşiretleri ile bölge civarındaki diğer aşiret kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmalar dolayısıyla 1892 senesinde İran Aşireti ve diğer aşiretlerden oluşan 300 kişilik bir topluluk sınırı geçti.

Lahican ve Savuçbulak civarlarında karışıklıklara çıkararak talan ve adam öldürme olaylarını gerçekleştirmişlerdir.

İran Devleti, yaşanan bu olayları Osmanlı Devleti'ne bildirerek, meydana gelen olaylar hakkında kimlerin suçlu olduğunun araştırılıp cezalarının verilmesini beyan etmiştir. Osmanlı Devleti ise sınır hattında vukua gelen bu gelişmeleri araştırmak amacıyla Musul Vilayetine telgrafla bildirmiştir³¹⁰.

Osmanlı Devletine bağlı olan Piran Aşiretinin sınırı geçtiği dönemlerde İran aşiretleri üzerinde etkili biçimde olumsuzluk yaratmaktadır. Bu olumsuzlukları

³⁰⁸ BOA, DH.TMIK.M, 84/ 6.

³⁰⁹ BOA, BEO, 1476/110653.

³¹⁰ BOA, BEO, 67/4998.

engellemek ve ne tür tedbirlerin alınacağına dair 4 Ağustos 1894 tarihli bir telgrafi Osmanlı'ya göndermiştir. Piran Aşiretinin aynı durumu bir daha tekrarlaması esnasında İran Devleti bu aşirete gerektiği şekilde müdahale edeceğini bu müdahale amacı için de sınıra askeri kuvvet göndereceğini belirtmiştir. Bu ve benzeri önlemler sayesinde Piran Aşiretinin sınırı geçmesine engel olmaya çalışmıştır³¹¹.

Hem Osmanlı Devlet hem de İran Devleti sınır hattında meydana gelen olayları bir nebze engellemek ve bölge üzerinde zuhur eden yağma ve gasp gibi durumlara mahal vermemek amacıyla hudud karakollarını ve sınırları, askeri kuvvetlerle destekleyerek aşiretler üzerinde baskı kurmayı genel politika olarak görmüşlerdir. Devletler, gönderilen askeri kuvvetleri kimi zaman birbirlerine haberdar etmişler kimi zaman ise bunu durumu gizli tutmuşlardır.

Devleti sınırları içinde yaşayan ve bağılıkları İran yönünde olan Haydaranlı Aşireti sınır ihlalinde bulunarak kırk eşkıya ile 1895 senesinde Mahmudî kazasına bağlı Küpkıran köyüne saldırıda bulup köylünün hayvanlarını gasp etmişlerdir. Ahalî ile Haydaranlı aşireti arasında yaşanan çatışma da ahaliden biri yaralanmıştır. Haydaranlı Aşireti halktan gasp ettikleri malları İran'a götürmüşlerdir. Van Vilayeti yaşanan gelişmeleri Tahran Elçiliğine bildirerek bu olayın çözümünü gerçekleştirmek için Hariciye Nezaretine telgraf gönderildi³¹².

İran Devleti'ne tabi Haydaranlı Aşireti 1895 senesinde gerçekleştirdikleri sınır ihlalinin yaklaşık üç yıl sonra yanına yine İran Devleti'ne bağlı Mukistan Aşireti'ni de alarak 400 kişilik bir grupla Osmanlı sınırına hareket etmişlerdir.

İlk önce Perit Köyü'ne uğrayarak burada halk ile aralarında meydana gelen çarpışmada aşiret mensubu dokuz kişi köy ahalisinden yedi kişi ölmüştür. Daha sonra Külketi Köyü'ne giderek buradaki ahalinin de hayvanlarını gasp etmişlerdir. Artık ahalî Haydaranlı aşiretinin bu tür vukuatlarına her yaz maruz kalmaktan bıkmıştı. Osmanlı Devleti'den, artık Haydaranlı Aşireti'nin yağma, gasp olaylarına son vermesini buna yönelik bir tedbir alınmasını talep etmişlerdir³¹³. Osmanlı devleti halkın bu talebine yönelik olarak Dördüncü Ordu ve Sekizinci Ordu Kumandanlıklarını görevlendirmiştir. Hariciye Nezareti aracılığı ile de Tahran

³¹¹ BOA, BEO, 72/5351.

³¹² BOA, A.) MKT. MHM, 723/16.

³¹³ BOA, BEO, 1160/86933.

Elçiliğine bilgi verilerek İran Hükümeti'nin bu tür olaylara son vererek gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir³¹⁴.

Yaklaşık dört yıl boyunca iki devlet arasında yapılan yazışmalar sonucunda her hangi bir netice elde edilemediği gibi Osmanlı ve İran Devleti hükümetlerinin ilişkilerinin iyi olduğu ya da sıkıntılı olduğu süreçte sınır olayları da ona göre şekillenmiştir.

Osmanlı aşiretlerinden olan Haydaranlı Aşireti, Çaldıran taraflarında İran sınırına tecavüz etmişti. Haydaranlı Aşireti bu sınır ihlallinde 200 baş karasığır, 300 baş hayvan ve 90 camış gasp etmiş ve bir kişiyi de katletmişti. O günden beri iki yüz ya da üç yüz kişiyle hududa tecavüz edip İranlılarla mücadele etmişlerdi³¹⁵.

3.11. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAYLAK-KIŞLAK SORUNU

Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında aşiretler bazında ilişkilerin gerginleşmesine sebep olan önemli bir durum da Kürt Aşiretleri'nin yaylak-kışlak amacıyla geçişleri esnasında yaşattıkları durumlardır.

Kürt Aşiretleri, göçebe bir hayat sürdürmelerinde dolayı sınır bölgelerinde yaşayanlar da her hangi bölgeye ya da devlete ait bir aidiyetleri söz konusu olmamıştır. Sadece yazın gidecekleri yaylaları kışın ise kışlayacak alanları belirlemek için hayatlarına devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında meydana gelen Kasr-ı Şirin Antlaşması iki devler arasında belli bir sınır tesis edilmiş olduğundan dolayı aşiretler iki kısma ayrılmışlardır. Aynı aşirete mensup olanlar hem İran Devleti sınırları içerisinde hem de Osmanlı Devleti sınırları yaşamışlardır. Bu sebeptendir ki aşiretler arasında vukuu bulan sınır problemlerinin başında bu durum gösterilebilir.

Osmanlı Devleti, iki devlet arasında sürekli sorun teşkil eden yaylak-kışlak meselesinin çözümü için göç sırasında kendisine tabi olan aşiretlerin takibini zorunlu tedbir olarak görmüştür. Osmanlı Devleti, Osmanlı toprağından karşı tarafa

³¹⁴ BOA, BEO, 1165/87357.

³¹⁵ BOA, BEO, 2178/163317.

mevsimlik yaylak-kışlak için geçmek zorunda olan aşiretlerin nerelerde yaşadıkları sayılarının ne kadar olduğu ve karşı tarafa geçirilmemesi halinde sıkıntıya düşüp düşmeyecekleri konusunda gerekli incelemelerin yapılması için aşiretlerin tabi olduğu Vilayetlere gerekli talimatlar göndermiştir. İran Devleti ise tedbir amaçlı aşiretlerin göç zamanını takip etmişti. Aşiretlerin göçleri esnasında hududa her hangi bir saldırı olmaması ve köylerde vukuatların işlenmemesi için gerekli mevzilere de asker sevkıyatı yapmıştır.

3.11.1. Caf Aşiretinin Yaylak Kışlak Meselesi

Osmanlı Devleti'ne ve İran Devleti'ne bağlılık konusunda en fazla sorun çıkaran ve asıl yerleri Şehrizer bölgesi olan Caf Aşireti, göçebe ve yarı-göçebe yaşam süren aşiretlerden birisidir. Yaylak ve kışlak amacıyla yazın İran'da kışın ise Süleymaniye bölgesinde bulunmaktadırlar. Bu aşiretin genel çoğunluğunu göçebe yaşam hayatı sürenler oluşturmaktadır. İran'dan Süleymaniye'ye geçişleri esnasında güzergâh boyunca bulunan köylere ve ahaliye verdikleri zararları engellemek amacıyla istikamet üzere asker sevk etmişlerdir.

Caf Aşiretinin kışlamak üzere bulundukları Süleymaniye'den 1887 senesinde İran'a yolculuk vakitleri gelmiş olduğu zaman, önceden olduğu gibi bölge üzerinde yine vukua gelecek karışıklıkları ve talanları önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'ne bildirerek, bu aşiretin İran sınırından geçmesine izin verilmemesini istemiştir³¹⁶.

Caf Aşiretinin 1892 senesindeki geçişlerinde meydana gelebilecek olası sorunları engellemek amacıyla İran Devleti belli başlı tedbirler alarak güzergâh üzerinde ki yerleşik halkın zarar görmesini engellemeye çalışmıştır. Bu duruma meyil vermemek için bölgeye iki tabur asker sevk etmiştir. Taburun biri bölgede kaleye yerleştirilmiş bir diğer tabur ise Aşiretin dönüş yolundaki muhtemel güzergâhları üzerine yerleştirilmişlerdir. Alınan bu önlemler Süleymaniye Mutasarrıflığı tarafından Musul Vilayeti'ne iletilmiştir³¹⁷. İki sene sonra Caf Aşireti yine bir göç yoluna düştüğünde sınır boyunda belli başlı önlemler alınmış. Musul Vilayeti İran tarafından önlemleri alması için Hariciye Nezareti aracılığıyla Tahran

³¹⁶ BOA, D.H. MKT, 1510/109.

³¹⁷ BOA, Y.PRK.DH, 5/40.

Elçiliğine bildirmiştir³¹⁸. Her ne kadar önlemler alınmaya çalışıldıysa da geçiş esnasında eşkıyalık faaliyetleri baş göstermiş İran tarafında zararlar meydana gelmiştir. İran ise bu duruma misilleme yapmak amacıyla Kızılca sınırına asker sevk etmiş gasp edilen malları ger almak için intikam almaya yönelmiştir. Süleymaniye Mutasarrıflığı bu durumu belirterek Caf Aşireti'ni İran'ın aldığı bu tedbirden kurtarılmasını belirtmiştir³¹⁹.

Caf Aşireti'nin yıllık yaylak-kışlak geliş gidişleri esnasında İran'ın Kürdistan taraflarında yağma, gasp ve adam öldürme gibi olayları gerçekleştirdiklerini Tahran Sadrazamlığı ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı aşiretin yaylaklara gidişleri yasaklanmalı veya buna yönelik kesin tedbirler alınmalıdır. Musul Vilayeti'nin bu hakkında gerekli olan tedbirleri almasının yanı sıra aşiret reisi Osman Paşa'ya da etkili bir ikazda bulunulması gerektiği bildirilmektedir. Bu talepler Tahran Sadaret-i Uzması, tarafından İran Elçiliği aracılığıyla 1896'da Osmanlıya bildirilmiştir. Osmanlı Devleti de bu durum hakkında gerekli hassasiyetin gösterilerek önlemler alınmasını Musul Vilayeti'ne iletmiştir³²⁰.

Osmanlı tarafından İran tarafına geçmek isteyen Caf Aşireti ağalarından olan Hasan Bey taifesi ile Osmanlı sınır askerleri arasında çıkan çatışmada birkaç hayvan telef olarak bir de kadın yaralanmıştır. Bu olaya sebebiyet veren Hasan Bey ve taifesinin Musul Vilayeti tarafından cezalandırılması istenerek aşiretin yaylaklarına hareket etmiş oldukları Altıncı Ordu-u Hümayun'a bildirilmiştir³²¹.

Caf Aşiretinin 1900 senesinde geliş gidişlerini belirtmek amacıyla Musul Vilayeti tarafında Osmanlı hükümetine yazı gönderildi. Burada aşiretin yaklaşık on beş gün evvel yola koyuldukları hemen hemen iki yüz seneden bu yana Hanekin Kazasının bir köyünde kaldıkları malumatı bulunmaktadır. Bu aşiretin geçişine İran hükümeti mani olmaya kalkarsa bölge üzerinde çok bir karışıklık çıkabileceği ifade edilmiştir. Musul Vilayeti bu duruma mahal vermemek amacıyla Gülanber Kaymakamlığı'na iletmiştir³²².

³¹⁸ BOA, BEO, 440/32987.

³¹⁹ BOA, BEO, 442/33097; BOA, BEO, 576/43169.

³²⁰ BOA, BEO, 785/58814.

³²¹ BOA, BEO, 1487/111495.

³²² BOA, DH. TMIK. M, 136/38.

3.11.2.Sencabi Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi

Altı taifesi ve yaklaşık 1500 haneden meydana gelen Sencabi Aşireti Osmanı sınırını geçerek Kızılbat ve Hamrin Dağ'ları civarında bulunmaktaydılar. Buraları yaylak-kışlak olarak kullana aşiret kimi zamanlarda bu sınırları aşarak Şehriban bölgesine tecavüzde bulunurlardı. Aşiretin kendi malları olmayan hayvanları ile sınır tecavüzleri gerçekleştirmeleri 1887 senesinde Osmanlı'ya Musul Vilayeti tarafından bildirildi³²³. İran'a tabi Sencabi Aşireti bir sene sonra kışlamak üzere Osmanlı sınırını geçmişti. Bu sınır geçiş durumu Bağdat Valiliği tarafından Osmanlı'ya iletildi. Aşiretin bu bölgede kışlamasına Osmanlı Devleti izin vermedi³²⁴. Sencabi Aşireti'nin sınır dışı edilerek mallarına el konulmasını Altıncı Ordu Müşürlüğü'ne bildirdi³²⁵.

3.12. KÜRT AŞİRETLERİNE AİT GRUPLARIN FİRAR, SİĞİNMA VE İADE MESELELERİ

3.12.1.Haydaranlı Aşiretine Ait Sorunlar

İran'da Haydaranlı Aşiretine bağlı olan Tahir Han'ın tâbiyetinde bulunan Muhi Toruk namında birisi yakın akrabaları ile beraber 1890 da Bargiri kazasının Direkli köyün de yaşamakta olan iki kişinin eşyalarını gasp ederek hayvanlarını öldürüp Tahir Han'a sığınmışlardır. Osmanlı devleti bu kişilerin iade edilmesini beyan etmektedir³²⁶.

İranda bulunan Haydaranlı aşiretine mensup olan ve burada işlediği suçlardan ötürü Tebriz'de tutuklu olduğu zaman kaçarak Osmanlı sınırları içinde yaşayan Haydaranlı Aşireti'ne katılan Mustafa Bey'in bölge üzerinde bulunan İran köylerine saldırarak mallarını yağmalamıştır. İran bu durumun Van ve Erzurum civarlarında olduğunu Mustafa Bey'in tekrardan tutuklanması gerektiğini bölge etrafında gerekli tedbirlerin alınması gerektiği istemektedir. Hariciye Nezareti suçlunun yakalanarak

³²³ BOA, HR.SYS.,682/1.

³²⁴ BOA, DH, MKT. D, 1490/58.

³²⁵ BOA, MV., 30/5.

³²⁶ BOA, DH. MKT.,1779/114.

sınır boyundaki İran memurlarına teslim edilmesini istemektedir³²⁷. İran kaçarak Osmanlı sınırına gelen Haydaranlı Aşiretine mensup Mustafa Bey hakkın da uzun süreli bir yazışma meydana gelmiştir. Van Vilayeti'nin Abagay nahiyesine gelerek İran'a yakın bir köye sığınmış³²⁸ bölge de etrafına adam toplayarak silahlanma yoluna gitmiştir. İran memurları tarafından ele geçirileceği esnada Osmanlı sınırına geçmiştir. Aynı süreçte Makû hâkimi Kuli Han da Osmanlı yetkililerinden sınır boyunda karışıklığa sebebiyet verecek bu kişilerin yakalanarak İran'a teslimini bildirmektedir³²⁹.

Sınır hattı boyunca her iki taraf içinde yer değiştirmek için başvuranlar olduğu gibi izinsiz geçerek gerginliklere sebebiyet verenler de bulunmaktadır. Çünkü her iki tarafta da sığınabilecekleri akrabaları bulunmaktadır.

3.13. KÜRT AŞİRETLERİNİN İLTİCA MESELESİ

Aşiretler nezdinde, Osmanlı ve İran devletlerinin arasında gerginliklere sebep olan meselelerden biriside aşiretlerin devlet arasında geçiş yapmasıydı. Bu durum belli başlı sebeplerden ötürü meydana gelmektedir. Özellikle İran tarafında ikamet eden Sünnî aşiretlerin devlet tarafından baskı gördükleri iddiasıyla Osmanlı tarafına geçme isteğinde bulunmaları ya da Osmanlı tabiiyetinde bulunan Şîî aşiretlerin askerlikten kaçmak için İran'a sığınma talebinde bulunmalarındır. Bir başka sebep ise bulundukları bölgedeki aşiretlerle veya bölge idarecileriyle anlaşamamaları, daha az vergi ödeme düşünceleri gibi birden fazla sebep söz konusudur³³⁰.

3.13.1.Caf Aşiretinin İltica Meselesi

Irak aşiretlerinin köklülerinden olan bu aşiret 1872 senesinde İran'a geçmiş yaklaşık 1876 senesinde üç bin kadar hane halkı ile Osmanlı tabiiyetine geçmek için Bağdat Valisi aracılığıyla Osmanlıya bildirmektedirler. Osmanlı sınırları içinde var

³²⁷ BOA, DH, MKT, 660/2.

³²⁸ BOA, DH, TMIK. M.,141/24.

³²⁹BOA, D.H. TMIK. M.,148/16.

³³⁰ Sarıkçıoğlu, 2013, 35-36; Hurşid, 263-266.

olmaları için bir engel olmadığı bildirilerek kabul edilmişlerdir. Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan bu aşiretin beylerine Abdülaziz, Abdurahman ve Abdülkadir'e nişanlar ve beratlar verilerek, vergiden muaf tutularak, iskânı için kolaylıklar sağlanmıştır³³¹.

1820'lerde İran'dan Osmanlı Devleti'ne iltica eden Haydaranlı Aşireti mensupları 1903'te Muhammet Sadık Bey liderliğinde Osmanlı'dan 500-600 hane ile tekrardan İran'a geçmek için talepte bulunmuşlardır. 1904'de Osmanlı teb'ası, Penahandegi aşiretinde Abdülaziz Ağa Zengin ve 100 hane İran'ın Kirmanşah eyaletine bağlı Somar'a ikamet için İran'dan izin istemiştir. Aşirerlerde toplu şekilde geçiş olaylarının son dönemlerde artması üzerine, Osmanlı Devleti aşiretlerin ne zaman, hangi sebeple karşı tarafa iltica ettiklerini araştırmaya ve kayıt tutmaya başlamıştır³³².

1881'de İran'ın Kürdistan bölgesinde ki ayaklanmalar sonucu Gevar kazasına sığınan bölge halkına Osmanlı Devleti geri dönmeleri için teminat vermiştir. İran'ın Milan tairesinden 250 hane Van'a geçmek istemiş, Osmanlı askerleri buna müsaade etmeyerek geri dönmelerini sağlamıştır. Her iki devlet huduttaki aşiretlerin hareketleri konusunda görüşmelerde bulunmuş, bunun sonucunda bazen iltica talebinde bulunan aşiretlerin talepleri incelendikten sonra geçişlerine izin verilmiştir. Mesel İranlı Berdesor nahiyesinden Hasan Beyzade ve ailesi tarafından yapılan iltica talebi Bâb-ı Ali tarafından incelenerek 3 Ekim 1886'da Hakkâri Vilayeti'ne kabul edildikleri bildirilmiştir³³³.

3.13.2. Haydaranlı Aşiretinin İltica Meselesi

1891 senesinde, İran'da Haydaranlı Aşiretinin tâbi olan Timur Ağa ailesi ile birlikte Osmanlı sınırları içine iskân olmak için Van Vilayetine başvuruda bulunmuş. Bu husus daha sonra İstanbul'a bildirilerek Timur Ağa ve ailesi için iskân kolaylığının sağlanması, bu gibi durumlarda aşiretlere yardımcı olunması hakkında bölgedeki vilayetlerden istenmiştir³³⁴.

³³¹ BOA, İ. DH.,737/60376.

³³² Sarıkçıoğlu, 2013, 40.

³³³ Sarıkçıoğlu, 2009, 46-47; BOA, Y.PRK.ASK, 5/7; BOA, Y.MTV.,288/82; BOA, Y.PRK.HR, 5/85.

³³⁴ BOA, DH. MKT.,1847/61.

1897 senesinde Erzurum dolaylarında Patnoslu Hüseyn Paşa ve İbrahim Ağa bölgede yağma ve tecavüzlerden dolayı bazı haneler bölgeden uzaklaşmak istemişlerdir. Haydaranlı Aşiret reislerinden Timur Paşa on hanesi ile Rusya taraflarına iltica etmiştir³³⁵. Yine İran'dan Osmanlıya iltica etmek isteyen sekiz yüz hanenin sınırda beklediği eğer vergi verip kurallara uyacakları takdirde iskânlarının gerçekleştirileceğinin garantisinin alınması istenmiştir³³⁶.

3.13.3 Hemvend Aşiretinden İltica İsteği

Osmanlı tebaası iken yaklaşık beş yüz hane halkının İran'a iltica ettikleri, bu durumu da Tahran Sefaretinin Hariciye Nazırlığına vatan-ı aslilerine avdet ettikleri biçimde bildiriliği görülmektedir³³⁷.

3.13.4.Milan Aşiretinin İltica İsteği

1898 senesinde, İran sınırları içinde bulunan Mîlan Aşiretinden Şir Bey ile yaklaşık 50 hane Osmanlıya iltica talebinde bulunmuştur. Bu durumu Şakir Paşa, Padişah II. Abdülhamit'e bildirmiş, alınan bilgi dâhilinde aşirete mensup kişilerin mezheplerinin tetkik edilmesi istenmiştir. Muhtemel ki Padişah Sünnî aşiretlerin İran'daki Şîî baskısına maruz kalmamalarını istemektedir. Osmanlı sınırlarına kabul ederek de bu duruma çare bulmayı amaçlamıştır³³⁸.

3.13.5. Şikak Aşireti Reisi Mehmet Ağa'nın İltica İsteği

Otuz sene önce İran'a yerleşmiş olan Hâkkari Şikak Aşireti ağalarından olan Mehmet Ağa 1893 senesinde tekrardan Osmanlı Devletine sınırlarına kabul edilerek Hakkâri de iskan edilmesini istemektedir³³⁹. Bir takım sorunlar sebebiyle geçici olarak İlbak dolaylarına yerleştirilen Mehmet Ağa yüz altmış hane halkıyla iskânı onaylanarak bu seneye özgü koyunlarından vergi alınmaması gerektiği bildirilmiştir. Mehmet Ağanın durumu o kadar karışık bir hal almıştır ki iltica onayı çıkmasına

³³⁵ BOA, DH. TMIK.,41/59.

³³⁶ BOA, BEO, 2120/158949.

³³⁷ BOA, DH. MKT.,1435/61.

³³⁸ BOA, Y. EE.,132/15.

³³⁹ BOA, MV., 66/104.

rağmen bir türlü karar verememiştir. Bir süre Osmanlı hizmetinde bulunduktan sonra tekrardan İran'a gitmiş fakat karşılaştığı kötü muameleden dolayı tekrardan Osmanlıya iltica etmiştir. Oğlu Cafer Ağanın Hamidiye Alaylarında ki hizmetine mukabil bir hayli müsamaha gösterilmiştir³⁴⁰.

3.14. KÜRT AŞİRETLERİ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN GASP VE YAĞMA OLAYLARI

Devletlerarasında meydana gelen gasp ve yağma olaylarının en önemli nedenlerinden biri aşiretlerin hangi devletin himayesinde olduğunun belli olmamasıydı. Bu durum sebebiyle sınır hattı boyunca meydana gelen sorunlarda gerek Osmanlı Devleti gerekse İran Devleti bu gibi vakalara sebebiyet veren aşiretleri birbirlerine havale ederek suçlulara sahip çıkmamışlardır³⁴¹.

3.14.1.İran Aşiretleri Tarafından Yapılan Gasp ve Yağma Olayları

Tahran Sefareti seniyesi tarafından 16 Cemaziye'l-evvel 91 (07.01.1874) tarihinde İran Hariciye Nezaretine yazılan takirde bildirildiği surette İran tarafında firar eden aşiretlerin Osmanlı Devleti sınırını geçerek Bayezid taraflarında bulunan köylere tecavüzde bulunarak köyleri gasp ve yağma edip, halktan birini öldürüp iki kişiyi de yaralamışlardır.

Bu olaydan sonra Bayezid aşayirinden Geylanlu(?) taifesinin sınır ihlali sonucunda Makü Celalilerinden Balikanlu taifesinden iki şahsı katletmişlerdir. Bargiri de ikamet eden aşiretlerden bir kısmı bir takım kuvvet elde ederek gece yarısı İran arazisinden iki saat mesafeyi kat ederek sabaha karşı İran Celalilerinden seksen altı haneden oluşan üç oba ile Ovacık Kazası mahallerinde yer alan obalar üzerine hücum ederek obaları gasp ve yağma ederek iki kişiyi öldürüp bir kişiyi ise yaralamışlardır³⁴².

³⁴⁰ BOA, DH, MKT.,228/5.

³⁴¹ Sarıkçıoğlu; 2009, 52.

³⁴² BOA. HR.TO, 104/ 15.

SONUÇ

Osmanlı-İran ilişkileri, XIX. yüzyılda daha çok Safevi, Afşar ve Kaçar hanedanlıklarının yaklaşık altı asırlık bir gelişim süreci sonunda yaşanan gelişmedir. Safevilerle başlayan mücadele 130 yıllık Kaçar Türk'lerinin hâkimiyeti neticesinde devam etmiştir.

Kaçar Hanedanlığıyla sadece on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde mücadele edilmiş geri kalan süreç daha çok diplomasi alanında yapılan antlaşmalar ve görüşmeler şeklinde geçmiştir. Bu dönem de Osmanlı-İran ilişkilerinde perde arkasında iki güç dikkatimizi çekmektedir. Özellikle Rusya ve İngiltere bölge üzerinde güçlü iki İslam devleti görmemek için elinden gelen her şeyi sergilemişlerdir. Sömürge devleti olan bu emperyalist güçler çıkarlarının zedelenmemesi amacıyla hep üçüncü güç olarak bölgede bulunmuşlardır. Nitekim tarihe son Osmanlı-İran mücadelesi olarak geçen 1821-1823 savaşların sonucunda aracı devlet olarak yine bu ikisini sahne de görmekteyiz. Amaçları ise hep aynı, sömürge yollarını güvence altında tutmak için olası bir Osmanlı-İran ittifakını engellemektir.

Bu süreç zarfında tarih sahnesinde Osmanlı ve İran'ı karşı karşıya getiren bir diğer unsur ise aşiretler meselesi olmuştur. Anadolu'nun doğusu ile İran'ın batısında yer alan Kars, Erzurum, Musul, Bağdat, Irak gibi şehirler aşiretler sebebiyle Osmanlı-İran mücadelelerinin en yoğun yaşandığı yerler olmuştur. Buralarda ikame eden aşiretler sürekli yer değiştirmeleri, yaylak kışlak olarak sınır ihlalleri yapmaları iki devleti karşı karşıya getirdiği gibi kendi aralarında da mücadeleler yaratmıştır.

Anadolu'nun kilit noktası olarak nitelendirebileceğimiz kuzeyde Erzurum-Kars, güneyde Musul-Irak hattı boyunca her vakit olaylar vukua gelmiştir. Buraları elinde bulunduran devlet hem askeri güç olarak aşiretlere sahip olacak hem de ekonomik bakımdan vergi kaynağı elde etmiş olacaktı.

İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü ne İran Anadolu'nun doğusundaki bu toprakları elde etmek için türlü girişimlerden vazgeçmemiş, ne de Osmanlı buraların elden çıkmaması için taviz vermemiştir.

1847 Erzurum Antlaşması ile çatışmasızlık ve savaş olasılığı ortadan kaldırılmış ise de siyasi rekabet ve ekonomik düşünce bakımından müzakereler XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Fakat bu süreç zarfında her hangi bir sonuç elde edilememiştir. İki devlet de çıkarları için bir anlaşma zemini oluşturamamışlardır. Yapılan girişimler bu dönemde özellikle Osmanlı ve Rusya arasında meydana gelen savaşlar dolayısıyla sık sık kesintiye uğramıştır. Bölge'nin dağlık olması ulaşım bakımından sıkıntıların yaşanmasına sebep olan bir diğer neden olarak söylenebilir. Aynı zamanda göçebe yaşamlarından dolayı Kürt Aşiretleri'nin yaylak-kışlak meselesinden ötürü devamlı sınır ihlalleri yapmaları, her iki devletinde mevcut sınırları içerisinde aşiretlerin akrabalarının bulunması belli sınırlar tespit etmeyi güç hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-1 Ali Evrak Odası:(BEO)

Bab-1 Ali Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi:
(A. }MKT. MHM)

Cevdet-i Hariciye: (C.HR.H.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi: (DH. MKT.)

Hatt-ı Hümayun: (HAT.)

Hariciye Nezareti Maruzatı: (Y.PRH. HR.)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım: (HR. SYS.)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (HR. TO.)

Meclis-i Vükela Mazbataları: (MV.)

Muamelat: (DH. TMIK. M)

İrade-i Dahiliye: (. İ.DH.)

Umum Vilayet Evrakı: (A.) MKT.UM.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat: (Y.PRK. ASK.)

Yıldız Esası Evrakı: (Y.EE.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı: (Y.PRK. DH.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı: (Y.MTV.)

KİTAPLAR

AHMET CEVDET, *Tarih-i Cevdet*, c. X, XII, Matba'a-i Osmanî, Dersa'adet, 1309.

AHMET CEVDET, *Tarih-i Cevdet, Osmanlı Tarihi*, c.IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi* (1453-1559), II, Barış Yayınları, Ankara 1999

AKTEPE, M.Münir, *Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Ağa'nın Revan Fetih-Nâmesi* (1720-1724), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1585, İstanbul 1970

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, çev: Ahmet Emin Akdağ, Anka yayınları, İstanbul 2001

AVERYANOF, P. *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, çev: Mustafa Efendi, Hakîmiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926

BAYRAKDAR, Mehmet, *Kürtler Türkler'in Nesi Oluyor*, Kelâm Yayınları, İstanbul 2011

BEŞİKÇİ, İsmail, *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*, Yurt Yayını, Ankara 1992

BRUINESSEN Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

BRUINESSEN, Martin Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev: Leyla Keskiner, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

CELİL, Celile XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler, çev: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1992

COŞAR, Zeynel, *Höbek Kurultayından Safevi Devletine Şah İsmail*, Sergi Yayınevi, İzmir 2013

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 9, Yeni Matbaa, İstanbul 1965

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, 1972

DOĞAN, Hatice, ‘‘İran Siyasî Tarihi’’, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran Siyasi İlişkileri*, Ed: Soyalp Tamçelik, Gazi Kitabevi, 2014

FİĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınevi, İstanbul 2001

FRİÇ, Doktor, *Kürdler, Tarihi ve İçtimaî Tedkikat*, çev: Tuba Akekmekçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014

GÖKALP, Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011

GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015

HAMMER, Baron Josep Von Purqstoll, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II. Yay. Haz. Mümin Çevik, Sabah Kitapları.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i’ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009

İZADY, Mehrdad R, *Kürtler Bir El Kitabı*, çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2004

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005

KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012

KARAL, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi Islahat Devri (1856-1861)*, VI, TTK Yayınları, Ankara 1988

KARLSSON, Ingmar, *Bir Diplomatın Gözüyle Kürt Sorunu*, çev: Turhan Kayaoğlu, Homer Yayıncılık, İstanbul 2008

KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014

MÜNECCİMBAŞI, Ahmet Dede, *Müneccim Başı Tarihi, Sahaiif'-ül Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr*, II, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık, İstanbul

OSMANLI VİLAYET SALNAMELERİNDE MUSUL, Ed: Cengiz Eroğlu- Murat Babuçoğlu-Orhan Özdi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2012,

ÖĞÜN, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzedin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

ÖZTUNA Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978

POLAT, Süleyman, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ateş Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015

SARAY, Mehmet, *Türk-İran ilişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013

STROHMEIER, Martin Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, çev: Atilla Derim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013

ŞÂNİZADE, Mehmet Ataullah Efendi, *Tarih-i Şânizâde*, c.I, İstanbul 1290

ŞEREFHAN, *Şerefname*, I, çev: Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971

TANSEL, Selâhattin, *Sultan II. Bayezıt'ın Siyasî Hayatı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966

TÜRKAY, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005

ULUERLER, Sıtkı, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiretler (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2015

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994

UZUNÇARŞILI, İsmail, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998

YALÇIN-HECKMAN, Lale, *Kürtler'de Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, çev: Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara 1995

ZEKİ BEG, Muhammed Emin, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev: Vahdettin İnce, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

SEYAHATNAMELER

DERVİŞ PAŞA, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Lâyihası*, çev: Fatih Gencer, Gece Kitaplığı, Ankara 2016

HURŞİD PAŞA, Mehmet, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev: Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997

TEZLER

Doktora Tezleri

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1995

DOĞAN, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-186)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2010

GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011

KARADENİZ, Sıtkı, *Aşiret Sisteminde Dönüşüm- Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller- Batman Örneği*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2012

METİN, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007

NASİRİ, Mohammad Reza, *Nasireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sonçağ Tarih Kürsüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2009

ULUERLER, Sıtkı, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774 -1848)*, Fırat Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2009

Yüksek Lisans Tezleri

AY, Tuncay, *Tanzimat'ın Hakkâri'de Uygulanması*, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis 2015

ÇABUK, Fehminaz, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, Erciyes Üniversitesi, SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013

GÜNEY, Filiz, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı – İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE.(Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Afyon 2005

ÖZBAŞ, Zuhale, *19. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014

TEKİN, Ferhat, *Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözüm Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005

MAKALELER

AKTEPE, M.Münir - V. Minorsky, ‘‘Nadir Şah’’, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, Millî Eğitim Basımı, 21-31

ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, ‘‘Karakoyunlu Sultanı Cihânşah’ın Şeyh Cüneyd’e Karşı Aldığı Önlemler’’, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 2010

BURAN, Ahmet, ‘‘Kürtler ve Kürt Dili’’, Turkish studies-İnternational Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic, volume 6/3 Summer 2011, p.43-57

DEMİRCİ, Süleyman – Fehminaz Çabuk, ‘‘Celâli Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti’nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857-1909)’’, *History Studies – International Journal Of History – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, v:6 / ıssıe:6, December 2014,71-97

DOĞAN, Cabir, ‘‘XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011/23,

EFENDİYEV, Aktay, ‘‘Şah Tahmasb’ın Şahsiyetine Dair’’, *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 920-924.

ERAVCI, Mustafa, ‘‘Safevî Türk Devleti’’, *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 882-892

GENCER, Fatih, ‘‘Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi’’, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/40, 75-96.

GENCER, Fatih, ''19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler'', *Tarih Okulu Dergisi*, sayı XXIII, Eylül 2015, 409-431.

HALAÇOĞLU, Yusuf, ''Aşiret'' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991, 9-10.

İLGÜREL, Mücteba, '' I. Murad'', *DoğuştanGünüümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989

KARATAŞ, Yakup – Eyüp Kul, ''XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası'', *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.48, Erzurum 2012, 343-364.

KILIÇ, Orhan, ''Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri'', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ 2001

NESİBLİ, Nesib, '' Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan'', *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

ÖNGÖREN, Reşat, ''Safeviyye'' *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul 2001, 461-468.

SAKİN, Serdar -Cengiz Kartın, ''İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes'in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye'', *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, 6/11, Konya 2014, 305-328.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, ''Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri'', *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 42, Konya 2017, 437-449

SÜMER, Faruk, ''Ağa Muhammed Şah'', *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.I, 455.

SÜMER, Faruk, ''Kaçarlar'', *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.XXIV, İstanbul, 2001, 51-53.

TEKTEMİR, Aziz, 'XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı'', *Karadeniz (Black Sea-Çernoje More) Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010/4, 77-95

ULUÇ, A.Vahap, 'Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiretler'', *Mukaddime*, 2, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2010, 35-52.

ÜNAL, Fatih, 'Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları'', *Türk Yurdu Dergisi*, c.28, (7.devre / s. 254), Ekim 2008, 31-41.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 'XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri'', *Türkler*, 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 512-524.

SEMPOZYUM VE BİLDİRİLER

AKGÜNDÜZ, Ahmet, 'Osmanlı Tarihinden Günümüze Tarihte Kürtler'', *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, Ed: Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, 13-32

İLGAN, Ahmet - Orhan Turan, 'Kürtler'de Aşiret Kavramı ve Oluşumu'', *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslar Arası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, 297-305.

ÖĞÜN, Tuncay, 'Merkeziyetçi İdarî Yapılanma Sürecinde Kürdistan'ın Son Mîri İzzeddin Şir Bey ve Direnişi'' *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri*, IV, 09-10 Ocak 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 155-170

ÖZCOŞAR, İbrahim, ‘‘Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey’’, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, III, (14-15 Nisan), Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, 99-110

